INE
Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Δημόσιες πολιτικές και εκτίμηση Δεικτών Ποιότητας της Εργασίας στην Ελλάδα

Νάσος Κορατζάνης

ΑΘΗΝΑ 2023

Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Δημόσιες πολιτικές και εκτίμηση Δεικτών Ποιότητας της Εργασίας στην Ελλάδα

Νάσος Κορατζάνης

ΑΘΗΝΑ 2023

Δημόσιες πολιτικές και εκτίμηση Δεικτών Ποιότητας της Εργασίας στην Ελλάδα

Δημόσιες πολιτικές και εκτίμηση
Δεικτών Ποιότητας της Εργασίας στην Ελλάδα

Copyright © ΙΝΕ ΓΣΕΕ
ISBN: 978-618-5668-62-4

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ
Εμμανουήλ Μπενάκη 71Α, 106 81, Αθήνα
Τ: 210 332 7710 • F: 210 330 4452
www.inegsee.gr
Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο είναι του συγγραφέα
και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Design: Χριστίνα Λελούδα
Σελιδοποίηση: Τέτη Σώλου
Γλωσσική επιμέλεια – Διορθώσεις: Βαρβάρα Καρζή

Απαγορεύεται η με οποιονδήποτε τρόπο ανατύπωση ή μετάφραση
όλου ή μέρους του κειμένου χωρίς την άδεια του εκδότη.
Επίσης, η αναδημοσίευση (όλου ή μέρους του) χωρίς αναφορά της πηγής.

Η παρούσα έρευνα εκπονήθηκε στο πλαίσιο του Υποέργου 3 «Παρεμβάσεις για τη συστηματική παρακολούθηση των μεταβολών του παραγωγικού περιβάλλοντος» της Πράξης «Παρεμβάσεις για την ενίσχυση της εργασίας, των επαγγελμάτων και τη συστηματική παρακολούθηση των μεταβολών του παραγωγικού περιβάλλοντος» με κωδικό ΟΠΣ 5043320, η οποία υλοποιείται μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα & Καινοτομία 2014-2020».

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Εισαγωγή 7

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Ευημερία και ποιότητα της εργασίας 11

2.1 Εισαγωγή 11

2.2 Η έννοια της ευημερίας 11

2.3 Η σημασία της ποιότητας της εργασίας..... 22

2.4 Οι προσδιοριστικοί παράγοντες της ποιότητας της εργασίας 29

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η εκτίμηση του Δείκτη Ποιότητας της Εργασίας 35

3.1 Εισαγωγή 35

3.2 Η εξέλιξη της ποιότητας της εργασίας στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη 36

3.3 Ποιότητα εργασίας και οικονομική και κοινωνική βιωσιμότητα 55

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Δημοσιονομική πολιτική, ποιότητα εργασίας και ευημερία 73

4.1 Εισαγωγή 73

4.2 Δημοσιονομικές παρεμβάσεις για την αύξηση της απασχόλησης 73

4.3 Η «συμβατική» προσέγγιση της διαχείρισης της συναθροιστικής ζήτησης 76

4.4 Προγράμματα Εγγυημένης Απασχόλησης (ΠΕΑ): Μια ολιστική πολιτική για τη βελτίωση της ποιότητας της εργασίας 88

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5
Επίλογος 103

Βιβλιογραφία 107

Παράρτημα 117

01

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Εισαγωγή

Ένα από τα βασικά υποσυστήματα της ελληνικής οικονομίας το οποίο έχει δεχθεί σοβαρούς κλυδωνισμούς στη διάρκεια των διαδοχικών κρίσεων που έχει αντιμετωπίσει τα τελευταία χρόνια η χώρα μας είναι αναμφίβολα η αγορά εργασίας. Οι κλυδωνισμοί αυτοί δεν σχετίζονται μόνο με το πλήθος των νομοθετικών διατάξεων που έχουν προωθηθεί το εν λόγω διάστημα στοχεύοντας στην ευελικτοποίηση των εργασιακών σχέσεων αλλά και με το αίσθημα αυξημένης ανασφάλειας που έχουν προκαλέσει όσον αφορά τις συνθήκες και τις προοπτικές απασχόλησης των πολιτών. Αποτυπώνονται και στις ιδιαίτερα απογοητευτικές επιδόσεις της ελληνικής αγοράς εργασίας. Η Ελλάδα εξακολουθεί να καταγράφει σήμερα το χαμηλότερο ποσοστό απασχόλησης στην Ευρωζώνη και ένα από τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας. Την ίδια στιγμή, οι ονομαστικοί μισθοί στη χώρα μας βρίσκονται σε επίπεδο χαμηλότερο κατά 27% εκείνου πριν από το ξέσπασμα της κρίσης χρέους, ενώ τα ποσοστά σοβαρής υλικής στέρησης και φτώχειας μεταξύ των εργαζομένων παραμένουν από τα υψηλότερα στην Ευρώπη.

Μια ίσως παραγνωρισμένη πτυχή των παραπάνω εξελίξεων στην αγορά εργασίας είναι το πώς έχουν επηρεάσει συνολικά την εξέλιξη της ποιότητας της απασχόλησης στη χώρα μας και πώς αυτή συμπλέκεται άμεσα με το βιοτικό επίπεδο των πολιτών, την ευημερία τους αλλά και την κατάσταση της ίδιας της οικονομίας στο σύνολό της. Στο πλαίσιο αυτό, ο σκοπός της παρούσας μελέτης είναι διττός: αφενός να καταγράψει την εξέλιξη της ποιότητας της εργασίας στην Ελλάδα και στις υπόλοιπες οικονομίες της Ευρωζώνης τα τελευταία χρόνια και να διερευνήσει εάν και κατά πόσο αυτή επηρέασε την ποιότητα ζωής των πολιτών, την υλική τους ευμάρεια αλλά και την ίδια τη μακρο-χρηματοπιστωτική συμπεριφορά της οικονομίας· και αφετέρου να προτείνει ορισμένες δημοσιονομικές παρεμβάσεις που θα μπορούσαν να συμβάλουν

στην ενίσχυση της ποιότητας της εργασίας και, κατ' επέκταση, στη βελτίωση των οικονομικο-κοινωνικών συνθηκών στη χώρα μας και αλλού.

Με αυτόν τον τρόπο, απώτερος σκοπός της μελέτης είναι να αναδείξει τον ρόλο και τη σημασία που έχει η ποιότητα της εργασίας ως διαμορφωτής, μεταξύ άλλων, του επιπέδου διαβίωσης των πολιτών στις σύγχρονες κοινωνίες, καθώς και τη συμβολή που θα μπορούσαν να έχουν στην επίτευξη αυτού του στόχου συγκεκριμένα μέτρα δημόσιας πολιτικής που βελτιώνουν τις συνθήκες απασχόλησης. Στο πλαίσιο αυτό, τα πορίσματα της μελέτης θα μπορούσαν να αποτελέσουν δυνητικά τη βάση για τη διαμόρφωση των βασικών κατευθύνσεων ενός νέου καθεστώτος μακροοικονομικής διαχείρισης που θα απαντάει στις σύγχρονες οικονομικές και κοινωνικές προκλήσεις, διασφαλίζοντας τη μετάβαση των οικονομιών σε μια αναπτυξιακή τροχιά περισσότερο ισόρροπη, βιώσιμη και με υψηλότερα επίπεδα κοινωνικής συνοχής και προόδου.

Η δημοσιονομική παρέμβαση που, σύμφωνα με τη μελέτη, συνάδει με τις παραπάνω αναπτυξιακές προτεραιότητες είναι τα Προγράμματα Εγγυημένης Απασχόλησης (ΠΕΑ). Χωρίς να αγνοείται η συνεισφορά που θα μπορούσαν να είχαν και άλλες (είτε ενεργητικές είτε παθητικές) πολιτικές απασχόλησης ή/και θεσμικές παρεμβάσεις στην αγορά εργασίας, τα συγκεκριμένα προγράμματα θα υποστήριζαν, κατά την άποψή μας, με καλύτερους όρους τον ταχύ, δίκαιο και βιώσιμο μετασχηματισμό του αναπτυξιακού προτύπου της οικονομίας, δεδομένου ότι, παράλληλα με τη σημαντική μακρο-σταθεροποιητική τους ιδιότητα, η εφαρμογή των ΠΕΑ θα επηρεάζε πολλές παραμέτρους της ποιότητας της εργασίας που σχετίζονται άμεσα με το βιοτικό επίπεδο και την ευημερία των πολιτών.

Η δομή της μελέτης είναι η ακόλουθη: Στο Κεφάλαιο 2 περιγράφουμε την ολοένα και μεγαλύτερη μετατόπιση του πολιτικού και επιστημονικού ενδιαφέροντος παγκοσμίως γύρω από το ζήτημα της ευημερίας στις σύγχρονες κοινωνίες. Αναφέρουμε τους λόγους για τους οποίους συμβαίνει αυτό, καθώς και τις πολιτικές πρωτοβουλίες, τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο, που αποσκοπούν στην εκτίμηση και την προαγωγή του βιοτικού επιπέδου και της ευημερίας. Επίσης, στο Κεφάλαιο 2 τοποθετούμε το θέμα της ποιότητας της εργασίας εντός του πλαισίου αυτής της προβληματικής, εξετάζοντας γιατί οι συνθήκες απασχόλησης αποτελούν βασικό προσδιοριστικό παράγοντα της προσωπικής ευημερίας των ατόμων, δείκτη κοινωνικής συνοχής και σταθερότητας αλλά και βασική παράμετρο επηρεασμού της μακρο-χρηματοπιστωτικής συμπεριφοράς της οικονομίας.

Στο Κεφάλαιο 3 επικεντρωνόμαστε σε επτά βασικές διαστάσεις της ποιότητας της εργασίας, καταρτίζουμε βάσει αυτών έναν σύνθετο δείκτη μέτρησής της και

παρουσιάζουμε την εξέλιξή του την περίοδο 2009-2020 στη χώρα μας και στις υπόλοιπες οικονομίες της Ευρωζώνης. Καταγράφουμε τη ραγδαία επιδείνωση των συνθηκών απασχόλησης και της ποιότητας της εργασίας στην Ελλάδα κατά την υπό εξέταση περίοδο και με βάση τα εμπειρικά ευρήματα επιχειρούμε να ερμηνεύσουμε τις επιδόσεις της ελληνικής οικονομίας την περίοδο εφαρμογής των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής (ΠΟΠ). Στον βαθμό που η ποιότητα της εργασίας αποτελεί βασικό παράγοντα διαμόρφωσης των συνθηκών διαβίωσης σε μια κοινωνία, προτείνουμε, επίσης, έναν επαναπροσδιορισμό του πλαισίου οικονομικής πολιτικής που θα επικεντρώνεται στην προαγωγή της ευημερίας μέσω, μεταξύ άλλων, της ποιοτικής αναβάθμισης της απασχόλησης, ενώ ταυτόχρονα παρουσιάζουμε εμπειρικά στοιχεία που στοιχειοθετούν μια τέτοια πολιτική επιλογή.

Στο Κεφάλαιο 4 αναφερόμαστε στα ΠΕΑ ως την πλέον ενδεδειγμένη δημοσιονομική παρέμβαση που θα μπορούσε να συμβάλει καθοριστικά στη βελτίωση της ποιότητας της απασχόλησης και στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου σε μια οικονομία. Με αυτόν τον τρόπο, αναδεικνύουμε μια επιπλέον ευεργετική ιδιότητα της συγκεκριμένης ενεργητικής πολιτικής απασχόλησης και συνεπώς τη χρησιμότητά της ως εργαλείου ενός νέου πλαισίου άσκησης οικονομικής πολιτικής που θα έχει ως κύριο στόχο την άνοδο της ευημερίας σε μια κοινωνία και θα διασφαλίζει τη μετάβαση της οικονομίας σε μια βιώσιμη και συμπεριληπτική αναπτυξιακή διαδικασία. Τέλος, στον Επίλογο συνοψίζουμε τα βασικά επιχειρήματα και συμπεράσματα της μελέτης και αναφερόμαστε σε ορισμένες προϋποθέσεις που θα μπορούσαν να διασφαλίσουν την επιτυχία εφαρμογής μιας τέτοιας πολιτικής επιλογής.

02

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Ευημερία και ποιότητα της εργασίας

2.1 Εισαγωγή

Αναμφισβήτητα, το σημαντικότερο επίδικο κάθε παρέμβασης δημόσιας πολιτικής, καθώς και βασικό κριτήριο αξιολόγησής της, αποτελεί η βελτίωση των συνθηκών ζωής των πολιτών και των προοπτικών τους. Για πολλές, όμως, δεκαετίες το καθεστώς και οι στόχοι άσκησης της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής φαίνεται να βρίσκονται εγκλωβισμένα σε ένα περιοριστικό πλαίσιο ερμηνείας σχετικά με το πώς μπορούν οι δημόσιες αρχές μιας χώρας να επηρεάσουν το βιοτικό επίπεδο των πολιτών σε αυτή, συναρτώντας το σχεδόν αποκλειστικά με την εξέλιξη συγκεκριμένων οικονομικών μεγεθών και ποσοτικών δεικτών απασχόλησης. Στο παρόν κεφάλαιο καταγράφουμε τη μετατόπιση που έχει αρχίσει να λαμβάνει χώρα σταδιακά όσον αφορά το περιεχόμενο και τις επιδιώξεις της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής, με κυριότερη την ολοένα και μεγαλύτερη σημασία που δίνεται πλέον στην αύξηση όχι μόνο της υλικής ευμάρειας αλλά και της γενικότερης ευημερίας των πολιτών. Επίσης, καταγράφουμε γιατί η ποιότητα της εργασίας προσδιορίζει σε σημαντικό βαθμό το επίπεδο ευημερίας μιας κοινωνίας και, επομένως, γιατί η βελτίωσή της μπορεί να διαδραματίσει κεντρικό ρόλο στο πλαίσιο άσκησης ενός πιο βιώσιμου και πιο ανθρωποκεντρικού υποδείγματος μακρο-αναπτυξιακής πολιτικής.

2.2 Η έννοια της ευημερίας

Η κρίση δημόσιου χρέους και η ένταξη της Ελλάδας στα Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής αποτελούν αναμφισβήτητα δύο από τους σημαντικότερους σταθμούς

της σύγχρονης οικονομικής ιστορίας της χώρας. Τα γεγονότα αυτά και η πολυεπίπεδη κρίση που προκάλεσαν έγιναν αφορμή για μια πρωτοφανή στα χρονικά ενασχόληση του κοινού με θέματα οικονομικής πολιτικής. Σύνθετα ζητήματα που σχετίζονται με την κατάσταση της οικονομίας, η πορεία βασικών μεγεθών της και οι επιπτώσεις τους στην κοινωνική και οικονομική ζωή της χώρας, που πριν από την κρίση αποτελούσαν σχεδόν αποκλειστικό πεδίο ενασχόλησης κυρίως οικονομολόγων και σχετικών φορέων χάραξης πολιτικής, βρέθηκαν ξαφνικά στο επίκεντρο του δημόσιου διαλόγου, λειτουργώντας ως διαμορφωτές των προσδοκιών των απλών πολιτών, των παραγωγικών τάξεων και του πολιτικού κόσμου για το επίπεδο ευημερίας της χώρας.

Το παράδοξο όμως είναι ότι η εξέλιξη αυτή συνέπεσε χρονικά με την ανακίνηση σε διεθνές επίπεδο μιας έντονης προβληματικής σχετικά με σημαντικά μεθοδολογικά ζητήματα της οικονομικής επιστήμης, τους στόχους και τον τρόπο χάραξης της οικονομικής πολιτικής. Αφετηρία της προβληματικής αυτής αποτέλεσαν τα πορίσματα της *Έκθεσης της Επιτροπής για τη μέτρηση των οικονομικών επιδόσεων και της κοινωνικής προόδου* υπό τους Joseph Stiglitz, Amartya Sen και Jean-Paul Fitoussi (Stiglitz et al., 2009). Βασικό αντικείμενο της συγκεκριμένης Έκθεσης ήταν να δώσει απαντήσεις σε ένα παράδοξο που απασχολούσε την εποχή εκείνη τους ασκούντες την οικονομική πολιτική· το γεγονός, δηλαδή, ότι η βελτίωση βασικών δεικτών της οικονομίας και η εμπέδωση πρωτοφανών στα ιστορικά χρονικά συνθηκών μακροοικονομικής σταθερότητας σε αρκετές αναπτυγμένες οικονομίες του κόσμου την περίοδο της «Μεγάλης Εξομάλυνσης»[1] συνδυάζονταν με αυξανόμενα επεισόδια κοινωνικής ανασφάλειας, διεύρυνσης των ανισοτήτων και υποβάθμισης του βιοτικού επιπέδου.

Εκκινώντας από την υπόθεση ότι το τι παρατηρούμε και πώς το μετράμε προσδιορίζουν σε μεγάλο βαθμό το τι πράττουμε (Stiglitz, 2019), η Επιτροπή υποστήριξε ότι το παράδοξο αυτό οφείλεται στα όρια και στους περιορισμούς που παρουσίαζαν τα μέχρι τότε συμβατικά μεγέθη μέτρησης του βιοτικού επιπέδου μιας κοινωνίας, γεγονός που εγκλώβιζε τους φορείς άσκησης πολιτικής σε ένα λανθασμένο πλαίσιο, το οποίο δεν προήγαγε την κοινωνική πρόοδο και την ευημερία. Με βάση την παρατήρηση αυτή, οι συντάκτες της Έκθεσης πρότειναν ότι η υπέρβαση του προβλήματος προϋποθέτει έναν ριζικό αναπροσανατολισμό των στόχων και του πλαισίου άσκησης της οικονομικής πολιτικής που θα στηρίζεται σε νέους, πιο αξιόπιστους, σύνθετους δείκτες εκτίμησης του βιοτικού επιπέδου και της ποιότητας ζωής.

1. Η περίοδος αυτή εκτείνεται χρονικά από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 έως το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης το 2007.

Το μήνυμα αυτό και η απήχησή του, τόσο σε εγχώριους κύκλους χάραξης πολιτικής όσο και σε διεθνείς οργανισμούς,[2] αποτέλεσε τη βάση για μια επαναθεμελείωση της ευρύτερης συζήτησης γύρω από το τι τελικά επιζητούν οι κοινωνίες και οι πολίτες και συνεπώς σε τι πρέπει να απαντούν οι ασκούντες την οικονομική πολιτική. Ολοένα και περισσότερο άρχισε να προβάλλει ως επίδικο όχι απλώς η διασφάλιση ενός υψηλού επιπέδου εισοδήματος σε μια οικονομία ή η δυναμική μεγέθυνσής του, αλλά και το πώς αυτό διανέμεται και οι επιπτώσεις του στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον, στην καθημερινότητα και στην ποιότητα ζωής των πολιτών (Hoekstra, 2020). Σημαντική ώθηση στη μεταστροφή αυτή έδωσε και το νέο τεχνο-οικονομικό και γεωπολιτικό περιβάλλον που άρχισε σταδιακά να αναδύεται από τη δεκαετία του 1990 και ύστερα εξαιτίας της εμφάνισης νέων οικο-τεχνολογικών προτύπων παραγωγής, καθώς και νέων αξιακών κανόνων και δομών πολιτικής ισχύος και διακυβέρνησης με τις επακόλουθες συνέπειές τους στο βιοτικό επίπεδο και στους όρους απασχόλησης των πολιτών, στις δομές κοινωνικής τους δράσης κ.ά. (OECD, 2001).

Η εγκατάλειψη παρωχημένων σχημάτων που θέτουν ως προτεραιότητα την επίτευξη υψηλής οικονομικής μεγέθυνσης και άλλων συναφών στόχων, και η συνακόλουθη μετάβαση προς ένα νέο παράδειγμα δημόσιας πολιτικής που θα στοχεύει στην προαγωγή της ευημερίας έχει αρχίσει πλέον να προβάλει για πολλούς ως η πιο ενδεδειγμένη απάντηση στις προκλήσεις της σύγχρονης εποχής (Hoekstra, 2020). Ως έννοια, η ανθρώπινη ευημερία (human well-being) είναι σύνθετη, περιλαμβάνοντας μια σειρά από αντικειμενικά και υποκειμενικά στοιχεία (Western and Tomaszewski, 2016) ατομικής και συλλογικής ευημερίας (Atkinson et al., 2020). Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ,[3] τέτοια στοιχεία είναι αυτά που επηρεάζουν τις υλικές συνθήκες διαβίωσης και τις αποφάσεις σε διάφορες πτυχές της οικονομικής ζωής (π.χ. το εισόδημα, ο πλούτος, η στέγαση, η απασχόληση), που διαμορφώνουν την ποιότητα ζωής των πολιτών και τα περιθώρια ατομικής και συλλογικής προόδου σε μια κοινωνία (π.χ. η ποιότητα περιβάλλοντος, η υγεία, η εκπαίδευση, οι δεξιότητες και η κατάρτιση του εργατικού δυναμικού κ.ά.), καθώς και η δυνατότητα κοινωνικής συμμετοχής και συλλογικής δράσης των πολιτών (π.χ. η ενασχόληση με τα κοινά, η ισορροπία εργασιακού και προσωπικού χρόνου κ.ά.).

Κεντρική θέση στο νέο αυτό παράδειγμα δημόσιας πολιτικής κατέχει η ατζέντα με τίτλο «Η οικονομία της ευημερίας» (Llena-Nozal and Martin, 2019· Chrysopoulou,

2. Βλ. ενδεικτικά https://www.oecd.org/statistics/measuring-economic-social-progress/aboutthehigh-levelexpertgroup.htm.

3. Βλ. https://www.oecd.org/sdd/OECD-Better-Life-Initiative.pdf.

2020).[4] Η ατζέντα αυτή θέτει, πρακτικά, τις βάσεις για τη διαμόρφωση ενός νέου βιώσιμου αναπτυξιακού υποδείγματος, το οποίο αποσκοπεί να προάγει τη διατηρησιμότητα της οικονομικής μεγέθυνσης σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα μέσω της ισόρροπης κοινωνικής ανέλιξης των πολιτών και της βελτίωσης του επιπέδου ευημερίας τους. Αυτό, με τη σειρά του, προϋποθέτει τη λήψη μέτρων που συμβάλλουν στην εξάλειψη κάθε μορφής διακρίσεων και ανισοτήτων σε μια κοινωνία και στη διασφάλιση συνθηκών περιβαλλοντικής και κοινωνικής βιωσιμότητας σε αυτή (Llena-Nozal and Martin, 2019). Το συγκεκριμένο υπόδειγμα, επομένως, προκρίνει τις έννοιες της ευημερίας του ατόμου και του δημόσιου συμφέροντος –και όχι μόνο την επιδίωξη μεγιστοποίησης του οικονομικού οφέλους– ως βάση για την κατάρτιση των στόχων και του μοντέλου άσκησης αναπτυξιακής πολιτικής, συμπλέκοντας έτσι την έννοια της οικονομικής ευμάρειας με εκείνες της κοινωνικής προόδου και της περιβαλλοντικής ευαισθησίας (WWF, 2020). Στο πλαίσιο αυτό, «Η οικονομία της ευημερίας» θεωρείται ότι θα μπορούσε να ενεργοποιήσει έναν ενάρετο κύκλο όπου η βελτίωση της ποιότητας ζωής και η οικονομική ανάπτυξη θα τροφοδοτούν η μία την άλλη προς όφελος των πολιτών και της κοινωνίας ευρύτερα (Gurría, 2019).

Βασικά πεδία παρέμβασης που, σύμφωνα με τους Llena-Nozal and Martin (2019), διασφαλίζουν τη μετάβαση στην «Οικονομία της ευημερίας» και τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των πολιτών είναι η αναβάθμιση της εκπαίδευσης, η ενίσχυση του συστήματος υγείας, η προώθηση της κοινωνικής προστασίας, η πιο δίκαιη διανομή του εισοδήματος, καθώς και η ισότητα μεταξύ των δύο φύλων. Αντίστοιχα, το Παγκόσμιο Ταμείο για τη Φύση περιγράφει την «Οικονομία της ευημερίας» ως ένα πλαίσιο που θέτει τη βελτίωση της ευημερίας, την κλιματική ουδετερότητα και την περιβαλλοντική αποκατάσταση ως πρωταρχικούς στόχους των σύγχρονων οικονομιών. Η επίτευξή τους συνδυάζεται με τη χρήση εναλλακτικών δεικτών μέτρησης της ευημερίας, τη χρήση του κριτηρίου της περιβαλλοντικής βιωσιμότητας στα στάδια λήψης αποφάσεων δημόσιας πολιτικής, την ενίσχυση της πολιτικής λογοδοσίας και της συμμετοχικότητας (WWF, 2020). Ο Feigl (2017), από την άλλη, θεωρεί ότι ο δείκτης ευημερίας μιας οικονομίας προσδιορίζεται από ένα πλέγμα οκτώ επιμέρους διαστάσεων. Οι διαστάσεις αυτές είναι: η δίκαιη διανομή του πλούτου, το υψηλό και ποιοτικό επίπεδο διαβίωσης, η οικολογική διατηρησιμότητα, η πλήρης και ποιοτική απασχόληση, η σταθερότητα των τιμών, οι ομαλές χρηματοπιστωτικές συνθήκες, η επαρκής παρέμβαση του δημόσιου τομέα στην οικονομική δραστηριότητα και, τέλος, η βιωσιμότητα του εξωτερικού ισοζυγίου της οικονομίας.

4. Βλ. επίσης EC (2019).

Κομβική θέση στη συζήτηση σχετικά με τη μετάβαση στην «Οικονομία της ευημερίας» είναι το εάν και κατά πόσο τα οφέλη της μπορούν να διατηρηθούν σε βάθος χρόνου. Στο πλαίσιο αυτό, ενώ υποστηρίζεται ότι παρεμβάσεις σαν αυτές που προαναφέρθηκαν παραπάνω θα μπορούσαν να βελτιώσουν το επίπεδο ευημερίας μιας οικονομίας, η διατηρησιμότητα και η βελτίωση του επιπέδου αυτού σε αυτή μακροχρόνια εξαρτάται από το απόθεμα και την ποιότητα τεσσάρων μορφών κεφαλαίου.

Οι μορφές αυτές κεφαλαίου είναι: α) το οικονομικό κεφάλαιο, το σύνολο, δηλαδή, των παγίων στοιχειών ενεργητικού που διαθέτει μια οικονομία (από οικίες και εργοστάσια έως νοσοκομεία, μέσα μεταφοράς και σχολεία) και επηρεάζει τις υλικές συνθήκες διαβίωσης των πολιτών, β) το φυσικό κεφάλαιο, στοιχεία, δηλαδή, όπως το έδαφος, το νερό, οι ενεργειακοί πόροι, η βιοποικιλότητα, που είναι απαραίτητα για τη ζωή και την ανθρώπινη δραστηριότητα, γ) το ανθρώπινο κεφάλαιο, που αναφέρεται σε ιδιότητες (π.χ. η εκπαίδευση, η επαγγελματική κατάρτιση και εμπειρία, οι δεξιότητες, η φυσική και ψυχική κατάσταση των ατόμων) οι οποίες επιτρέπουν την εμπλοκή κάθε πολίτη σε ένα ευρύ φάσμα ατομικών και συλλογικών δραστηριοτήτων (π.χ. η εργασία, η αναψυχή, η ενασχόλησή τους με τα κοινά κ.ά.), και δ) το κοινωνικό κεφάλαιο, το σύστημα δηλαδή θεσμών, κανόνων και αξιών (π.χ. οι παραδόσεις, οι νόμοι, οι συνήθειες, τα έθιμα κ.ά.) που προσδιορίζει το πλαίσιο και τα χαρακτηριστικά των σχέσεων που αναπτύσσουν οι πολίτες μεταξύ τους σε μια κοινωνία, καθώς και τον τρόπο ένταξής τους σε αυτή ή/και σε υπο-ομάδες αυτής (OECD, 2001· Treasury, 2019).

Καθοριστική, βέβαια, συμβολή στην προώθηση της ατζέντας «Οικονομία της ευημερίας» έχει τα τελευταία χρόνια και η αυξανόμενη κριτική που έχει αναπτυχθεί σχετικά με την καταλληλότητα χρήσης του ΑΕΠ ως δείκτη μέτρησης της ατομικής ή συλλογικής ευημερίας. Τα κυριότερα επιχειρήματα που στοιχειοθετούν αυτή την κριτική είναι τα εξής:

Πρώτον, το ΑΕΠ, αποτυπώνοντας τη συνολική αξία των τελικών αγαθών και υπηρεσιών που παράχθηκαν σε μια οικονομία σε ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, αποτελεί έναν δείκτη μέτρησης ενός πολύ συγκεκριμένου οικονομικού μεγέθους: του επιπέδου του εισοδήματος ή της οικονομικής δραστηριότητας μιας χώρας. Ως εκ τούτου, δεν λαμβάνει υπόψη διάφορες «μη-αγοραίες» πτυχές της κοινωνικής ζωής (Dynan and Scheiner, 2018), όπως, για παράδειγμα, οι οικιακές δραστηριότητες εντός νοικοκυριού (φροντίδα και ανατροφή παιδιών, καθαριότητα, ψυχαγωγικές δράσεις κ.ά.), οι διάφορες δράσεις εθελοντισμού ή προστασίας του περιβάλλοντος, οι οποίες, αν και δεν αμείβονται, προάγουν την ποιότητα ζωής και την ευημερία σε μια κοινωνία.

Επίσης, το ΑΕΠ δεν περιλαμβάνει τον αντίκτυπο που έχουν στην ποιότητα ζωής μια σειρά από αρνητικές εξωτερικότητες που σχετίζονται με την αύξηση της οικονομικής δραστηριότητας (Aitken, 2019), όπως ο μαζικός τουρισμός, η υπερδόμηση, η κυκλοφοριακή συμφόρηση και η ρύπανση, η εξάντληση των φυσικών πόρων κ.ά. Αντίστοιχα, στο ΑΕΠ δεν προσμετρούνται παράγοντες που ενισχύουν την ευημερία, όπως η αύξηση της εμπιστοσύνης των πολιτών στους θεσμούς, η μείωση της διαφθοράς ή της εγκληματικότητας, η βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου των πολιτών, η καλύτερη ισορροπία μεταξύ εργασίας και ελεύθερου χρόνου κ.ά.

Ταυτόχρονα, η χρήση του ΑΕΠ ως δείκτη μέτρησης της ευημερίας μιας κοινωνίας αγνοεί το πώς αυτό διανέμεται[5] και, συνεπώς, τις επιπτώσεις της διανομής του εισοδήματος στη μακρο-χρηματοπιστωτική σταθερότητα και στην ποιότητα ζωής σε μια οικονομία (Μιχοπούλου, 2020). Το ΑΕΠ, επίσης, προσμετρά την αξία και όχι την ποιότητα ή χρηστικότητα των παραγόμενων αγαθών και υπηρεσιών· επομένως, στον υπολογισμό του περιλαμβάνονται δαπάνες που δυνητικά θα μπορούσαν να επιβαρύνουν τις συνθήκες διαβίωσης (π.χ. η κατανάλωση επιβλαβών για την υγεία τροφίμων ή οι δαπάνες για αμυντικούς εξοπλισμούς) ή που σχετίζονται με την υποβάθμισή τους, όπως εκείνες για την αντιμετώπιση μιας φυσικής καταστροφής (Berik, 2018). Επιπρόσθετα, υποστηρίζεται ότι στο ΑΕΠ περιλαμβάνεται η τρέχουσα αξία μιας νέας επένδυσης, όχι όμως το δυνητικό όφελος ή το κόστος της στο οικονομικό, κοινωνικό ή φυσικό κεφάλαιο μιας οικονομίας και, επομένως, στις προοπτικές βιώσιμης ανάπτυξής της.[6] Η επένδυση, επίσης, αν και αποτελεί βασική συνιστώσα του τρέχοντος επιπέδου του ΑΕΠ μιας χώρας, μπορεί να πραγματοποιηθεί με σκοπό την αναπλήρωση του απαξιωμένου κεφαλαιακού αποθέματος της οικονομίας και όχι για αυτή καθαυτή την αύξηση του όγκου νέων αγαθών και υπηρεσιών. Επομένως, η υλοποίησή της, αν και θα αυξήσει το συνολικό εισόδημα μιας οικονομίας, δεν θα επηρεάσει την τρέχουσα ευημερία και τις συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών σε αυτή (βλ. Dynan and Sheiner, 2018).

Τέλος, προβάλλεται το επιχείρημα ότι, ενώ το ΑΕΠ αποτυπώνει την αξία του συνολικού εισοδήματος μιας οικονομίας, μέρος αυτού μπορεί, ειδικά στις τρέχουσες συνθήκες της ολοένα και μεγαλύτερης διασύνδεσης και παγκοσμιοποίησης των συστημάτων παραγωγής, να ανήκει σε οντότητες (φυσικές ή νομικές) που εδρεύουν εκτός αυτής, δίνοντας έτσι μια πλασματική εικόνα του επιπέδου ευημερίας της χώρας στην οποία λαμβάνει χώρα η παραγωγική διαδικασία (Dynan and Sheiner, 2018). Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση της Ιρλανδίας, όπου η ραγδαία ανά-

5. Βλ. https://ec.europa.eu/environment/beyond_gdp/FAQ_en.html.

6. Βλ. https://ec.europa.eu/environment/beyond_gdp/FAQ_en.html.

πτυξη των πολυεθνικών επιχειρήσεων τις τελευταίες δεκαετίες και οι λογιστικές πρακτικές στις οποίες προσφεύγουν για να καταγράψουν υψηλά λογιστικά κέρδη έχουν αυξήσει εικονικά το εγχώριο προϊόν της οικονομίας της, δίνοντας έτσι μια στρεβλή εικόνα όσον αφορά το επίπεδο οικονομικής της ανάπτυξης και ευημερίας (Government of Ireland, 2021).

Από την παραπάνω ανάλυση εξάγεται το συμπέρασμα ότι «η κοινωνική ευημερία σχετίζεται με την οικονομική, κοινωνική και περιβαλλοντική βιωσιμότητα, που όμως δεν αντικατοπτρίζονται στο ΑΕΠ» (Stiglitz et al., 2018: 25). Η χρήση, επομένως, του ΑΕΠ ως δείκτη μέτρησης του επιπέδου ευημερίας σε μια χώρα ενδέχεται να δημιουργεί μια πλασματική εικόνα για τις πραγματικές συνθήκες διαβίωσης που επικρατούν σε αυτή. Η χρήση του μπορεί, μάλιστα, να συμβάλλει ακόμη και στην επιδείνωσή τους, καθώς ενδέχεται να ευνοήσει την εμπορευματοποίηση σημαντικών πτυχών της κοινωνικο-οικονομικής ζωής, αποκρύπτοντας, όμως, ταυτόχρονα μια σειρά από αρνητικές εξωτερικότητες που αυτές προκαλούν και οι οποίες δεν συμβαδίζουν με την ευημερία των πολλών (Berik, 2018). Ως εκ τούτου, μια πολιτική που αποσκοπεί στην αύξηση του ΑΕΠ μιας οικονομίας και συναρτά τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης με την επίτευξη του παραπάνω στόχου είναι δυνατόν να αποδειχθεί λανθασμένη και να μην ανταποκρίνεται στην εκάστοτε κοινωνικο-οικονομική πραγματικότητα, οδηγώντας, έτσι, τελικά σε μη βέλτιστα αποτελέσματα αναφορικά με τους όρους ποιότητας ζωής (Van den Bergh, 2007). Είναι χαρακτηριστικό ότι υπάρχουν οικονομίες που, ενώ απολαμβάνουν ένα πολύ υψηλό επίπεδο κατά κεφαλήν εισοδήματος, καταγράφουν, σχετικά με τους πολίτες, πολλά επεισόδια κατάθλιψης και απογοήτευσης από τη ζωή, και προβλήματα που σχετίζονται με αυτά, όπως αλκοολισμό, αυτοκτονίες κ.ά. (Treasury, 2019).

Οι αδυναμίες που παρουσιάζει το ΑΕΠ ως δείκτης μέτρησης της ευημερίας μιας κοινωνίας, σε συνδυασμό με τις επιπτώσεις που έχει η χρήση του στην αξιοπιστία και την αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων δημόσιας πολιτικής, έχουν αποτελέσει τα τελευταία χρόνια τη βάση αναζήτησης ενός ριζικά διαφοροποιημένου πλαισίου άσκησης οικονομικής πολιτικής. Η εφαρμογή ενός νέου μακρο-αναπτυξιακού υποδείγματος που θα συνδυάζει την ανάγκη για διαρκή οικονομική και κοινωνική πρόοδο με το επίκαιρο ζήτημα της περιβαλλοντικής διατηρησιμότητας καθώς και με άλλα ποιοτικά χαρακτηριστικά που επηρεάζουν τις συνθήκες διαβίωσης στις σύγχρονες οικονομίες φαίνεται να συνθέτει μια πιο ολιστική, πιο πραγματιστική και εντέλει μια πιο αξιόπιστη προσέγγιση προσδιορισμού των πεδίων δημόσιας παρέμβασης, υπερπηδώντας εννοιολογικά τη μονοδιάστατη-οικονομίστικη προσέγγιση που ταυτίζει την ευημερία

μιας κοινωνίας με το ΑΕΠ αλλά και τα προβλήματα που προκαλεί η ταύτιση αυτή, σε όρους αποτελεσματικότητας της πολιτικής και αντικτύπου της στη ζωή των απλών πολιτών (Government of Ireland, 2021).

Ένα τέτοιο ολιστικό υπόδειγμα άσκησης οικονομικής πολιτικής έχει, όμως, και άλλα πλεονεκτήματα. Πρώτον, επιτρέπει την προσαρμογή των στόχων της οικονομικής πολιτικής στον χρόνο και στον χώρο ανάλογα με τις εκάστοτε θεσμικές, κοινωνικές και πολιτιστικές ιδιαιτερότητες κάθε κοινωνίας και τις επιμέρους ανάγκες κάθε οικονομίας, παρέχοντας έτσι στις δημόσιες αρχές σημαντικούς βαθμούς ελευθερίας ως προς το πλήθος, το εύρος και τον χρόνο επίτευξης των επιδιωκόμενων στόχων που έχουν θέσει (ESS, 2015). Με αυτόν τον τρόπο, η προτεραιοποίηση του στόχου της αύξησης της ευημερίας των πολιτών μιας κοινωνίας καθιστά το πλαίσιο άσκησης δημόσιας πολιτικής εκ των πραγμάτων πιο στοχοκεντρικό και, εφόσον στηρίζεται σε αξιόπιστους δείκτες εκτίμησης της ευημερίας, πιο προσαρμόσιμο στις πραγματικές ανάγκες των ανθρώπων. Η ιδιότητα αυτή, με τη σειρά της, επιτρέπει την καλύτερη επικοινωνία, την πιο αξιόπιστη παρακολούθηση και αξιολόγηση των αποτελεσμάτων των παρεμβάσεων δημόσιας πολιτικής και, εφόσον απαιτηθεί, την έγκαιρη διόρθωση πιθανών λανθασμένων επιλογών. Για παράδειγμα, οι αρχές μιας χώρας, λαμβάνοντας υπόψη στοιχεία που δείχνουν ότι η εφαρμογή πολιτικών λιτότητας, παρά τις περί αντιθέτου αρχικές εκτιμήσεις, προκάλεσε σημαντική μείωση του επιπέδου ευημερίας, θα μπορούσαν έγκαιρα να άρουν την εφαρμογή των συγκεκριμένων πολιτικών. Αντίστοιχα, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής, κάνοντας χρήση αξιόπιστων δεικτών μέτρησης του επιπέδου ευημερίας, θα μπορούσαν να αναστείλουν μέτρα που, αν και συμβάλλουν στην αύξηση του ΑΕΠ, δημιουργούν περιβαλλοντικά προβλήματα ή οξύνουν τις κοινωνικές και πολιτικές εντάσεις. Εναλλακτικά, οι αρχές, αξιολογώντας την επίπτωση που είχαν οι πολιτικές τους επιλογές στο βιοτικό επίπεδο και στην ευημερία των πολιτών, θα μπορούσαν να λάβουν αντισταθμιστικά μέτρα που θα άμβλυναν τον αντίκτυπο των παραπάνω επιλογών τους στις συνθήκες διαβίωσης των πολιτών.

Επιπλέον, στον βαθμό που το επίπεδο της ευημερίας μεσο-μακροπρόθεσμα εξαρτάται από τα τέσσερα προαναφερθέντα είδη κεφαλαίου (το οικονομικό, το φυσικό, το ανθρώπινο και το κοινωνικό), μια πολιτική που στοχεύει στην αύξηση της ευημερίας επιτρέπει στους φορείς λήψης αποφάσεων να ενσωματώνουν στις παρεμβάσεις τους μέτρα που επηρεάζουν μια σειρά από κοινωνικο-οικονομικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες, απαντώντας με αυτόν τον τρόπο, ταυτόχρονα, τόσο σε σημαντικές προκλήσεις της εποχής μας (κλιματική αλλαγή, κοινωνική ένταξη, εμπιστοσύνη στους θεσμούς, μείωση ανισοτήτων κ.ά.) όσο και στην ανάγκη δια-

σφάλισης της διατηρησιμότητας της ευημερίας σε βάθος χρόνου. Το γεγονός αυτό θα αυξήσει τον βαθμό προσαρμοστικότητας και ευελιξίας του πλαισίου άσκησης πολιτικής σε μεταβολές του κοινωνικο-οικονομικού περιβάλλοντος, ενισχύοντας έτσι την αποτελεσματικότητά του στην επίτευξη των στόχων του και, συνεπώς, την αξιοπιστία και την κοινωνική του αποδοχή (OECD, 2001).

Πρέπει, όμως, να σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο πλαίσιο πολιτικής σε καμία περίπτωση δεν υποβαθμίζει τη σημασία που έχουν η υλική ευμάρεια και ο πλούτος για την ποιότητα ζωής των ατόμων. Αντίθετα, η συγκεκριμένη προσέγγιση, δίνοντας τη δυνατότητα στους υπευθύνους χάραξης της οικονομικής πολιτικής να εστιάσουν σε επιμέρους πτυχές της ευημερίας, προάγει όχι μόνο την ποιότητα ζωής ως δημόσιο αγαθό αλλά ταυτόχρονα και τη μακροχρόνια μεγέθυνση, την ανθεκτικότητα της οικονομίας σε εξωγενείς διαταραχές και την κοινωνική σταθερότητα, δημιουργώντας έτσι τις προϋποθέσεις ενεργοποίησης ενός ενάρετου κύκλου διατηρήσιμης οικονομικής προόδου και ευημερίας (EC, 2019).

Ως εκ τούτου, ένα νέο υπόδειγμα άσκησης δημόσιας πολιτικής που έχει ως πρωταρχικό του στόχο τη βελτίωση της ευημερίας σε μια χώρα μετουσιώνει, πρακτικά, αυτό που κάθε πλαίσιο δημοκρατικής διακυβέρνησης και άσκησης προοδευτικής οικονομικής πολιτικής επιδιώκει: τη διασφάλιση ενός υψηλού βιοτικού επίπεδου για το σύνολο των πολιτών. Αυτό με τη σειρά του δημιουργεί πολλαπλασιαστικά οφέλη. Η αύξηση της ευημερίας μπορεί να λειτουργήσει ως πυλώνας βελτίωσης άλλων σημαντικών πτυχών της κοινωνικής και οικονομικής ζωής, όπως είναι το επίπεδο υγείας των πολιτών, η ασφάλειά τους, η παραγωγικότητα της εργασίας. Ταυτόχρονα, επανατοποθετεί τον άνθρωπο, τις εμπειρίες και τις ανάγκες του στο επίκεντρο της πολιτικής, συμβάλλοντας έτσι στην επαναπροσέγγιση πολίτη και πολιτικής και στην ενεργό συμμετοχή των ατόμων στα κοινά (ESS, 2015).

Τα σημαντικά οφέλη που δυνητικά μπορεί να έχει μια τέτοια προσέγγιση άσκησης πολιτικής έχουν αποτελέσει τη βάση για την ανάπτυξη μιας σειράς δεικτών μέτρησης της ανθρώπινης ευημερίας αλλά και συγκεκριμένων πολιτικών πρωτοβουλιών για την προαγωγή της.[7] Στους δείκτες αυτούς συγκαταλέγονται, μεταξύ άλλων, ο «Δείκτης Γνήσιας Προόδου» (Genuine Progress Index),[8] ο οποίος σταθμίζει το ύψος της ιδιωτικής κατανάλωσης με παραμέτρους που δεν περιλαμβάνονται στον υπολογισμό του ΑΕΠ (π.χ. η διανομή του εισοδήματος, η εγκληματικότητα, η υποβάθμιση του

7. Για μια παρεμφερή ανάλυση της σημασίας της προαγωγής της ευημερίας και για μια αντίστοιχη παρουσίαση ορισμένων δεικτών μέτρησής της, βλ. ενδεικτικά WWF (2020) και Berik (2018).

8. Berik (2018). Βλ., επίσης, Kubiszewski et al. (2013).

περιβάλλοντος, η παραγωγή που λαμβάνει χώρα εντός νοικοκυριών ή σε κοινότητες), ο «Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης» (Human Development Index) του ΟΗΕ, ο οποίος συναρτά το ετήσιο εθνικό εισόδημα με το προσδώκιμο όριο ζωής και το γνωσιακό επίπεδο μιας χώρας ώστε να προσδιοριστεί το επίπεδο ανάπτυξής της (UNDP, 2022) και ο «Δείκτης Βιώσιμης Οικονομικής Ευημερίας» (Index of Sustainable Economic Welfare), ο οποίος μετρά την επίδραση που έχουν στην ποιότητα ζωής μια σειρά από οικονομικά μεγέθη (π.χ. η καταναλωτική δαπάνη, δημόσιες δαπάνες για υγεία και εκπαίδευση) σταθμίζοντάς την, ωστόσο, με την επίπτωση της εισοδηματικής ανισότητας, της υποβάθμισης του περιβάλλοντος και άλλων παραγόντων στις συνθήκες διαβίωσης των πολιτών (Daly and Cobb, 1989).[9]

Ένας εξίσου σημαντικός δείκτης εκτίμησης των συνθηκών διαβίωσης σε μια χώρα είναι επίσης και ο σύνθετος «Δείκτης Οικονομικής Ευημερίας» (Economic Wellbeing Index), ο οποίος καταρτίζεται βάσει τεσσάρων κύριων διαστάσεων της ευημερίας (ροές κατανάλωσης, όγκος πλούτου, ανισότητα και οικονομική ασφάλεια) και δεκατεσσάρων επιμέρους προσδιοριστικών τους αποδεικτών (Osberg and Sharpe, 2005).

Αναφορικά με τις στρατηγικές που έχουν επίσημα αναληφθεί σε διεθνές επίπεδο για την προαγωγή της ευημερίας, την αρχή έκανε ο ΟΟΣΑ με την ατζέντα «Better Life» (Durand, 2015). Αντικείμενο αυτής της πρωτοβουλίας, η οποία εγκαινιάστηκε το 2011, είναι να παρουσιάσει την εξέλιξη του βιοτικού επιπέδου σε 41 συνολικά οικονομίες, εκ των οποίων οι 34 είναι πλήρη μέλη του και οι άλλες 7 απλώς συνδεδεμένες με τον οργανισμό οικονομίες. Για τον σκοπό αυτό, στο πλαίσιο της πρωτοβουλίας αυτής, καταγράφεται η εξέλιξη 11 επιμέρους ποσοτικών και ποιοτικών μεγεθών που επηρεάζουν την ποιότητα ζωής, όπως, η εξέλιξη του διαθέσιμου εισοδήματος και οι συνθήκες στέγασης των νοικοκυριών, το ποσοστό απασχόλησης, οι υπηρεσίες υγείας και η ποιότητα του περιβάλλοντος, το γνωσιακό επίπεδο και οι δεξιότητες του ανθρώπινου δυναμικού, ο βαθμός συμμετοχής των πολιτών στα κοινά κ.ά. Βάσει των ευρημάτων αυτών, η Έκθεση «How's Life?» του ΟΟΣΑ καταρτίζει έναν σύνθετο δείκτη εκτίμησης του επιπέδου ευημερίας σε καθεμία από τις υπό εξέταση χώρες (Better Life Index) και βάσει αυτού προκύπτει η κατάταξη των εν λόγω χωρών σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης σε αυτές.

Η πιο εμβληματική ίσως πρωτοβουλία που έχει συμβάλει καθοριστικά στη μετατόπιση του δημόσιου ενδιαφέροντος προς το ζήτημα της ευημερίας είναι η Ατζέντα 2030 του ΟΗΕ και οι 17 εμβληματικοί στόχοι που θέτει για τη βιώσιμη ανάπτυξη (UN, 2015). Η συγκεκριμένη πρωτοβουλία ρητά αναγνωρίζει ότι η μείωση

9. Αναφέρεται στο Chelli et al. (2013) και στο Berik (2018).

των επεισοδίων φτώχειας και ευρύτερα η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης στις σύγχρονες κοινωνίες δεν εξαρτώνται μόνο από τη μεγέθυνση του ΑΕΠ αλλά και από τη βελτίωση μιας σειράς άλλων δεικτών, συμπεριλαμβανομένων του επιπέδου της εκπαίδευσης και της υγείας των πολιτών, της περιβαλλοντικής διατηρησιμότητας και της βιοποικιλότητας, της μείωσης των ανισοτήτων κ.ά. Ταυτόχρονα, σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, το 2009 εγκαινιάστηκε το πρόγραμμα «GDP and beyond: Measuring progress in a changing world», που περιλαμβάνει πέντε δράσεις με σκοπό την εκπόνηση νέων δεικτών μέτρησης της ευημερίας ώστε αυτοί να ευθυγραμμιστούν με τις πραγματικές ανάγκες των πολιτών (EC, 2009).[10] Επιπλέον, από το 2020 οι Στόχοι Βιώσιμης Ανάπτυξης έχουν ενσωματωθεί στον ελεγκτικό μηχανισμό του Ευρωπαϊκού Εξαμήνου και οι επιδόσεις των κρατών-μελών ως προς τον βαθμό συμμόρφωσής τους λαμβάνονται υπόψη στη διαδικασία υποβολής της γνώμης και των συστάσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προς αυτά.[11] Σημαντικό, επίσης, βήμα για την ενσωμάτωση των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης στο θεσμικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν και η συμπερίληψη της ατζέντας «Οικονομία της ευημερίας» στις βασικές προτεραιότητες της φινλανδικής προεδρίας του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης το δεύτερο εξάμηνο του 2019.

Εκτός από τις παραπάνω διεθνείς πρωτοβουλίες, αρκετές εθνικές κυβερνήσεις αναγνωρίζουν, πλέον, ολοένα και περισσότερο τη σημασία της προώθησης της ευημερίας για την οικονομική και κοινωνική πρόοδο των χωρών τους, ενσωματώνοντάς την ως βασικό πυλώνα στις επίσημες εθνικές αναπτυξιακές στρατηγικές τους. Για παράδειγμα, η Νέα Ζηλανδία συνέταξε για πρώτη φορά το 2019 έναν «προϋπολογισμό ευημερίας» (Wellbeing budget) (Treasury, 2019), ο οποίος περιλαμβάνει σαφείς ποσοτικούς στόχους όσον αφορά τον οικο-τεχνολογικό μετασχηματισμό της οικονομίας, την προστασία συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων, καθώς και την ενίσχυση της κοινωνικής πρόνοιας και της ψυχικής υγείας, στόχοι οι οποίοι προέκυψαν μέσα από μια σύνθετη διαδικασία ανίχνευσης αναγκών των πολιτών, η οποία στηριζόταν σε έναν πίνακα δεικτών αξιολόγησης του βιοτικού επιπέδου στη χώρα. Ανάλογα βήματα έχει πραγματοποιήσει και η Ολλανδία. Εκεί η εθνική στατιστική υπηρεσία

10. Οι δράσεις αυτές είναι οι ακόλουθες: α) συμπλήρωση του ΑΕΠ με μια σειρά από περιβαλλοντικούς και κοινωνικούς δείκτες, β) ανάπτυξη δεικτών που μπορούν να επικαιροποιούνται εύκολα και συχνά ώστε να διευκολύνουν τη γρήγορη λήψη αποφάσεων, γ) μεγαλύτερη εστίαση στα ζητήματα της διανομής και των ανισοτήτων, δ) ανάπτυξη ενός κοινού ευρωπαϊκού πίνακα αποτελεσμάτων (scoreboard) για τη βιώσιμη ανάπτυξη, και ε) συμπερίληψη στο εθνικολογιστικό σύστημα των κρατών-μελών περιβαλλοντικών και κοινωνικών δεικτών.

11. Βλ. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/semester_sdgs.pdf.

δημοσιεύει κάθε χρόνο τη μελέτη «Wellbeing here and now, later and elsewhere», η οποία καταγράφει το τρέχον επίπεδο της ευημερίας στη χώρα, την εκτίμηση για την εξέλιξή του στο μέλλον και τις ενδεχόμενες επιπτώσεις του στο αντίστοιχο επίπεδο ευημερίας άλλων χωρών. Η αξιολόγηση αυτή γίνεται βάσει μιας σειράς επιμέρους δεικτών, οι οποίοι σχετίζονται, μεταξύ άλλων, με την ασφάλεια, την υγεία και την εκπαίδευση, το περιβάλλον, το προσδόκιμο ζωής των πολιτών, την κατανάλωση, την εμπιστοσύνη στους θεσμούς, τον όγκο και τη σύνθεση των εισαγωγών, την παροχή αναπτυξιακής βοήθειας προς τις αναπτυσσόμενες οικονομίες κ.ά.[12] Αντίστοιχες εκθέσεις δημοσιεύουν και άλλες χώρες, μεταξύ των οποίων, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Ιρλανδία, η Φινλανδία και η Αυστρία.

Επιπρόσθετα, μια σημαντική διακυβερνητική πρωτοβουλία για την προώθηση της ατζέντας «Οικονομία της ευημερίας» είναι η Wellbeing Economy Governments, στην οποία συμμετέχουν εθνικές και περιφερειακές κυβερνήσεις με κοινή επιδίωξη την αναπτυξιακή επανεκκίνηση των οικονομιών με βάση την ανθρώπινη και περιβαλλοντική ευημερία.[13] Κοινή συνισταμένη της προσπάθειας αυτής είναι η στενή συνεργασία με σκοπό την ανάπτυξη καινοτόμων μέτρων ενίσχυσης της ευημερίας, την ανάληψη κοινών δράσεων που θα διευκολύνουν την επίτευξη των Στόχων Βιώσιμης Ανάπτυξης και την προώθηση μέτρων για την αντιμετώπιση των σύγχρονων οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών προκλήσεων.

2.3 Η σημασία της ποιότητας της εργασίας

Μια παράγωγη εξέλιξη της σταδιακής μετατόπισης του πολιτικού και επιστημονικού ενδιαφέροντος προς το ζήτημα της προαγωγής της ευημερίας είναι και η ολοένα και μεγαλύτερη επικέντρωση διεθνώς στο θέμα της ποιότητας της εργασίας. Η ποιότητα της εργασίας συνιστά ένα πολυδιάστατο και σύνθετο φαινόμενο. Οι Muñoz de Bustillo et al. (2011), για παράδειγμα, την ορίζουν ως το σύνολο των χαρακτηριστικών μιας θέσης απασχόλησης τα οποία επιδρούν στην ευημερία των εργαζομένων.[14] Η Ομάδα Ειδικών για τη Μέτρηση της Ποιότητας της Εργασίας (UNECE), από την άλλη, εξειδικεύει περισσότερο το τι συνιστά ποιότητα εργασίας, ορίζοντάς την ως «οι συνθήκες, τα

12. Για περισσότερες πληροφορίες, βλ. https://longreads.cbs.nl/monitor-of-well-being-and-sdgs-2022/background/.

13. Βλ. https://weall.org/wego.

14. Αναφέρεται στο Steffgen et al. (2020).

πρότυπα, οι ρυθμίσεις για το ωράριο εργασίας, τα χρηματικά και μη επιδόματα που σχετίζονται με την εργασία και επηρεάζουν την εργασιακή και μη ζωή κάθε ατόμου» (UNECE, 2015: 13). Για τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας (ΔΟΕ), αντίστοιχα, αξιοπρεπής απασχόληση είναι αυτή που δημιουργεί «ευκαιρίες για παραγωγική και δίκαια αμειβόμενη εργασία, ασφάλεια στον χώρο εργασίας και κοινωνική προστασία για όλους, καλύτερες προοπτικές προσωπικής ανάπτυξης και κοινωνικής ένταξης, ελευθερία στους ανθρώπους να εκφράζουν τις ανησυχίες τους, να οργανώνονται και να συμμετέχουν στις αποφάσεις που επηρεάζουν τις ζωές τους και ισότητα ευκαιριών και μεταχείρισης για όλες τις γυναίκες και τους άνδρες».[15]

Η ποιότητα της εργασίας αναγνωρίζεται σήμερα ως ένας από τους κυριότερους προσδιοριστικούς παράγοντες του βιοτικού επιπέδου στις σύγχρονες κοινωνίες. Για παράδειγμα, η προώθηση αξιοπρεπών συνθηκών εργασίας, μέσω, μεταξύ άλλων, της εισαγωγής ρυθμίσεων που αφορούν την ισορροπία εργασιακού-προσωπικού χρόνου, ζητήματα υγείας, ασφάλειας και ισότητας στους χώρους εργασίας, τη διαφάνεια και την προβλεψιμότητα των συμβάσεων απασχόλησης, αποτελεί κεντρικό συστατικό στοιχείο του Ευρωπαϊκού Πυλώνα των Κοινωνικών Δικαιωμάτων (EC, 2017). Επιπλέον, η διασφάλιση αξιοπρεπών συνθηκών απασχόλησης για όλους είναι μέρος του ευρύτερου Στόχου 8 της Ατζέντας 2030 του ΟΗΕ για τη βιώσιμη ανάπτυξη (UN, 2015). Ταυτόχρονα, η Συνομοσπονδία Ευρωπαϊκών Συνδικάτων καλεί για την ανάγκη ενίσχυσης όχι μόνο του αριθμού αλλά και της ποιότητας των θέσεων εργασίας, δεδομένης της θετικής συμβολής που μπορεί να έχει κάτι τέτοιο στην ποιότητα ζωής των πολιτών αλλά και στην ίδια τη λειτουργία της οικονομίας (ETUC, 2015). Για τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας η προαγωγή της ποιότητας εργασίας δεν σχετίζεται μόνο με τη βελτίωση αυτού καθαυτού του εργασιακού περιβάλλοντος αλλά και με την αντιμετώπιση μιας σειράς προβλημάτων που έχουν να κάνουν με τις συνθήκες απασχόλησης των ατόμων (άγχος, αλκοολισμός, ψυχικές διαταραχές), επιδρώντας έτσι θετικά στην υγεία και τη γενικότερη ευημερία των εργαζομένων.[16] Για αυτόν τον λόγο, ο βαθμός ικανοποίησης ενός ατόμου για τη θέση απασχόλησής του συνιστά μία από τις κυριότερες παραμέτρους που προσδιορίζουν την υποκειμενική ευημερία του και, επομένως, βασικό στοιχείο της Ευρωπαϊκής Έρευνας για την Ποιότητα της Ζωής (EQLS), που εκπονεί σε τακτική βάση το Eurofound.[17]

15. Σχετικά, βλ. https://www.ilo.org/global/topics/decent-work/lang--en/index.htm.

16. Βλ. https://www.ilo.org/safework/areasofwork/workplace-health-promotion-and-well-being/WCMS_118396/lang--en/index.htm.

17. Βλ. https://www.eurofound.europa.eu/data/european-quality-of-life-survey.

Η συμβολή της ποιότητας της εργασίας στη διαμόρφωση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών αναγνωρίζεται πλέον και σε εθνικό επίπεδο. Στις ΗΠΑ, για παράδειγμα, η «Πρωτοβουλία για την καλή εργασία» (Good Job Initiative) του Υπουργείου Εργασίας αποσκοπεί στην παροχή κατάλληλης πληροφόρησης προς όλους τους εμπλεκόμενους στην αγορά εργασίας (εργαζόμενους, επιχειρήσεις και δημόσιες υπηρεσίες) με στόχο την ενίσχυση της ποιοτικής απασχόλησης και τη διαμόρφωση συνθηκών ίσων ευκαιριών και ισότιμης συμμετοχής στους χώρους εργασίας.[18] Στο Ηνωμένο Βασίλειο, αντίστοιχα, έχει αναληφθεί η πρωτοβουλία «Σχέδιο για την καλή εργασία» (Good Work Plan) που σκοπό έχει τη διαμόρφωση δίκαιων, αξιοπρεπών και διαφανών συνθηκών απασχόλησης που θα απαντούν στις προκλήσεις του μέλλοντος μέσω συγκεκριμένων δεσμεύσεων τόσο από την πλευρά των εργοδοτών όσο και των εργαζομένων (HM Government, 2018). Η στατιστική υπηρεσία του Ηνωμένου Βασιλείου δημοσιεύει, επίσης, σε τακτική βάση μια σειρά από στοιχεία σχετικά με την ποιότητα της εργασίας σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Παράλληλα, χώρες, όπως η Γερμανία, η Δανία, η Ολλανδία και η Νέα Ζηλανδία, έχουν υιοθετήσει αντίστοιχες παρεμβάσεις πολιτικής με σκοπό τη βελτίωση της ποιοτικής απασχόλησης.[19]

Η μετακίνηση του ενδιαφέροντος προς το ζήτημα της ποιότητας της εργασίας δεν οφείλεται όμως μόνο στο ότι επηρεάζει άμεσα το επίπεδο ευημερίας μιας κοινωνίας. Σχετίζεται, επίσης, και με την εμπειρική επαλήθευση της υπόθεσης ότι η επίτευξη υψηλών επιπέδων απασχόλησης δεν αποτελεί από μόνη της ικανή και αναγκαία συνθήκη για τη βελτίωση της ποιότητας της εργασίας σε μια οικονομία. Αντίθετα, τα εμπειρικά δεδομένα δείχνουν ότι ακόμη και σε χώρες, όπως το Ηνωμένο Βασίλειο, που κατά βάση διαθέτουν μια δυναμική αγορά εργασίας και χαρακτηρίζονται από υψηλά επίπεδα απασχόλησης, πολλές θέσεις εργασίας, ειδικά χαμήλης ειδίκευσης και χαμηλών αμοιβών, παραμένουν χαμηλής ποιότητας (CIPD, 2017). Μια άλλη, επίσης, αιτία για το αυξανόμενο ενδιαφέρον στο θέμα της ποιότητας της εργασίας είναι και η νέα πραγματικότητα που διαμορφώνεται στην αγορά εργασίας ειδικά με την εμφάνιση της λεγόμενης «gig οικονομίας» και τη μετάβαση στην «οικονομία των πλατφορμών», όπου οι εργαζόμενοι παρέχουν απευθείας υπηρεσίες-παραδοτέα στον πελάτη, χωρίς συνήθως ισχυρές νομικές δικλίδες που να διασφαλίζουν ένα υψηλό επίπεδο ποιότητας της εργασίας (CIPD, 2017).

Η σημασία της βελτίωσης της ποιότητας της εργασίας έχει, επίσης, τροφοδοτηθεί και από την ανάγκη άμβλυνσης των αυξανόμενων επεισοδίων ανισότητας και φτώχειας.

18. Πληροφορίες διαθέσιμες στο https://www.dol.gov/general/good-jobs.

19. Σχετικά, βλ. https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9561/CBP-9561.pdf.

Στο πλαίσιο αυτό, η δημιουργία νέων και ποιοτικών θέσεων απασχόλησης θεωρείται μέσο για την αύξηση του εισοδήματος και του βιοτικού επιπέδου των ατόμων που ζουν στο περιθώριο της κοινωνίας. Επιπλέον, σημαντική ώθηση στην αυξανόμενη προσοχή σχετικά με το ζήτημα της ποιότητας της εργασίας έχει δώσει, επίσης, και το ότι, ενώ τις τελευταίες δεκαετίες σε πολλές οικονομίες καταγράφεται αύξηση του όγκου της απασχόλησης και των αποδοχών των εργαζομένων, το γεγονός αυτό έχει συνοδευτεί από σχετικά χαμηλότερα επίπεδα ευτυχίας για αυτούς καθώς και από ολοένα και περισσότερα φαινόμενα εργασιακού άγχους και μεγαλύτερης έντασης της εργασίας (Burgess and Connell, 2008).

Υπάρχουν διάφοροι λόγοι για τους οποίους η βελτίωση της ποιότητας της εργασίας προάγει την ευημερία για τους εργαζόμενους. Σε μικρο-επίπεδο, σταθερές και ασφαλείς συνθήκες απασχόλησης με αξιοπρεπείς μισθούς δίνουν τη δυνατότητα στους εργαζόμενους να καλύψουν βασικές ανάγκες διαβίωσης, να βελτιώσουν τις εργασιακές δεξιότητές τους και να πετύχουν προσωπικές φιλοδοξίες και στόχους. Παράλληλα, ένα ποιοτικό εργασιακό περιβάλλον τούς επιτρέπει να οργανώσουν καλύτερα την προσωπική τους ζωή, να εκμεταλλευτούν τον προσωπικό τους χρόνο βάσει των αναγκών και των προτεραιοτήτων τους και να αλληλοεπιδράσουν ελεύθερα με τους συνανθρώπους τους. Με αυτόν τον τρόπο, οι αξιοπρεπείς συνθήκες εργασίας συμβάλλουν στην ευδαιμονία και ψυχική υγεία των εργαζομένων (Κορατζάνης, 2021). Δημιουργούν, με άλλα λόγια, ένα αίσθημα προσωπικής ολοκλήρωσης, αυτονομίας και αυτοκαθορισμού στους εργαζόμενους, αποτρέποντας έτσι την εμφάνιση φαινομένων θλίψης, άγχους και εξάντλησης λόγω των εργασιακών συνθηκών (Holman and McClelland, 2011).

Εμπειρικές μελέτες φαίνεται να επιβεβαιώνουν τη σημαντική επίδραση μιας σειράς κοινωνικών παραγόντων, μεταξύ των οποίων και βασικών διαστάσεων της ποιότητας της εργασίας, πάνω στην υγεία των πολιτών,[20] ενώ άλλες μελέτες υπογραμμίζουν τον ρόλο που μπορεί να έχει η ποιότητα της εργασίας στον προσδιορισμό του επιπέδου της συνολικής ευτυχίας που νιώθουν οι πολίτες για τη ζωή (Green, 2009). Ενδεικτικό του ρόλου που διαδραματίζουν οι συνθήκες απασχόλησης στην προσωπική ζωή κάθε ατόμου είναι το γεγονός ότι, σύμφωνα με ορισμένες μελέτες, κυριότερο κριτήριο στην απόφαση των εργαζομένων να αποδεχθούν την προσφορά μιας θέσης εργασίας δεν

20. Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (ΠΟΥ), τέτοιοι κοινωνικοί παράγοντες, όπως, μεταξύ άλλων, το εισόδημα, η ανισότητα, η εργασιακή ανασφάλεια και η ανεργία, επηρεάζουν την κατάσταση της υγείας των πολιτών κατά 30%-55%. Τα ποσοστό αυτό είναι υψηλότερο από την αντίστοιχη θετική συμβολή του συστήματος υγείας στην υγεία των πολιτών. Βλ. https://www.who.int/health-topics/social-determinants-of-health#tab=tab_1.

είναι τόσο το ύψος των αποδοχών που θα λαμβάνουν από αυτή, αλλά ευρύτερα το εάν οι συνθήκες απασχόλησης σε αυτή θα είναι αξιοπρεπείς ή όχι (Clark, 2015).

Σημαντικά όμως είναι τα οφέλη και για τις επιχειρήσεις, καθώς ένα ποιοτικό εργασιακό περιβάλλον και η θετική επίδραση που μπορεί να έχει στην υγεία των εργαζομένων μπορούν να αποτρέψουν τον κίνδυνο διατάραξης της ομαλής λειτουργίας τους εξαιτίας, για παράδειγμα, μιας πιθανής απόφασης των εργαζομένων να παραιτηθούν από αυτή, αυξημένων περιστατικών ασθενείας μεταξύ των εργαζομένων ή χαμηλού εργασιακού κινήτρου (Holman and McClelland, 2011). Υποστηρίζεται, επίσης, ότι η βελτίωση των συνθηκών απασχόλησης συνεπάγεται συνήθως πιο σταθερές και πιο προβλέψιμες εργασιακές σχέσεις, υψηλότερα επίπεδα παραγωγικότητας και κερδοφορίας για τις επιχειρήσεις, ενώ βοηθά στην εμπέδωση ενός κλίματος κοινωνικής ευημερίας, πολιτικής σταθερότητας και προόδου, το οποίο τελικά τις ευνοεί (βλ. Cazes et al., 2016). Το γεγονός αυτό μπορεί μεσοπρόθεσμα να αντισταθμίσει πλήρως ενδεχόμενες πρόσκαιρες επιβαρύνσεις στο κόστος λειτουργίας των επιχειρήσεων που σχετίζονται με τη βελτίωση των όρων και των συνθηκών απασχόλησης σε αυτές, όπως αύξηση μισθών, κόστος κατάρτισης εργαζομένων κ.ά. (Clark, 2015). Ως εκ τούτου, η βελτίωση των συνθηκών απασχόλησης, πέρα από τις όποιες διαφορετικές προσεγγίσεις υπάρχουν ως προς τα μέσα επίτευξή της, μπορεί να ωφελήσει ταυτόχρονα τόσο τους εργαζόμενους όσο και τους εργοδότες και να καταστεί έτσι κοινός στόχος και επιδίωξη και των δύο πλευρών (Green, 2009).

Αλλά και σε επίπεδο κοινωνίας τα οφέλη από τη βελτίωση της ποιότητας της εργασίας θεωρούνται σημαντικά. Για παράδειγμα, στον βαθμό που τα υψηλά επίπεδα ποιότητας της εργασίας σχετίζονται με υψηλά ποσοστά προσωπικής ευτυχίας για κάθε πολίτη, η ποιότητα της εργασίας μπορεί να συμβάλει στην καλή υγεία των πολιτών και σε ένα υψηλότερο επίπεδο κοινωνικής ευημερίας (Holman and McClelland, 2011). Επιπλέον, δεδομένου ότι σε πολλές περιπτώσεις οι χαμηλής ποιότητας θέσεις εργασίας πληρούνται κυρίως από πληθυσμιακές ομάδες που, λόγω διαφόρων κοινωνικών προκαταλήψεων και στερεοτύπων, βρίσκονται στο περιθώριο, η βελτίωση των συνθηκών απασχόλησης σε μια χώρα μπορεί, από μόνη της, να συμβάλει στην άμβλυνση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων και στην εμπέδωση μιας κουλτούρας συμπερίληψης και ίσης μεταχείρισης.[21]

Πέρα όμως από την κοινωνία, η ποιότητα της εργασίας επηρεάζει ποικιλοτρόπως και τις επιδόσεις της οικονομίας, συνολικότερα. Καλύτερες συνθήκες εργασίας και διαβίωσης περιορίζουν την αβεβαιότητα των νοικοκυριών για την οικονομική

21. Βλ. https://www.aspeninstitute.org/blog-posts/why-job-quality/.

τους κατάσταση στο μέλλον, γεγονός που επιδρά θετικά στην καταναλωτική τους συμπεριφορά. Υψηλότερα επίπεδα ιδιωτικής κατανάλωσης, με τη σειρά τους, ενισχύουν τις ροές ρευστότητας και εισοδήματος των επιχειρήσεων, σταθεροποιούν τις προσδοκίες κερδοφορίας τους, ευνοώντας έτσι την επενδυτική τους δραστηριότητα. Αυξάνοντας όμως το εισόδημα του ιδιωτικού τομέα, τα υψηλά επιπέδα ποιότητας εργασίας μπορούν να ενισχύσουν και τη χρηματοπιστωτική σταθερότητα μιας οικονομίας, επιτρέποντας στα νοικοκυριά και στις επιχειρήσεις να ανταποκριθούν στις δανειακές, φορολογικές και λοιπές υποχρεώσεις τους. Το γεγονός αυτό μπορεί να επηρεάσει θετικά τα δημοσιονομικά μεγέθη της οικονομίας και τη βιώσιμη πιστωτική της επέκταση, αυξάνοντας περαιτέρω την ιδιωτική δαπάνη και το ΑΕΠ (Κορατζάνης, 2021).

Η βελτίωση της ποιότητας της εργασίας έχει θετικά αποτελέσματα και στην πλευρά της προσφοράς. Ένα ασφαλές και ποιοτικό περιβάλλον εργασίας, που βελτιώνει τις εργασιακές δεξιότητες των απασχολούμενων και ανταμείβει δίκαια την εργασιακή προσπάθεια, συμβάλλει στην αύξηση της παραγωγικότητας και δυνητικά στην προσέλκυση εργατικού δυναμικού σε πιο δυναμικούς κλάδους οικονομικής δραστηριότητας. Τέτοιες κλαδικές αναδιαρθρώσεις ευνοούνται και από το ειδικό βάρος που έχουν πλέον οι συνθήκες απασχόλησης στην απόφαση των εργαζομένων να αποδεχθούν ή όχι μια θέση εργασίας, καθώς και από το γεγονός ότι τα κριτήρια αυτά της απόφασής τους δεν μεταβάλλονται στον χρόνο (Clark, 2015). Ως εκ τούτου, μια στοχευμένη πολιτική βελτίωσης της ποιότητας της εργασίας ενταγμένη σε ένα ολιστικό αναπτυξιακό σχέδιο θα μπορούσε να ευνοήσει την αλλαγή του παραγωγικού προτύπου της οικονομίας και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητάς της, μετριάζοντας ταυτόχρονα πιθανούς περιορισμούς της προσφοράς και τους πληθωριστικούς κινδύνους που αυτοί εγκυμονούν (Κορατζάνης, 2021).

Η ποιότητα της εργασίας μπορεί, συνεπώς, να εκληφθεί ως ένας ολιστικός δείκτης προσδιορισμού και αξιολόγησης των κοινωνικο-οικονομικών συνθηκών που επικρατούν σε μια χώρα. Με δεδομένες τις θετικές μακρο-χρηματοπιστωτικές επιδράσεις της, η βελτίωση των συνθηκών και των όρων απασχόλησης θα μπορούσε επομένως να αποτελέσει βασική πολιτική επιλογή ενός νέου βιώσιμου υποδείγματος άσκησης οικονομικής πολιτικής που απώτερο στόχο θα είχε την ενίσχυση του επιπέδου ευημερίας μιας οικονομίας. Η αναγνώριση του ρόλου αυτού τον οποίο μπορεί δυνητικά να διαδραματίσει η βελτίωση της ποιότητας της εργασίας έχει ιδιαίτερη σημασία τόσο για ετερόδοξα ρεύματα οικονομικής σκέψης τα οποία εστιάζουν σχεδόν μονοδιάστατα στη σημασία της αύξησης του όγκου της απασχόλησης και των μισθών ως μέσου για

τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των εργαζομένων και τη διασφάλιση της μακροχρηματοπιστωτικής σταθερότητας μιας οικονομίας όσο και για τον κόσμο της εργασίας και τους συνδικαλιστικούς φορείς, εμπλουτίζοντας το πλαίσιο των προτάσεων και των διεκδικήσεών τους με ζητήματα που άπτονται της ποιότητας της εργασίας.

Αλλά και ειδικότερα, σε επίπεδο άσκησης σταθεροποιητικής πολιτικής, μια τέτοια προσέγγιση απαντά στο γεγονός ότι, ενώ η ανεργία αναγνωρίζεται πλέον από όλους ότι προκαλεί σημαντικό οικονομικό και κοινωνικό κόστος, η δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης από μόνη της δεν συνεπάγεται αναγκαστικά την αντιστάθμιση του κόστους αυτού, στον βαθμό που οι νέες θέσεις εργασίας δεν θα διαθέτουν χαρακτηριστικά τα οποία θα τις καθιστούσαν ποιοτικές (Clark, 2015). Επιπλέον, οι ασκούντες την οικονομική πολιτική, μέσω της συγκεκριμένης στόχευσης, υπερνικούν στην πράξη τους περιορισμούς που δημιουργεί η υποτιθέμενη ανταλλακτική σχέση μεταξύ όγκου και ποιότητας της απασχόλησης, η οποία εμφανίζεται εντονότερα σε περιόδους ύφεσης και κρίσης όταν τα ποσοστά ανεργίας αυξάνονται. Σε αντίθεση με τις κυρίαρχες συμβατικές πολιτικές που προκρίνουν μέτρα απορρύθμισης των εργασιακών σχέσεων και ευελικτοποίησης των όρων της απασχόλησης ως ένα μέσο για την αύξηση των θέσεων εργασίας σε μια οικονομία και την έξοδό της από την κρίση, το συγκεκριμένο υπόδειγμα οικονομικής πολιτικής προτάσσει τη βελτίωση της ποιότητας της εργασίας ως προϋπόθεση για την αύξηση της απασχόλησης, τη μείωση της ανεργίας και την εμπέδωση συνθηκών μακροοικονομικής σταθερότητας (Green, 2009).

Ως εκ τούτου, η προτεραιοποίηση του στόχου της βελτίωσης της ποιότητας της απασχόλησης τοποθετεί και ταυτόχρονα αναβαθμίζει τον ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η αγορά εργασίας ως βασικό πεδίο προσδιορισμού της ποιότητας ζωής των πολιτών σε μια χώρα και διαμόρφωσης των μακρο-χρηματοπιστωτικών συνθηκών σε αυτή. Μπορεί, επομένως, να αποτελέσει συνεκτικό μέρος της ευρύτερης μεταστροφής της ατζέντας οικονομικής πολιτικής, που παρατηρείται τα τελευταία χρόνια, από μια περιοριστική προσέγγιση που αξιολογεί την ευημερία και τις συνθήκες διαβίωσης σε μια οικονομία βάσει της εξέλιξης μιας σειράς συμβατικών δεικτών του εισοδήματος (ΑΕΠ, διαθέσιμο εισόδημα, αποταμίευση) και των συστατικών μερών του (κατανάλωση, κέρδη, μισθοί) σε μια πιο ολιστική και πιο στοχο-κεντρική στρατηγική που θέτει ως βασικό στόχο αυτό που τα μέτρα άσκησης συμβατικής οικονομικής πολιτικής ευελπιστούν να μεγιστοποιήσουν και οι δείκτες εισοδήματος υποθετικά αποτυπώνουν: την προαγωγή της ευημερίας και του βιοτικού επιπέδου των πολιτών σε μια κοινωνία.

2.4 Οι προσδιοριστικοί παράγοντες της ποιότητας της εργασίας

Η εκτίμηση του επιπέδου της ποιότητας της εργασίας, ως πολυδιάστατου φαινομένου που αγγίζει πολλές πτυχές της προσωπικής, κοινωνικής και οικονομικής ζωής κάθε ατόμου, συνιστά ένα αρκετό δύσκολο εγχείρημα. Αυτό συμβαίνει για πολλούς λόγους, οι οποίοι σχετίζονται, μεταξύ άλλων, τόσο με ενδογενείς και εξωγενείς μακροπαραμέτρους που επηρεάζουν τις συνθήκες απασχόλησης σε μια χώρα όσο και με το πλήθος των προσδιοριστικών παραγόντων της ποιότητας της εργασίας, την υποκειμενικότητά τους και τη διαφορετική σημασία που πιθανόν να έχουν για κάθε άτομο ξεχωριστά και για κάθε διαφορετική πληθυσμιακή ομάδα.

Μεταξύ των εξωγενών παραγόντων που φαίνεται να έχουν ιδιαίτερη συμβολή στη διαμόρφωση των συνθηκών απασχόλησης σε μια οικονομία είναι οι αλλαγές που έχουν επέλθει στο ευρύτερο πλαίσιο της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής (Kalleberg, 2012). Οι αλλαγές αυτές δεν είναι μόνο συγκυριακές που αντανακλούν διαφορετικές επιμέρους προσεγγίσεις για την επίτευξη μιας συγκεκριμένης πολιτικής επιδίωξης αλλά και ευρύτερες, δομικού χαρακτήρα, στρατηγικές επιλογές, με χαρακτηριστικότερη εξ αυτών τη μετατόπιση των εθνικών κυβερνήσεων από μια στρατηγική οικονομικής πολιτικής που στόχευε στην αύξηση της απασχόλησης, στη ρύθμιση των αγορών και στη θέσπιση προοδευτικών θεσμών που επηρεάζουν τη διανομή του εισοδήματος σε μια στρατηγική που επικεντρώνεται στον στόχο της διασφάλισης συνθηκών χαμηλού πληθωρισμού και νομισματικής σταθερότητας μέσω της απελευθέρωσης των αγορών, της ευελικτοποίησης της αγοράς εργασίας και της δημοσιονομικής πειθαρχίας (Αργείτης, 2002).

Ένας, επίσης, προσδιοριστικός παράγοντας του επιπέδου της ποιότητας της εργασίας είναι οι διαρθρωτικοί μετασχηματισμοί που έχουν επέλθει στην ίδια τη δομή και στα χαρακτηριστικά των οικονομιών, με προεξέρχουσα σήμερα την ολοένα και αυξανόμενη χρηματιστικοποίησή τους. Μια τέτοια μεταβολή δεν έχει επηρεάσει μόνο το ευρύτερο μακρο-χρηματοπιστωτικό περιβάλλον μέσα στο οποίο λειτουργούν οι επιχειρήσεις, με σημαντικές συνέπειες στο κόστος λειτουργίας τους και στις συνθήκες απασχόλησης σε αυτές, αλλά και το ευρύτερο μοντέλο οργάνωσης και διοίκησής τους, κάτι που αποτυπώνεται στην ολοένα και μεγαλύτερη επικέντρωση της επιχειρησιακής τους στρατηγικής στην επιδίωξη επίτευξης, όσο το δυνατόν, υψηλότερων και βραχυχρόνιων αποδόσεων για τους μετόχους και όχι στην επιδίωξη βιώσιμης επέκτασης των παραγωγικών τους δραστηριοτήτων και επένδυσης στο ανθρώπινο κεφάλαιο.

Άλλοι σχετικοί εξωγενείς παράγοντες που επιδρούν στην εξέλιξη της ποιότητας της εργασίας στις σύγχρονες οικονομίες είναι ευρύτεροι μακρο-διαρθρωτικοί μετασχηματισμοί σε επίπεδο παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας, όπως, για παράδειγμα, η αυξανόμενη παγκοσμιοποίηση και αλληλεξάρτηση των εθνικών οικονομικών συστημάτων, η ραγδαία ανάπτυξη των τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνίας, η αυτοματοποίηση και ψηφιοποίηση των οικονομιών, που επιτρέπουν την εμφάνιση και τον πολλαπλασιασμό πιο ευέλικτων και πολλές φορές περισσότερο επισφαλών μορφών απασχόλησης, όπως επίσης και οι πολυεπίπεδες προκλήσεις που δημιουργούν στον κόσμο της εργασίας η κλιματική αλλαγή και η ανάγκη πράσινης μετάβασης των οικονομιών (ETUC, 2020). Σημαντικοί, τέλος, παράγοντες που φαίνεται να επιδρούν στις συνθήκες απασχόλησης σε αρκετές χώρες είναι η γήρανση του πληθυσμού και η μετανάστευση, οι οποίες έχουν αυξήσει την ανομοιογένεια του εργατικού δυναμικού και τον κατακερματισμό των εθνικών αγορών εργασίας (Kalleberg, 2012).

Ένας, επίσης, λόγος για τη δυσκολία εκτίμησης της ποιότητας της εργασίας είναι το διαφορετικό νόημα και περιεχόμενο που δίνουν σε αυτή διαφορετικοί φορείς και ομάδες συμφερόντων. Έτσι, παρά το γεγονός ότι οι επιδράσεις της ποιότητας της εργασίας μπορεί μεσο-μακροπρόθεσμα να είναι θετικές και να διαχέονται στο σύνολο της οικονομίας και της κοινωνίας, σε μικρο-επίπεδο η προτίμηση των μέσων για την επίτευξή της μπορεί να διαφέρει ανάλογα με τις ιδιαίτερες επιδιώξεις ή τους επιμέρους στόχους κάθε ομάδας συμφερόντων (Piasna et al., 2019). Για παράδειγμα, για μια κοινωνία, ως σύνολο, μια ποιοτική θέση απασχόλησης μπορεί να είναι αυτή που ανταποκρίνεται καλύτερα στα προσόντα και στις δεξιότητες του εργατικού δυναμικού, συμβάλλοντας έτσι στη βελτίωση της παραγωγικότητας και της κοινωνικής συνοχής. Για τις επιχειρήσεις, αντίθετα, η ποιότητα της εργασίας σχετίζεται περισσότερο με την απόδοση των εργαζομένων που απασχολούν και την ευελιξία των όρων απασχόλησής τους, ενώ για τους εργαζόμενους με το εάν οι θέσεις εργασίας τους είναι ασφαλείς, σταθερές και με υψηλές αποδοχές (ILO, 2013).

Το γεγονός ότι η ποιότητα της εργασίας επηρεάζεται από ένα πλήθος συχνά ετερογενών παραμέτρων συνεπάγεται την ανάγκη κατάρτισης ενός σύνθετου δείκτη για τη μέτρησή της. Η εκτίμηση της ποιότητας της απασχόλησης βάσει ενός σύνθετου δείκτη είναι ωστόσο δύσκολη, δεδομένου όχι μόνο του αριθμού των παραμέτρων που την επηρεάζουν αλλά και της διαθεσιμότητας σχετικών εμπειρικών δεδομένων. Η μέτρησή της, επομένως, ενδέχεται να δώσει μια λανθασμένη εικόνα για τις συνθήκες απασχόλησης που επικρατούν σε μια χώρα και άρα και για τα μέτρα πολιτικής που απαιτούνται για τη βελτίωσή τους, δεδομένης μάλιστα και της μεγάλης ανομοιογένειας των οικονομιών όσον αφορά τα αναπτυξιακά-διαρθρωτικά τους χαρακτηριστικά.

Επιπρόσθετα, το εάν μια θέση απασχόλησης είναι ποιοτική ή όχι μπορεί να είναι προϊόν τόσο αντικειμενικής όσο και υποκειμενικής κρίσης (Findlay et al., 2013). Ως εκ τούτου, το επίπεδο της ποιότητας της εργασίας, ως φαινόμενο, μπορεί να προσδιορίζεται από συγκεκριμένους, ποσοτικά μετρήσιμους οικονομικούς δείκτες (π.χ. το ύψος των αποδοχών των εργαζομένων ή η διάρκεια και οι όροι μιας σύμβασης εργασίας τους), αλλά ταυτόχρονα και από υποκειμενικούς-ψυχολογικούς (π.χ. ο βαθμός προσωπικής ικανοποίησης του καθενός από την εργασία του) και κοινωνικούς παράγοντες (π.χ. οι διακρίσεις στους χώρους απασχόλησης, ο βαθμός συνδικαλιστικής ελευθερίας κ.ά.), οι οποίοι συνολικά επηρεάζουν τον εργασιακό βίο κάθε εργαζόμενου (Burgess and Connell, 2008). Το γεγονός αυτό δημιουργεί μια σειρά από μεθοδολογικές προκλήσεις και διαφορετικές προσεγγίσεις όσον αφορά την εκτίμηση της ποιότητας της εργασίας. Έτσι, η μέτρησή της μπορεί να βασίζεται στη διενέργεια προσωπικών συνεντεύξεων που να αφορούν μια σειρά από μεταβλητές που επηρεάζουν τον βαθμό υποκειμενικής ικανοποίησης κάθε εργαζομένου από τις συνθήκες απασχόλησής του. Μπορεί όμως να στηρίζεται και σε ποσοτικά μεγέθη και δείκτες που επηρεάζουν το ευρύτερο εργασιακό περιβάλλον σε μια οικονομία (Clark, 2015).

Παρά τις διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις εκτίμησης του επιπέδου της ποιότητας της εργασίας, στη σχετική βιβλιογραφία φαίνεται να υπάρχει μια συμφωνία σχετικά με τους προσδιοριστικούς παράγοντές της. Ειδικότερα, διάφορες μελέτες συσχετίζουν το τι συνιστά ποιοτική θέση εργασίας με τον βαθμό ικανοποίησης των εργαζομένων από αυτή.[22] Άλλες συνδέουν την ποιότητα της εργασίας με την εργασιακή ασφάλεια,[23] δηλαδή την προσδοκία κάθε εργαζόμενου ότι θα διατηρήσει τη θέση απασχόλησής του στο μέλλον, δεδομένου μάλιστα ότι μια τέτοια προοπτική τού διασφαλίζει σταθερές ροές εισοδήματος στο μέλλον και συνεπώς ένα καλύτερο επίπεδο ευημερίας. Οι Burgess και Connell (2008) απορρίπτουν τις παραπάνω απόψεις, προτείνοντας μια σύνθετη προσέγγιση εκτίμησης της ποιότητας της εργασίας, η οποία στηρίζεται σε συγκεκριμένα κριτήρια αξιολόγησης, τόσο αντικειμενικά όσο και υποκειμενικά, για το εάν μια θέση εργασίας είναι ποιοτική ή όχι.

Ειδικότερα, οι Burgess και Connell (2008) ξεχωρίζουν τέσσερα διακριτά, αν και ευρεία ως προς το περιεχόμενό τους, κριτήρια που φαίνεται να επηρεάζουν το επίπεδο της ποιότητας της εργασίας. Τα κριτήρια αυτά είναι τα εξής: η περιγραφή της θέσης απασχόλησης (π.χ. τα κριτήρια κάλυψής της, τα καθήκοντα και οι υποχρεώσεις κάθε

22. Βλ. Brown et al. (2006), που αναφέρεται στο Burgess and Connell (2008).

23. Βλ. Clark (2005), που αναφέρεται στο Burgess and Connell (2008).

εργαζόμενου που απορρέουν από αυτή, οι ώρες εργασίας κ.ά.), το περιεχόμενό της (π.χ. σε ποιον κλάδο παραγωγικής δραστηριότητας ανήκει, ο φυσικός χώρος εργασίας, ο τρόπος διοίκησης της επιχείρησης), το σύστημα αμοιβών (το ύψος του μισθού και των λοιπών παροχών προς τους εργαζόμενους, οι προοπτικές επαγγελματικής τους ανέλιξης κ.ά.), καθώς και οι κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των εργαζομένων και μεταξύ εργαζομένων και εργοδοτών.

Αντίστοιχα, ο Green (2009) εξειδικεύει περισσότερο τους παράγοντες που καθορίζουν τις συνθήκες απασχόλησης και εξηγεί γιατί συμβαίνει αυτό. Σύμφωνα με τον Green (2009), οι παράγοντες που επηρεάζουν την ποιότητα της απασχόλησης είναι: α) το ύψος της αμοιβής της εργασίας, καθώς αυτό επηρεάζει την υλική ευμάρεια των εργαζομένων, ενώ ταυτόχρονα αντανακλά και τον βαθμό ανταπόδοσης της εργασιακής τους προσπάθειας, β) το επίπεδο των γνώσεων και των δεξιοτήτων των εργαζομένων, με δεδομένο ότι αυτό προσδιορίζει τη δυνατότητά τους να ασχοληθούν με πιο σύνθετες και απαιτητικές εργασίες και να ανελιχθούν επαγγελματικά, γ) η εργασιακή προσπάθεια σε όρους έντασης και διάρκειας της εργασίας, δ) ο βαθμός αυτονομίας των εργαζομένων, δηλαδή το εάν και κατά πόσο οι εργαζόμενοι απολαμβάνουν ελευθερία κινήσεων και πρωτοβουλιών κατά την άσκηση της εργασιακών τους καθηκόντων, και, τέλος, ε) η ασφάλεια του εργασιακού περιβάλλοντος, η οποία σχετίζεται τόσο με τις συνθήκες απασχόλησης στους χώρους εργασίας και την επίπτωσή τους στην υγεία των εργαζομένων όσο και με την οικονομική ασφάλεια.

Αντίστοιχους δείκτες για τον υπολογισμό της ποιότητας της εργασίας στην Ευρώπη χρησιμοποιεί και η «Ευρωπαϊκή Έρευνα για τις Συνθήκες Εργασίας» (European Working Conditions Survey – EWCS), την οποία διενεργεί ανά πέντε έτη το Eurofound. Συγκεκριμένα, στην έρευνα αυτή εξετάζονται: το φυσικό περιβάλλον του χώρου εργασίας, η εργασιακή ένταση, η ποιότητα του χρόνου απασχόλησης, το κοινωνικό περιβάλλον, το επίπεδο των δεξιοτήτων και η ελευθερία δράσης των εργαζομένων, οι προοπτικές επαγγελματικής ανέλιξης και το ύψος των αποδοχών τους.[24] Η ποσοτική εκτίμηση των παραπάνω δεικτών γίνεται μέσω προσωπικών συνεντεύξεων εργαζομένων σε κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και σε τρίτες χώρες και, βάσει των αποτελεσμάτων της έρευνας, οι συνθήκες απασχόλησης σε κάθε κράτος ταξινομούνται σε πέντε γενικές κατηγορίες που αντιστοιχούν σε ένα διαφορετικό επίπεδο της ποιότητας της εργασίας.

Διαφορετική προσέγγιση εκτίμησης της ποιότητας της εργασίας υιοθετεί η πρωτοβουλία UNECE, συναρτώντας τις συνθήκες απασχόλησης σε μια χώρα με την εξέλιξη δώδεκα διακριτών υποδεικτών, που ανήκουν στις ακόλουθες επτά ευρύτερες

24. Βλ. https://www.eurofound.europa.eu/topic/job-quality.

κατηγορίες προσδιορισμού της ποιότητας της εργασίας: εργασιακή ασφάλεια και ηθική, εισόδημα εργαζομένων και επιδόματα που σχετίζονται με την απασχόλησή τους, ωράριο εργασίας και ισορροπία εργασιακού και προσωπικού χρόνου, ασφάλεια στους χώρους εργασίας και κοινωνική προστασία, κοινωνικός διάλογος και παροχή κινήτρων για εργασία (UNECE, 2015). Τα στοιχεία για την εκτίμηση των συγκεκριμένων δεικτών αντλούνται κυρίως από τη βάση δεδομένων της Eurostat με τη χρήση μιας σειράς επιστημονικών ερευνών που διενεργεί και οι οποίες, μεταξύ άλλων, είναι η Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (Labour Force Survey – LFS), η Ευρωπαϊκή Έρευνα για τις Συνθήκες Εργασίας (European Working Conditions Surveys – EWCS), η Έρευνα Στατιστικών Κατανομής του Εισοδήματος (Structure of Earnings Survey – SES), η Ευρωπαϊκή Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης (EU-SILC).

Αντίστοιχη μέθοδο χρησιμοποιεί η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας στο πλαίσιο της «Ατζέντας Αξιοπρεπούς Εργασίας», η οποία διακρίνει δέκα επιμέρους διαστάσεις της ποιότητας της εργασίας και ενενήντα έξι (ποσοτικούς και μη) υποδείκτες για τη μέτρησή της. Πιο απλή, τέλος, είναι η προσέγγιση του «Job Quality Framework» του ΟΟΣΑ, η οποία περιλαμβάνει τρία κύρια χαρακτηριστικά της ποιότητας της εργασίας (ισότητα αμοιβών, ποιότητα εργασιακού περιβάλλοντος και ασφάλεια στην αγορά εργασίας) για την εκτίμησή της.[25]

25. Για μια επισκόπηση των κύριων θεωρητικών προσεγγίσεων και των μεθόδων ποσοτικής εκτίμησης της ποιότητας της εργασίας, βλ. https://ilostat.ilo.org/measuring-job-quality-difficult-but-necessary/.

03

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Η εκτίμηση του Δείκτη Ποιότητας της Εργασίας

3.1 Εισαγωγή

Στην παρούσα ενότητα επιχειρούμε να εκτιμήσουμε ποσοτικά την εξέλιξη της ποιότητας της εργασίας στα 19 κράτη-μέλη της Ευρωζώνης την περίοδο 2009-2020. Η επιλογή της περιόδου αυτής έγινε ώστε να αξιολογηθεί εμπειρικά το πώς μεταβλήθηκαν οι συνθήκες απασχόλησης στη διάρκεια της κρίσης του ευρώ στις συγκεκριμένες οικονομίες και να διαπιστωθεί το εύρος και η ένταση των επιπτώσεων της εφαρμογής των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής της Ελλάδας σε αυτές. Στο πλαίσιο αυτό, το παρόν κεφάλαιο επιχειρεί να αναδείξει την ποιότητα της εργασίας ως μια νέα διάσταση για την αξιολόγηση του αντίκτυπου που είχαν τα μέτρα δημοσιονομικής λιτότητας και εσωτερικής υποτίμησης στην αγορά εργασίας στη χώρα μας, η οποία μέχρι στιγμής απουσιάζει από τη σχετική βιβλιογραφία. Με δεδομένο, επίσης, ότι η ποιότητα της εργασίας, όπως ήδη αναφέρθηκε, προσδιορίζει ως έναν βαθμό και το επίπεδο της ευημερίας μιας χώρας και τις μακρο-χρηματοπιστωτικές συνθήκες σε αυτή, η εξελικτική πορεία του Δείκτη Ποιότητας της Εργασίας (ΔΠΕ) στη χώρα μας θα φωτίσει, επίσης, και έναν νέο παράγοντα που επηρέασε την ποιότητα ζωής των πολιτών και τη συμπεριφορά της οικονομίας την εν λόγω περίοδο.

Για τη μέτρηση του Δείκτη Ποιότητας της Εργασίας (ΔΠΕ) στηριζόμαστε στη μεθοδολογία που ανέπτυξαν οι Leschke et al. (2008) και Piasna (2017) σε εργα-

σίες τους που δημοσιεύτηκαν από το European Trade Union Institute (ETUI).[26] Στις συγκεκριμένες μελέτες, η ποιότητα της εργασίας έχει τις ακόλουθες έξι διαστάσεις: το εισόδημα των εργαζομένων, οι άτυπες μορφές απασχόλησης, ο χρόνος εργασίας, οι όροι εργασίας, η ανάπτυξη δεξιοτήτων και η επαγγελματική ανέλιξη των εργαζομένων και, τέλος, οι δομές συλλογικής τους εκπροσώπησης. Σε αυτές συμπεριλαμβάνουμε και μια έβδομη, τις προοπτικές απασχόλησης, για να αποτυπώσουμε την επίδραση που έχουν οι μεταβολές του μεγέθους της απασχόλησης και της ανεργίας στην ποιότητα της εργασίας (Διάγραμμα 3.1).[27] Λαμβάνοντας υπόψη τις συγκεκριμένες διαστάσεις και αντλώντας στατιστικά στοιχεία από αξιόπιστες βάσεις δεδομένων καταρτίζουμε επτά υποδείκτες και έναν σύνθετο δείκτη μέτρησης της ποιότητας της εργασίας (Δείκτης Ποιότητας της Εργασίας – ΔΠΕ), και αναλύουμε πώς αυτοί μεταβλήθηκαν τη χρονική περίοδο 2009-2020 στην Ελλάδα και στις υπόλοιπες οικονομίες της ζώνης του ευρώ.[28]

3.2 Η εξέλιξη της ποιότητας της εργασίας στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη

Το Διάγραμμα 3.2 αποτυπώνει τις τιμές του ΔΠΕ στα 17 υπό εξέταση κράτη-μέλη της Ευρωζώνης το 2009 και το 2020. Από την εξέταση των στοιχείων του διαγράμματος γίνεται εμφανής η υποβάθμιση της ποιότητας της εργασίας στη χώρα μας το εν λόγω χρονικό διάστημα, καθώς από το σύνολο των 17 κρατών-μελών μόνο στην Ελλάδα και στην Ιταλία ο ΔΠΕ σημείωσε κάμψη. Αξιοσημείωτο είναι, επίσης, ότι οι συνθήκες απασχόλησης σε άλλες περιφερειακές οικονομίες, όπως στην Ισπανία και στην Πορτογαλία, αποκλίνουν από εκείνες στις χώρες του ευρωπαϊκού βορρά και της ανατολικής Ευρώπης, με την αύξηση του ΔΠΕ στην πρώτη ομάδα χωρών να υπολείπεται της δεύτερης.

26. Για μια αντίστοιχη μεθοδολογία και ανάλυση της εξέλιξης του Δείκτη Ποιότητας της Εργασίας, βλ. Κορατζάνης (2021). Η παρούσα μελέτη επικαιροποιεί, βάσει των διαθέσιμων στατιστικών στοιχείων την περίοδο συγγραφής της, τα αποτελέσματα που εκτίθενται στο Κορατζάνης (2021) και ενσωματώνει εμπειρικά στοιχεία που τεκμηριώνουν την επίδραση της ποιότητας της εργασίας σε βασικά μεγέθη της οικονομίας και στις συνθήκες διαβίωσης σε αυτή.

27. Πλην της ενσωμάτωσης του υποδείκτη «προοπτικές απασχόλησης», η μεθοδολογία της παρούσας μελέτης διαφέρει από την αντίστοιχη των Leschke et al. (2008) και Piasna (2017) και στο ότι χρησιμοποιεί διαφορετικές μεταβλητές για τον ποσοτικό προσδιορισμό του υποδείκτη κάθε διάστασης της ποιότητας της εργασίας, δεδομένης της διαθεσιμότητας των στοιχείων αλλά και της συσχέτισής τους με τον υπό μελέτη υποδείκτη της ποιότητας της απασχόλησης.

28. Στο Παράρτημα της μελέτης παρουσιάζεται η μεθοδολογία κατάρτισης του ΔΠΕ και των αντίστοιχων υποδεικτών του.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.1

Οι επτά διαστάσεις της ποιότητας της εργασίας

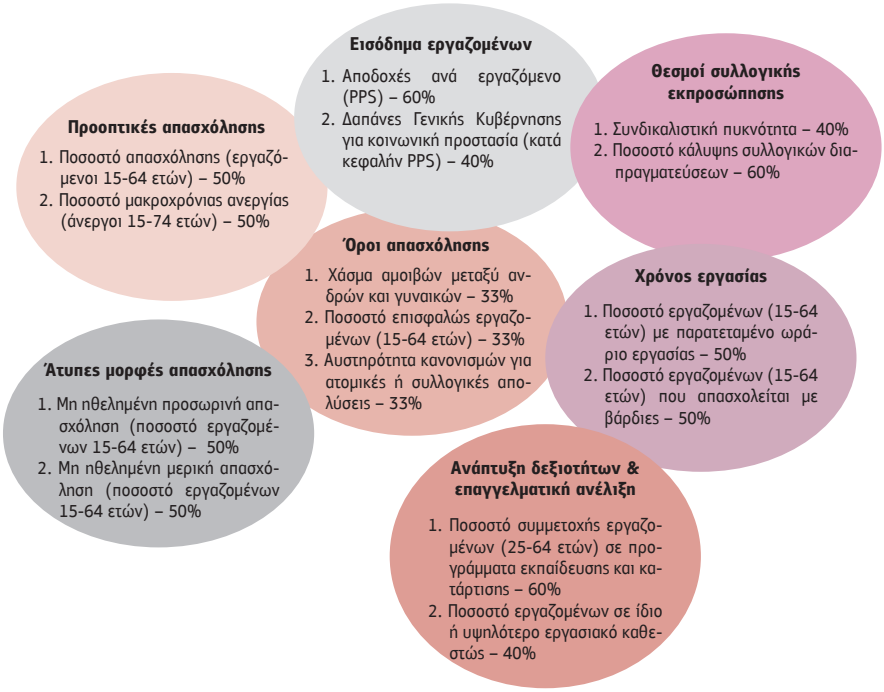

Πηγή: Κορατζάνης (2021)

Γεγονός, όμως, είναι ότι στην Ελλάδα παρατηρείται η μεγαλύτερη υποβάθμιση των συνθηκών εργασίας, με τον ΔΠΕ να μειώνεται κατά 0,17 μονάδες, από το 0,50 που ήταν το 2009 στο μόλις 0,33 το 2019. Ως αποτέλεσμα, ενώ η απόκλιση του ΔΠΕ στη χώρα μας έναντι του αντίστοιχου στις υπόλοιπες περιφερειακές οικονομίες το 2009 ήταν οριακά αρνητική ή ακόμη και θετική (όπως έναντι της Ισπανίας), το 2020 η απόκλιση αυτή διευρύνθηκε σημαντικά προσεγγίζοντας έως και τις 0,19 μονάδες (έναντι της Πορτογαλίας). Η απόκλιση του ΔΠΕ της Ολλανδίας, όπου καταγράφηκε το 2020 η υψηλότερη τιμή της ποιότητας της εργασίας, από τον αντίστοιχο της Ελλάδας άγγιξε τις 0,39 μονάδες, έναντι 0,20 μονάδων που ήταν πριν την ένταξη της χώρας μας στα Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής.

Το Διάγραμμα 3.3 αποτυπώνει τις ετήσιες τιμές του ΔΠΕ στην Ελλάδα και στο σύνολο της Ευρωζώνης, ώστε να διευρυνθεί εξελικτικά το εύρος της επίπτωσης των Προγραμ-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.2

ΔΠΕ στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (2009 και 2020)

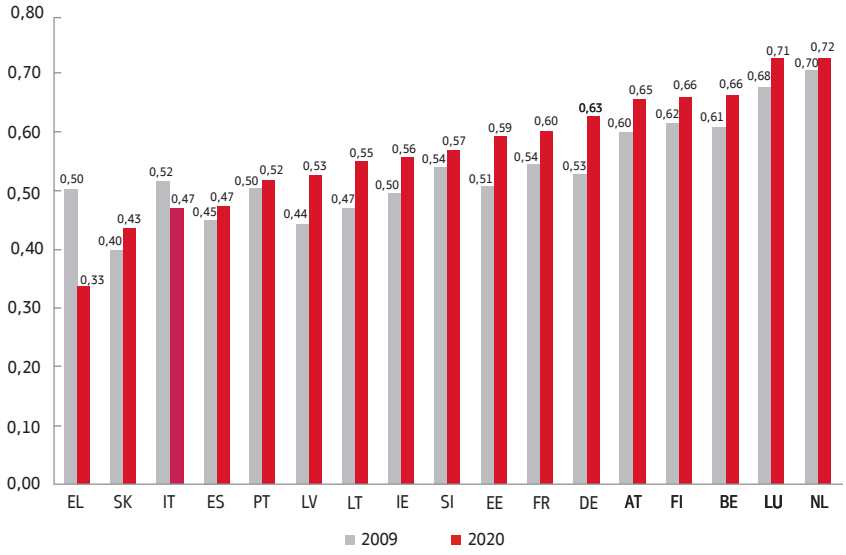

Πηγή: Eurostat και OECD (επεξεργασία συγγραφέα)

μάτων Οικονομικής Προσαρμογής στις συνθήκες εργασίας στη χώρα μας. Από τα στοιχεία φαίνεται το ισχυρό σοκ που προκάλεσαν τα υφεσιακά μέτρα των πολιτικών λιτότητας και εσωτερικής υποτίμησης στις συνθήκες απασχόλησης στην Ελλάδα, ειδικά κατά την πρώτη φάση εφαρμογής των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής, με τον ΔΠΕ να χάνει 0,20 μονάδες το διάστημα 2009-2015, από 0,50 που ήταν το 2009 να βρίσκεται στο 0,30 πέντε έτη αργότερα. Παρά τη σταθεροποίηση και τη μετέπειτα ισχνή αυξητική τάση του ΔΠΕ στη χώρα μας, που, μεταξύ άλλων, οφείλεται στην αύξηση του κατώτατου μισθού και στην αργή αλλά σταθερή ανάκαμψη της απασχόλησης, η διατήρηση αρκετών διατάξεων που λήφθηκαν την περίοδο των Μνημονίων με σκοπό την ευελικτοποίηση της αγοράς εργασίας είχαν ως αποτέλεσμα ο ΔΠΕ να διαμορφωθεί το 2020 στο χαμηλό 0,33, δηλαδή 0,27 μονάδες χαμηλότερα από εκείνον στην Ευρωζώνη. Συνολικά, καθ' όλη την υπό εξέταση περίοδο, η απόκλιση Ευρωζώνης-Ελλάδας υπήρξε μεγάλη και συνεχώς διευρυνόμενη, με τη μικρότερη να καταγράφεται το 2009 (0,07 μονάδες) και τη μεγαλύτερη το 2019 και 2020 (0,27 μονάδες).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.3

ΔΠΕ στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη (2009-2020)

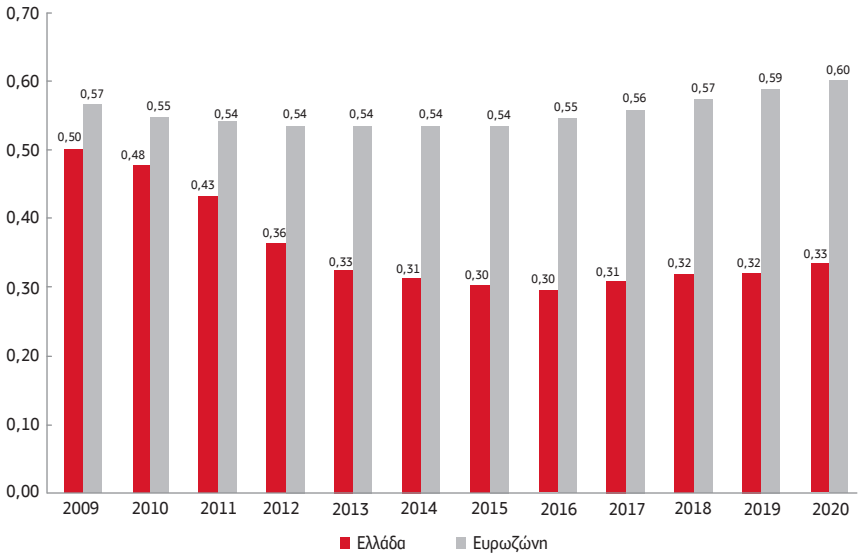

Πηγή: Eurostat και OECD (επεξεργασία συγγραφέα)

Ένας βασικός παράγοντας που ευθύνεται για τη ραγδαία υποβάθμιση της ποιότητας της εργασίας στην Ελλάδα είναι η πτώση του εισοδήματος των εργαζομένων. Η εξέλιξη αυτή αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 3.4, το οποίο καταγράφει τις τιμές του σχετικού υποδείκτη της ποιότητας της εργασίας το 2009 και το 2020 στα 17 υπό εξέταση κράτη-μέλη της Ευρωζώνης. Τα στοιχεία αποκαλύπτουν τη σοβαρή επίπτωση που είχαν τα μέτρα λιτότητας στις αμοιβές των εργαζομένων, με την Ελλάδα να αποτελεί τη μοναδική περίπτωση κράτους-μέλους όπου η τιμή του συγκεκριμένου υποδείκτη το 2020 ήταν χαμηλότερη συγκριτικά με εκείνη το 2009 (από 0,25 το 2009 στο 0,18 το 2020). Την ίδια περίοδο, η μεγαλύτερη άνοδος του υποδείκτη εμφανίζεται κατά βάση στις πλουσιότερες οικονομίες του πυρήνα της Ευρωζώνης, όπως στο Λουξεμβούργο (άνοδος 0,24 μονάδων), στη Γερμανία και στο Βέλγιο (άνοδος 0,19 μονάδων) και στη Γαλλία και στην Αυστρία (άνοδος 0,17 μονάδων).[29] Αντίθετα, αρκετά πιο ήπια ήταν η αύξηση του υπο-

29. Αξιοσημείωτη αύξηση εμφανίζει, το ίδιο διάστημα, ο δείκτης και σε οικονομίες της Βαλτικής, όπως η Λιθουανία (0,23 μονάδες), η Εσθονία (0,20 μονάδες) και η Λεττονία (0,19 μονάδες).

δείκτη «εισόδημα των εργαζομένων» στις περιφερειακές οικονομίες της Ευρωζώνης,[30] εξέλιξη που αντανακλά μια γενικότερη δυναμική απόκλισης όσον αφορά το εισόδημα των εργαζομένων μεταξύ του «πλούσιου» ευρωπαϊκού βορρά και του «φτωχού» νότου.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.4

Υποδείκτης «εισόδημα των εργαζομένων» στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (2009 και 2020)

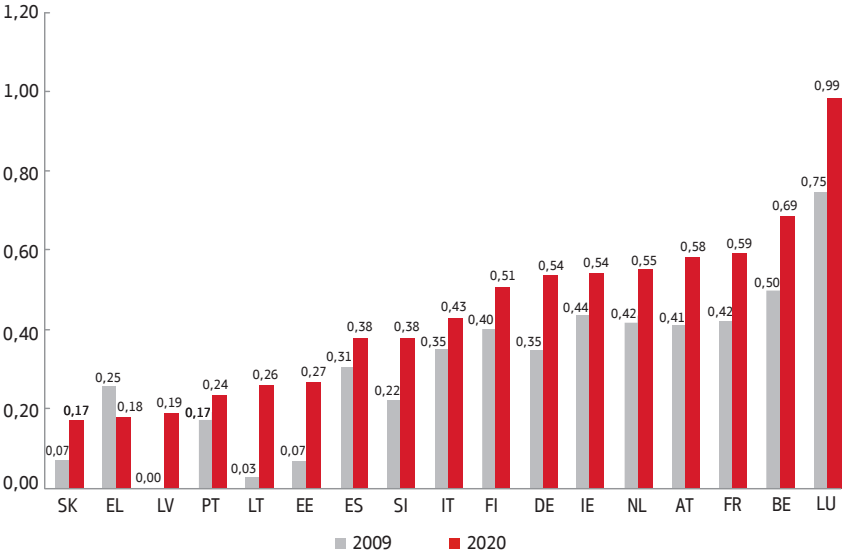

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία συγγραφέα)

Το Διάγραμμα 3.5 απεικονίζει την ετήσια εξέλιξη του υποδείκτη «εισόδημα των εργαζομένων» στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη ώστε να διερευνηθεί εμπειρικά το χρονικό διάστημα της σημαντικής υποχώρησής του στη χώρα μας και το εύρος της απόκλισής του από τον μέσο όρο του συνόλου των κρατών-μελών.

Από τα στοιχεία του διαγράμματος βλέπουμε ότι η πτώση του υποδείκτη στην Ελλάδα μεταξύ 2009 και 2020 οφείλεται κατά κύριο λόγο στην υποχώρηση που κατέγραψε τα πρώτα έτη της εν λόγω περιόδου, ειδικά το διάστημα 2010-2013, όταν ο υποδείκτης απώλεσε 0,07 μονάδες (από 0,25 το 2009 σε 0,18 το 2013), περίοδος

30. Ενδεικτικά, στην Πορτογαλία και στην Ισπανία η αύξηση του υποδείκτη «εισόδημα εργαζομένων» μεταξύ 2009 και 2020 ήταν μόλις 0,07 μονάδες, ενώ στην Ιταλία 0,08 μονάδες.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.5

Υποδείκτης «εισόδημα των εργαζομένων» στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη (2009-2020)

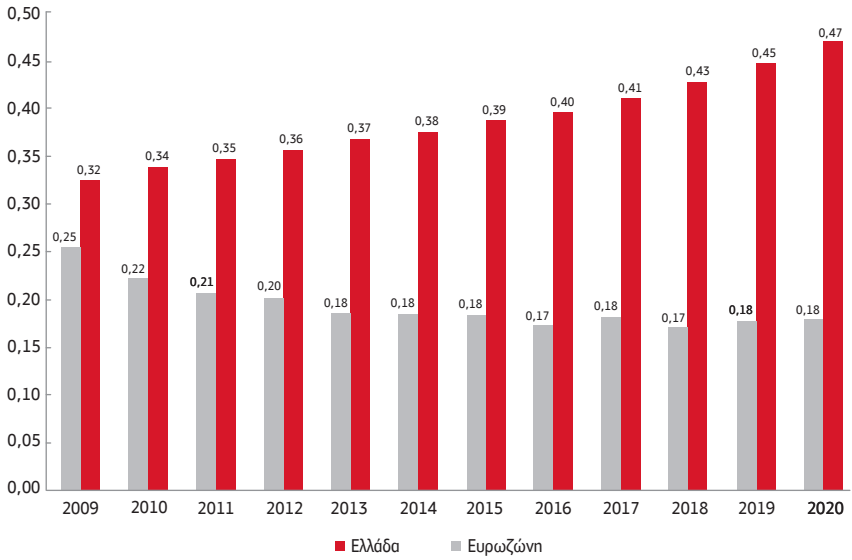

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία συγγραφέα)

που συμπίπτει χρονικά με την εφαρμογή των πρωτοφανών σε ένταση μέτρων δημοσιονομικής λιτότητας, τη μείωση κατά 22% του κατώτατου μισθού για τους άνω των 25 ετών εργαζομένους (και 32% για τους νέους) και τις υπόλοιπες παρεμβάσεις απορρύθμισης της αγοράς εργασίας που προωθήθηκαν στο πλαίσιο της στρατηγικής της εσωτερικής υποτίμησης.

Παρά τη σχετική σταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας από το 2014 και ύστερα,[31] παρατηρούμε ότι την ίδια περίοδο οι τιμές του υποδείκτη «εισόδημα των εργαζομένων» παρέμειναν σε ιδιαίτερα χαμηλά επίπεδα, κυμαινόμενες μεταξύ 0,17 και 0,18. Αντίθετα, στο σύνολο της Ευρωζώνης ο υποδείκτης κατέγραψε μια σταθερά ανοδική πορεία, η οποία μάλιστα έγινε εντονότερη την τελευταία τετραετία (2017-2020), όταν αυξήθηκε σωρευτικά κατά 0,06 μονάδες. Ως αποτέλεσμα, το χάσμα μετα-

31. Με εξαίρεση το 2015 και το 2016, όταν το πραγματικό ΑΕΠ της Ελλάδας υποχώρησε κατά -0,2% και -0,6% αντίστοιχα, το 2014 αποτελεί το πρώτο έτος με θετικό ρυθμό μεγέθυνσης ύστερα από το 2008. Την περίοδο 2017-2019 ο μέσος ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ διαμορφώθηκε στο 1,6%.

ξύ Ευρωζώνης και Ελλάδας διευρύνθηκε όσον αφορά τις απολαβές των εργαζομένων: ενώ το 2009 η διαφορά του υποδείκτη ήταν της τάξης των 0,07 μονάδων, το 2020 η διαφορά αυτή διαμορφώθηκε στις 0,29 μονάδες.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.6

Υποδείκτης «άτυπες μορφές απασχόλησης» στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (2009 και 2020)

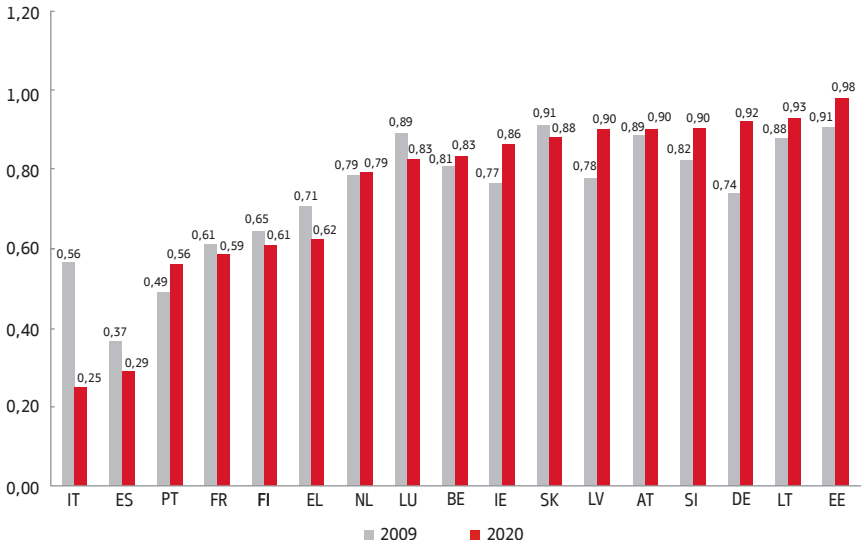

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία συγγραφέα)

Πιο σύνθετη είναι η εικόνα όσον αφορά την έκταση των μη ηθελημένων άτυπων μορφών απασχόλησης (Διάγραμμα 3.6), επτά από τις υπό εξέταση οικονομίες της Ευρωζώνης να καταγράφουν αύξηση των συγκεκριμένων θέσεων εργασίας μεταξύ 2009 και 2020. Η χαμηλότερη τιμή του υποδείκτη «άτυπες μορφές απασχόλησης» το 2020 εντοπίζεται στην Ιταλία (0,25 έναντι 0,56 το 2009), ενώ ακολουθούν η Ισπανία (0,29 έναντι 0,37 το 2009), η Πορτογαλία (0,56 έναντι 0,49 το 2009) και η Γαλλία (0,59 έναντι 0,61 το 2009). Η χώρα μας καταλαμβάνει την έκτη χαμηλότερη θέση μεταξύ των 17 κρατών-μελών της Ευρωζώνης, με την τιμή του συγκεκριμένου υποδείκτη το 2020 να ανέρχεται στο 0,62, 0,09 μονάδες χαμηλότερα σε σχέση με το

2009. Αξίζει, επίσης, να σημειώσουμε ότι, σε αντίθεση με τον ευρωπαϊκό νότο, στην πλειονότητα των βόρειων οικονομιών της Ευρωζώνης η κατάσταση, όσον αφορά την εξέλιξη των μη ηθελημένων άτυπων μορφών απασχόλησης, ήταν το 2020 σαφώς βελτιωμένη σε σύγκριση με το 2009, με τη μεγαλύτερη άνοδο του υποδείκτη «άτυπες μορφές απασχόλησης» να εμφανίζεται στη Γερμανία, στη Λετονία, στην Ιρλανδία και στη Σλοβενία. Η εξέλιξη αυτή συνέβαλε στη διεύρυνση της απόκλισης της ποιότητας της εργασίας μεταξύ πυρήνα και περιφερειακών οικονομιών.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.7

Υποδείκτης «άτυπες μορφές απασχόλησης» στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη (2009-2020)

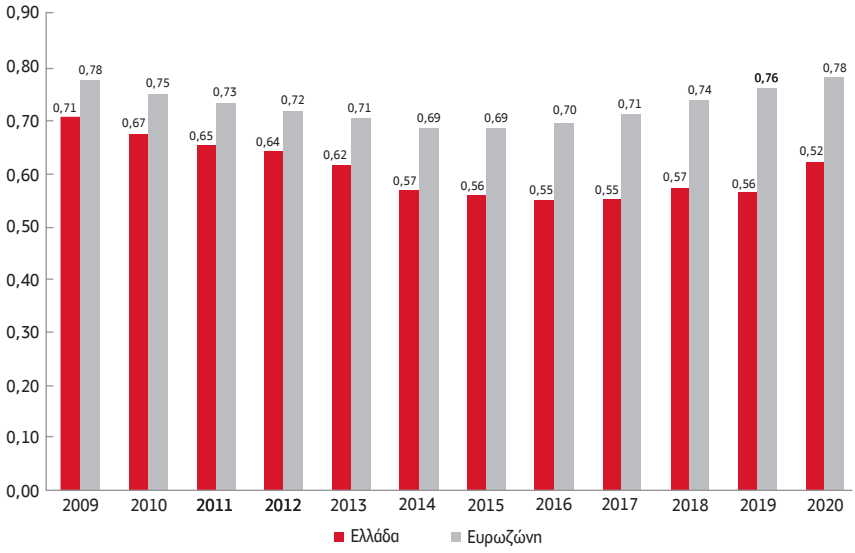

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία συγγραφέα)

Κοιτώντας την ετήσια εξέλιξη του υποδείκτη «άτυπες μορφές απασχόλησης» στην Ελλάδα και στον μέσο όρο της Ευρωζώνης καθ' όλη τη διάρκεια της υπό εξέτασης περιόδου διαπιστώνουμε ότι η απόκλιση της χώρας μας από την Ευρωζώνη μεγαλώνει, ιδιαίτερα από το 2014 και ύστερα (βλ. Διάγραμμα 3.7). Ως εκ τούτου, ενώ το 2013

η απόκλιση Ευρωζώνης-Ελλάδας ήταν της τάξης των μονάδων 0,09, το 2019 διαμορφώθηκε στις 0,20 μονάδες, ενώ έναν χρόνο αργότερα στις 0,16 μονάδες. Η εξέλιξη αυτή υποδεικνύει ότι, ενώ στο σύνολο της Ευρωζώνης η έξοδος της οικονομίας της από την κρίση οδήγησε σε περιορισμό των μη ηθελημένων μορφών άτυπης απασχόλησης, στη χώρα μας η διαιώνιση της οικονομικής αστάθειας και των συνθηκών αβεβαιότητας στην αγορά εργασίας συνέχισε να επηρεάζει αρνητικά την ποιότητα των υφιστάμενων θέσεων εργασίας.

Σημαντικό, όμως, ρόλο στην υποβάθμιση των συνθηκών απασχόλησης στην Ελλάδα είχε και η επιδείνωση των όρων που αφορούν το ωράριο εργασίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην Ελλάδα το ποσοστό των εργαζομένων που δούλευαν περισσότερο από 48 ώρες την εβδομάδα αυξήθηκε από 16,9%, που ήταν το 2009, στο 19,4% το 2016, ενώ το 2020 κυμαινόταν στο 16,1%, ποσοστό που είναι με διαφορά το υψηλότερο ποσοστό μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης. Επιπλέον, στη χώρα μας ο αριθμός όσων εργάζονταν με ευέλικτες βάρδιες ανερχόταν το 2020 στο 28,7% του συνόλου των εργαζομένων (έναντι 19,2% το 2009), επίδοση που αποτελεί τη δεύτερη χειρότερη μεταξύ των υπό εξέταση κρατών-μελών. Ως συνέπεια των παραπάνω, ο υποδείκτης «χρόνος εργασίας» στην Ελλάδα μεταξύ 2009 και 2020 επιδεινώθηκε σημαντικά· ενώ το 2009 ήταν 0,35, το 2020 διαμορφώθηκε στο 0,21, με αποτέλεσμα η Ελλάδα να πέσει από τη 15η θέση που ήταν το 2009 στην τελευταία το 2020 (Διάγραμμα 3.8).

Ιδιαίτερα ανησυχητικό είναι, επίσης, το γεγονός ότι η Ελλάδα αποτελεί τη μοναδική περίπτωση κράτους-μέλους το οποίο, αν και διαχρονικά χαρακτηριζόταν από σχετικά πιο δυσμενείς όρους εργασίας όσον αφορά τουλάχιστον τις ώρες απασχόλησης, οι όροι αυτοί επιδεινώθηκαν περαιτέρω την προηγούμενη δεκαετία. Σημαντική επιδείνωση καταγράφηκε όμως και στην Πορτογαλία, με τον υποδείκτη «χρόνος εργασίας» να υποχωρεί μεταξύ 2009 και 2020 κατά 0,09 μονάδες και να διαμορφώνεται στο 0,56, επίπεδο όμως 0,35 μονάδες υψηλότερο συγκριτικά με εκείνο στην Ελλάδα. Τέλος, πτώση, αν και οριακή, κατέγραψε το 2020 ο συγκεκριμένος υποδείκτης και σε οικονομίες με σχετικά υψηλά επίπεδα ποιότητας της εργασίας, όπως η Ολλανδία και το Βέλγιο (-0,1 μονάδες). Στον αντίποδα, βελτιωμένος έναντι του 2009 ήταν το 2020 ο υποδείκτης «χρόνος εργασίας» στην Αυστρία (+0,14 μονάδες), στη Λεττονία και στη Γερμανία (+0,11 μονάδες), στη Σλοβενία (+0,10 μονάδες), καθώς και στη Σλοβακία (+0,09 μονάδες).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.8

Υποδείκτης «χρόνος εργασίας» στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (2009 και 2020)

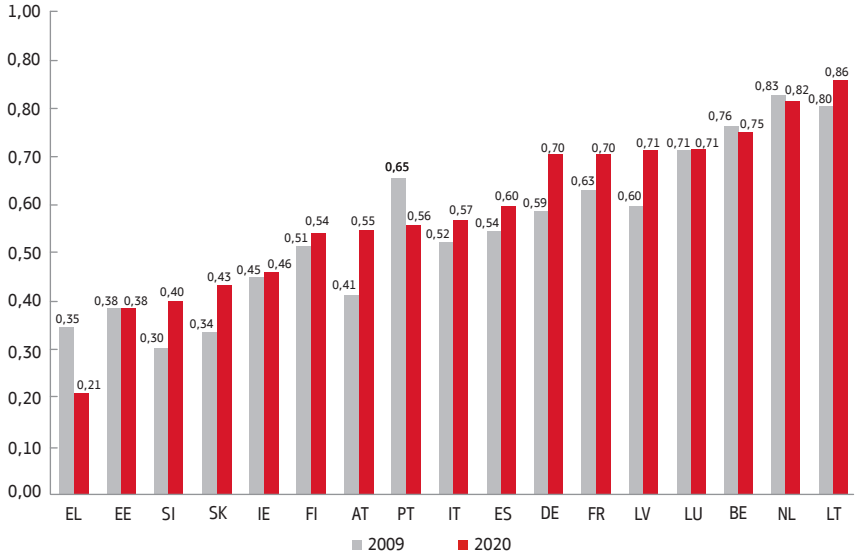

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία συγγραφέα)

Το Διάγραμμα 3.9 αποτυπώνει την ετήσια μεταβολή του υποδείκτη «χρόνος εργασίας» στην Ελλάδα και στον μέσο όρο της Ευρωζώνης την περίοδο 2009-2020, αποκαλύπτοντας την επίπτωση που είχαν τα Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής στον συγκεκριμένο προσδιοριστικό παράγοντα της ποιότητας της εργασίας στη χώρα μας. Ειδικότερα, παρατηρούμε ότι, πέρα από τη μείωση του υποδείκτη κατά 0,22 μονάδες το διάστημα 2009-2016 (από 0,35 το 2009 σε μόλις 0,13 επτά χρόνια αργότερα), αξιοσημείωτη είναι και η αύξηση της απόκλισής του μεταξύ Ευρωζώνης και Ελλάδας. Ειδικότερα, από 0,22 μονάδες που ήταν η απόκλιση το 2009, ανήλθε στις 0,44 μονάδες το 2016, προτού υποχωρήσει ελαφρά το 2020 φτάνοντας τις 0,41 μονάδες.

Ο μοναδικός υποδείκτης της ποιότητας της εργασίας στον οποίο οι επιδόσεις της Ελλάδας ήταν σχετικά καλύτερες συγκριτικά με την πλειονότητα των κρατών-μελών της Ευρωζώνης είναι οι «όροι απασχόλησης» (Διάγραμμα 3.10). Συγκεκριμένα, μεταξύ 2009 και 2020 ο συγκεκριμένος υποδείκτης, ο οποίος, όπως ήδη αναφέραμε, ενσωματώνει τη συνδυαστική επίδραση που έχουν στην ποιότητα της εργασίας το χάσμα

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.9

Υποδείκτης «χρόνος εργασίας» στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη (2009-2020)

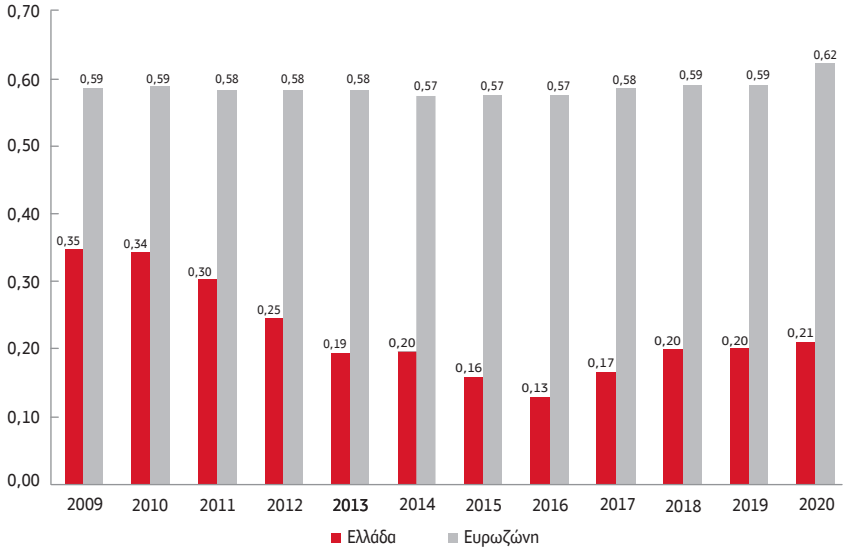

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία συγγραφέα)

των αμοιβών μεταξύ ανδρών και γυναικών, το ποσοστό των επισφαλώς εργαζομένων και ο βαθμός αυστηρότητας των κανονισμών που διέπουν τις διαδικασίες απόλυσής τους, μειώθηκε οριακά από 0,61 που ήταν το 2009 στο 0,60 το 2019, με τη χώρα μας να καταλαμβάνει την 5η θέση μεταξύ των 17 υπό εξέταση κράτων-μελών της Ευρωζώνης. Η εξέλιξη αυτή οφείλεται στη μείωση της διαφοράς των αμοιβών μεταξύ των δύο φύλων και στον περιορισμό της επισφαλούς εργασίας στη χώρα μας το εν λόγω διάστημα, ενώ ανασταλτικά στην αύξηση του υποδείκτη λειτούργησε η χαλάρωση του θεσμικού πλαισίου που διέπει το καθεστώς των απολύσεων στη χώρα μας την περίοδο των Μνημονιών.

Όσον αφορά τις υπόλοιπες περιφερειακές οικονομίες του νότου, μεταξύ 2009 και 2020 σημαντική ήταν η υποχώρηση του υποδείκτη «όροι απασχόλησης» στην Πορτογαλία και στην Ιταλία (-0,09 μονάδες), ενώ αξιόλογη βελτίωση σημείωσε το ίδιο διάστημα ο υποδείκτης στην Ισπανία (+0,14 μονάδες). Άνοδο κατέγραψε, τέλος, ο υποδείκτης και στις υπόλοιπες οικονομίες της Ευρωζώνης (πλην της Εσθονίας και της

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.10

Υποδείκτης «όροι απασχόλησης» στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (2009 και 2020)

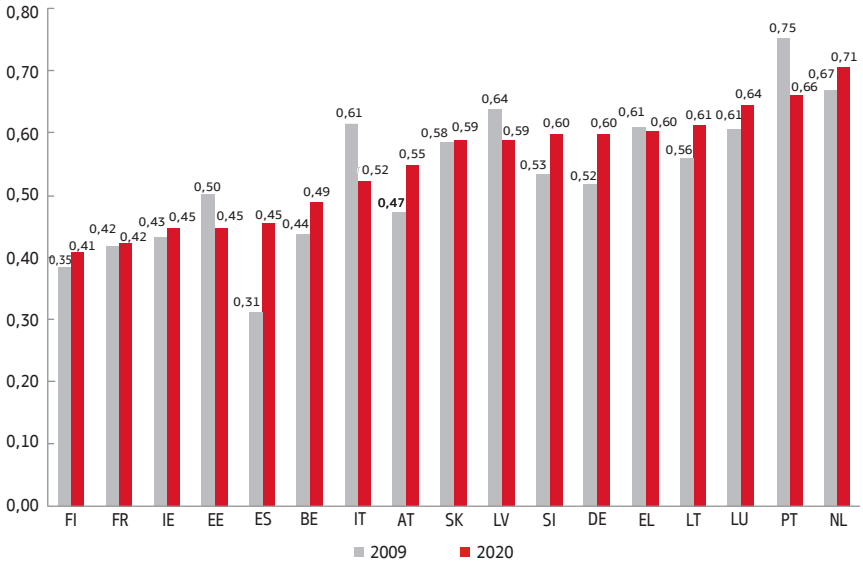

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία συγγραφέα)

Λεττονίας), με τη μεγαλύτερη να παρατηρείται στη Γερμανία (+0,08 μονάδες), την Αυστρία (+0,07 μονάδες) και τη Σλοβενία (+0,06). Ως αποτέλεσμα των παραπάνω εξελίξεων, η απόκλιση του υποδείκτη «όροι απασχόλησης» μεταξύ Ελλάδας και Ευρωζώνης μειώθηκε από τις 0,05 μονάδες που ήταν το 2009 στις 0,02 μονάδες το 2020 (βλ. Διάγραμμα 3.11), ενώ το διάστημα 2011-2013 η απόκλιση αυτή ήταν σχεδόν μηδενική.

Αντίθετα, επιβαρυντικά στην εξέλιξη της ποιότητας της εργασίας στην Ελλάδα λειτούργησε η επιδείνωση του υποδείκτη «ανάπτυξη δεξιοτήτων και επαγγελματική ανέλιξη», ο οποίος από 0,36 το 2009 υποχώρησε σε 0,34 το 2020, που αποτελεί τη δεύτερη χαμηλότερη επίδοση μεταξύ των 17 κρατών-μελών της Ευρωζώνης μετά τη Σλοβακία (Διάγραμμα 3.12). Ανησυχητικό είναι, επίσης, το γεγονός ότι η Ελλάδα αποτελεί τη μοναδική χώρα-μέλος της Ευρωζώνης (μαζί με τη Σλοβενία και τη Γερμανία) όπου ο συγκεκριμένος υποδείκτης κατέγραψε πτώση το εν λόγω διάστημα. Στον αντίποδα, σημαντική πρόοδος όσον αφορά τις δυνατότητες ανάπτυξης δεξιοτήτων και

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.11

Υποδείκτης «όροι απασχόλησης» στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη (2009-2020)

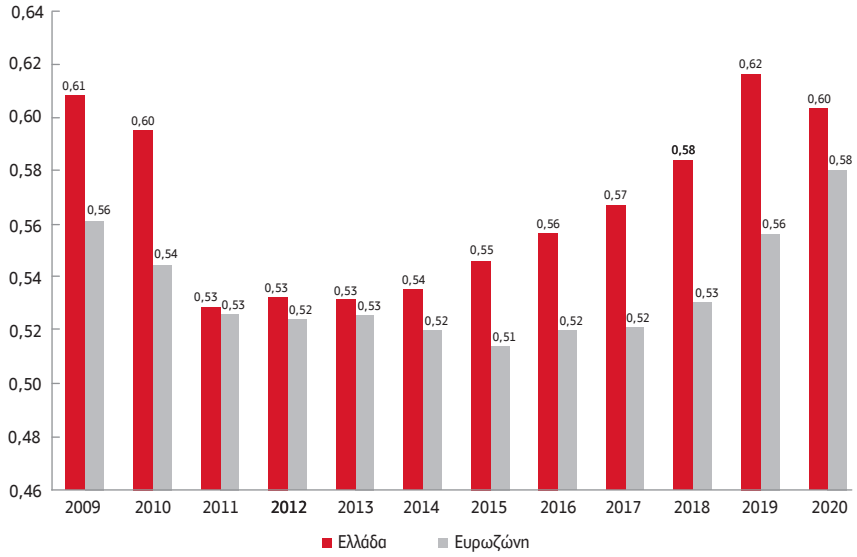

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία συγγραφέα)

τις προοπτικές σταδιοδρομίας των εργαζομένων σημειώθηκε στην Ιρλανδία (+0,19 μονάδες), στην Εσθονία και στη Γαλλία (+0,16 μονάδες), καθώς και στη Φινλανδία (+0,12 μονάδες), χώρες δηλαδή που, κατά βάση, προσφέρουν σχετικά καλές συνθήκες απασχόλησης. Συνολικά, το 2020 τα κράτη-μέλη με τις περισσότερες ευκαιρίες επαγγελματικής κατάρτισης και σταδιοδρομίας στην Ευρωζώνη ήταν η Φινλανδία, η Ολλανδία και το Λουξεμβούργο, ενώ εκείνα (πλην Ελλάδας) με τις λιγότερες ήταν η Σλοβακία, η Λεττονία, η Λιθουανία και η Ιταλία.

Στο Διάγραμμα 3.13 απεικονίζεται η ετήσια εξέλιξη του υποδείκτη «ανάπτυξη δεξιοτήτων και επαγγελματική ανέλιξη». Από τα στοιχεία του διαγράμματος, παρατηρούμε τη μεσοσταθμική επιδείνωση του εν λόγω υποδείκτη την τετραετία 2010-2013, εξέλιξη που οφείλεται πρωτίστως στη μείωση του ποσοστού των εργαζομένων που μένουν στο ίδιο εργασιακό καθεστώς ή μεταβαίνουν σε ανώτερο, στο 66,7% το 2013 (έναντι 79,1% το 2009), και δευτερευόντως στην οριακή μείωση εκείνων που συμμε-

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.12

Υποδείκτης «ανάπτυξη δεξιοτήτων και επαγγελματική ανέλιξη» στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (2009 και 2020)

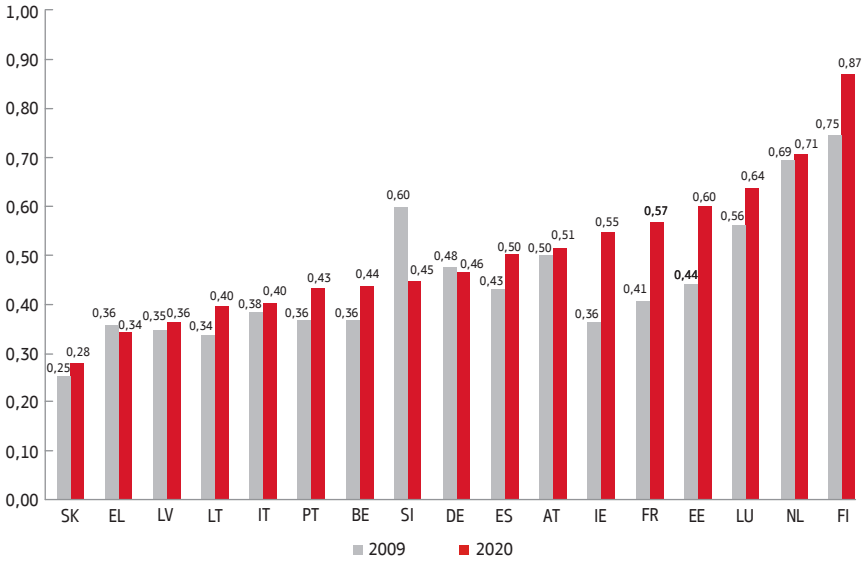

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία συγγραφέα)

τέχουν σε δραστηριότητες εκπαίδευσης και κατάρτισης (από 3,5% το 2009 στο 3,2% το 2013).[32] Αντίθετα κινήθηκε ο υποδείκτης «ανάπτυξη δεξιοτήτων και επαγγελματική ανέλιξη» στον μέσο όρο της Ευρωζώνης, ανερχόμενος από τη σχετικά χαμηλή τιμή του 0,47 το 2010 στο 0,56 το 2018, προτού υποχωρήσει ελαφρά το 2020 στις 0,53 μονάδες. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα η απόκλιση Ευρωζώνης-Ελλάδας να διαμορφωθεί το 2019 και το 2020 στις 0,26 και 0,19 μονάδες, αντίστοιχα (έναντι 0,11 μονάδων που ήταν το 2009).

Τη σοβαρότερη όμως επίπτωση στις συνθήκες εργασίας στη χώρα μας την περίοδο 2009-2020 φαίνεται να είχε η δραματική μείωση του αριθμού των απασχολούμε-

32. Σημειώνεται ότι το συγκεκριμένο ποσοστό είναι το δεύτερο χαμηλότερο μεταξύ των υπό εξέταση κρατών-μελών της Ευρωζώνης. Ενδεικτικό της διαφοράς έναντι των άλλων κρατών-μελών είναι ότι το αντίστοιχο ποσοστό στη Φινλανδία διαμορφώθηκε το 2013 στο 24,9%, στην Ολλανδία στο 17,9%, στη Γαλλία στο 17,8%, στο Λουξεμβούργο στο 14,6%, στην Αυστρία 14,1% και στην Εσθονία στο 12,6%.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.13

Υποδείκτης «ανάπτυξη δεξιοτήτων και επαγγελματική ανέλιξη» στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη (2009-2020)

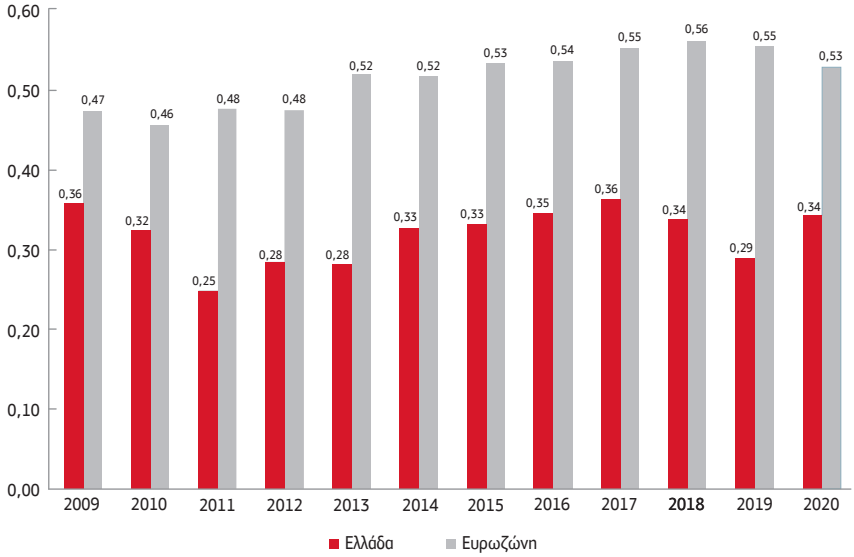

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία συγγραφέα)

νων. Το Διάγραμμα 3.14 αποτυπώνει αυτή την επίπτωση, παρουσιάζοντας τις τιμές του υποδείκτη «προοπτικές απασχόλησης» το 2009 και το 2020 μεταξύ των 17 υπό εξέταση κρατών-μελών της Ευρωζώνης. Από τα στοιχεία προκύπτει ότι η επίδοση της Ελλάδας στον συγκεκριμένο τομέα είναι με διαφορά η χειρότερη στην Ευρωζώνη, με την απόκλισή της μάλιστα από την Ιταλία, που παρουσιάζει τη δεύτερη χειρότερη επίδοση, να είναι της τάξης των 0,10 μονάδων.

Ενδιαφέρον έχει, επίσης, το γεγονός ότι η Ελλάδα αποτελεί, μαζί με τη Σλοβενία, την Ιταλία και την Ισπανία, τη μοναδική περίπτωση οικονομίας της Ευρωζώνης που το εν λόγω διάστημα ο συγκριμένος υποδείκτης υποχωρεί. Η πτώση του μάλιστα είναι εντυπωσιακά μεγαλύτερη στην Ελλάδα σε σύγκριση με τις τρεις προαναφερόμενες οικονομίες της Ευρωζώνης, αγγίζοντας τις 0,28 μονάδες (από 0,53 το 2009 σε μόλις 0,25 το 2020), εξέλιξη που αποτυπώνει το συντριπτικό σοκ που προκάλεσαν τα μνημονιακά μέτρα δημοσιονομικής και εισοδηματικής λιτότητας, σε συνδυασμό με τις

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.14

Υποδείκτης «προοπτικές απασχόλησης» στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (2009 και 2020)

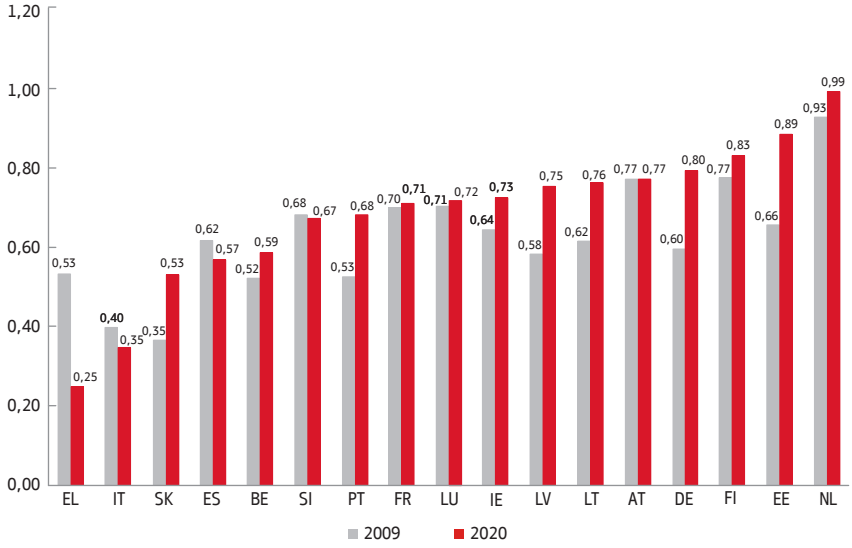

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία συγγραφέα)

παρεμβάσεις απελευθέρωσης της αγοράς εργασίας, στον όγκο και στις προοπτικές της απασχόλησης στη χώρα μας.

Από την άλλη μεριά, μεταξύ 2009 και 2020 σημαντική βελτίωση των προοπτικών απασχόλησης σημειώθηκε, μεταξύ άλλων, στην Εσθονία (+0,23 μονάδες), στη Γερμανία (+0,20 μονάδες), στη Σλοβακία (+0,18 μονάδες), στη Λεττονία (+0,17 μονάδες) και στην Πορτογαλία (0,15 μονάδες), ενώ πιο ήπια ήταν η βελτίωση του συγκεκριμένου υποδείκτη στη Γαλλία και στο Λουξεμβούργο (+0,01 μονάδες), στην Ολλανδία και στη Φινλανδία (+0,06 μονάδες), καθώς και στο Βέλγιο (+0,07).

Το Διάγραμμα 3.15 καταγράφει τις τιμές του υποδείκτη «προοπτικές απασχόλησης» στην Ελλάδα και στον μέσο όρο της Ευρωζώνης την περίοδο 2009-2020, αποτυπώνοντας τη μεγάλη πτώση του κατά τα πρώτα έτη εφαρμογής των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής. Είναι χαρακτηριστικό ότι την περίοδο αυτή το ποσοστό απασχόλησης από 60,7% το 2009 βυθίστηκε στο 48,5% το 2013, ενώ το ποσοστό

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.15

Υποδείκτης «προοπτικές απασχόλησης» στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη (2009-2020)

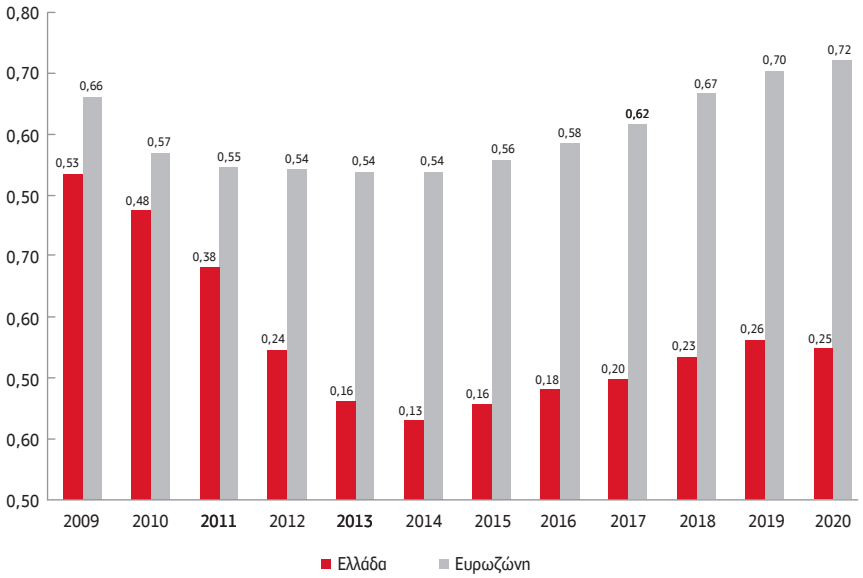

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία συγγραφέα)

των ανέργων ηλικίας 15-74 ετών που δεν είχαν καταφέρει να βρουν μια θέση εργασίας για περισσότερα από ένα έτη αυξήθηκε από 36,4% πριν την κρίση στο 65,8% το 2014. Η εξέλιξη αυτή είχε ως αποτέλεσμα η απόκλιση του υποδείκτη μεταξύ Ευρωζώνης και Ελλάδας να αυξηθεί από 0,13 μονάδες που ήταν το 2009 στο 0,41 το 2014. Ανησυχητικό είναι, ωστόσο, το γεγονός ότι από το 2015 και μετά, παρά την οριακή ανάκαμψη του υποδείκτη «προοπτικές απασχόλησης» στη χώρα μας, η απόκλισή του από τον μέσο όρο της Ευρωζώνης παραμένει εξαιρετικά μεγάλη και κυμαίνεται πάνω από τις 0,40 μονάδες.

Αξιοσημείωτη συμβολή στην επιδείνωση της ποιότητας εργασίας είχε τέλος και η υποβάθμιση του επιπέδου του κοινωνικού διαλόγου και των θεσμών εκπροσώπησης των εργαζομένων. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3.16, μεταξύ 2009 και 2020 ο υποδείκτης «θεσμοί εκπροσώπησης των εργαζομένων» σημείωσε στη χώρα μας πτώση 0,56 μονάδων, μετατοπίζοντας την Ελλάδα από την 5η στην προ-τελευταία θέση μεταξύ των

17 κρατών-μελών της Ευρωζώνης. Υποχώρηση, αρκέτα όμως πιο ήπια σε σχέση με την Ελλάδα, εμφάνισε ο συγκεκριμένος υποδείκτης σε 14 από τα υπόλοιπα 16 υπό εξέταση κράτη-μέλη της Ευρωζώνης, με τη μεγαλύτερη (πλην Ελλάδας) να εντοπίζεται στη Σλοβακία (-0,12 μονάδες), στην Ολλανδία (-0,09 μονάδες), στην Πορτογαλία (-0,08 μονάδες) και στην Ιρλανδία (-0,07 μονάδες). Αντίθετα, αύξηση του υποδείκτη, έστω και οριακή, παρατηρήθηκε στη Λεττονία (0,02 μονάδες), ενώ αμετάβλητος παρέμεινε στη Γαλλία.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.16

Υποδείκτης «θεσμοί εκπροσώπησης εργαζομένων» στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (2009 και 2020)

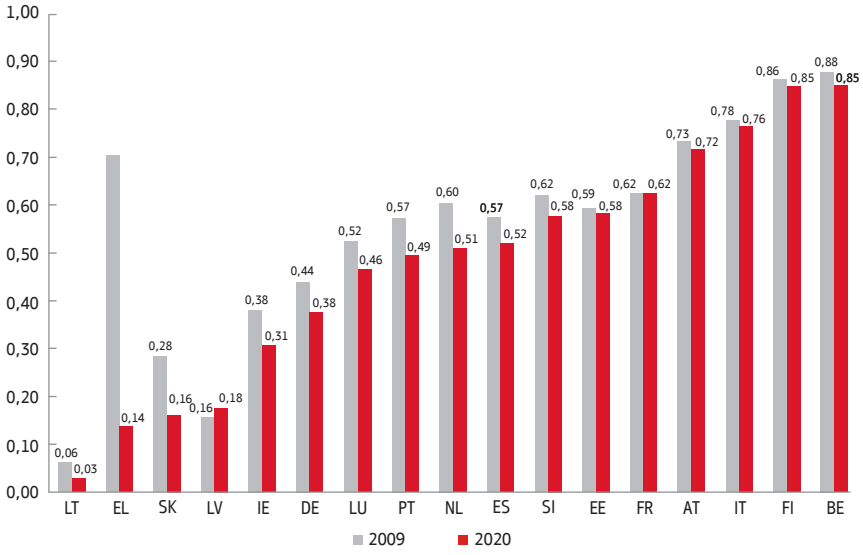

Πηγή: OECD (επεξεργασία συγγραφέα)

Οι εξελίξεις αυτές αποτυπώνονται στο Διάγραμμα 3.17 που εμφανίζει την αργή υποχώρηση –αλλά σταθερή– του υποδείκτη «θεσμοί εκπροσώπησης των εργαζομένων» στον μέσο όρο Ευρωζώνης, από το 0,59 που ήταν το 2009 στο 0,51 το 2020. Στο διάγραμμα φαίνεται, επίσης, ότι η μεγάλη πτώση του συγκεκριμένου υποδείκτη στην Ελλάδα άρχισε από το 2012, όταν δηλαδή τέθηκε σε εφαρμογή η δέσμη μέτρων

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.17

Υποδείκτης «θεσμοί εκπροσώπησης εργαζομένων» στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη (2009-2020)

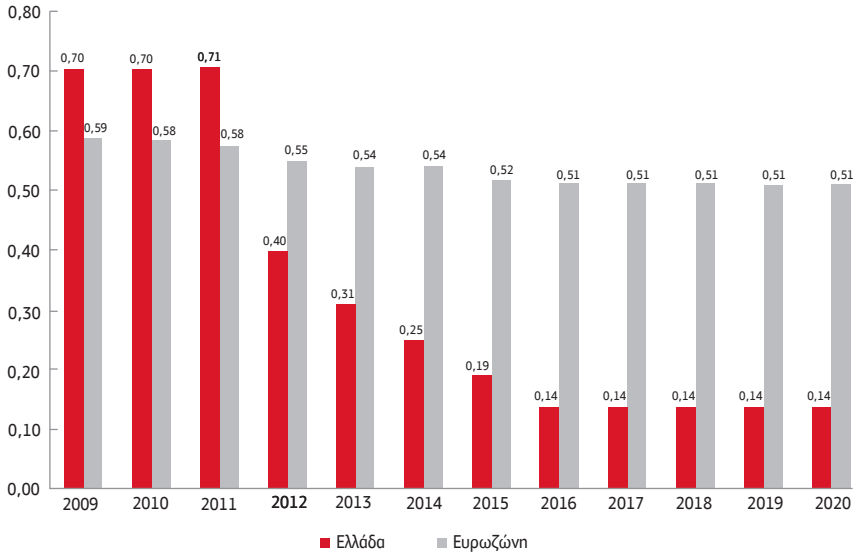

Πηγή: OECD (επεξεργασία συγγραφέα)

για την ευελικτοποίηση των εργασιακών σχέσεων στο πλαίσιο της στρατηγικής εσωτερικής υποτίμησης που επέβαλαν οι δανειστές.

Αξιοσημείωτο είναι, επίσης, και το ιδιαίτερα χαμηλό επίπεδο στο οποίο διατηρείται ο δείκτης κατά τα έτη μετά την έξοδο της Ελλάδας από τα Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής το 2018. Ενδεικτικό του νέου περιβάλλοντος στην αγορά εργασίας που διαμόρφωσαν τα Προγράμματα Οικονομικής Προσαρμογής, όσον αφορά τους θεσμούς εκπροσώπησης των εργαζομένων, είναι ότι το 2016 το ποσοστό συνδικαλιστικής πυκνότητας στην Ελλάδα ήταν 19% (έναντι 22,2% το 2010), ενώ το ποσοστό κάλυψης των εργαζομένων από συλλογικές συμβάσεις εργασίας συρρικνώθηκε από 100% το 2009 στο χαμηλό 14,2% το 2017.

3.3 Ποιότητα εργασίας και οικονομική και κοινωνική βιωσιμότητα

Στο Κεφάλαιο 1 της μελέτης αναφέραμε ότι η ποιότητα της απασχόλησης δεν σχετίζεται μόνο με τους όρους εργασίας των εργαζομένων. Επηρεάζοντας τις συνθήκες απασχόλησης, προκαλεί επίσης και μια σειρά από πρόσθετες επιδράσεις που σχετίζονται με τη συμπεριφορά της οικονομίας και την ποιότητα ζωής των πολιτών σε αυτή. Η εκτίμηση αυτή, όπως θα δούμε στη συνέχεια, φαίνεται να επιβεβαιώνεται και από μια σειρά εμπειρικά στοιχεία που δείχνουν μια θετική συσχέτιση μεταξύ της ποιότητας της απασχόλησης και βασικών μακρο-χρηματοπιστωτικών μεγεθών.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.18

ΔΠΕ και κατά κεφαλήν ακαθάριστο διαθέσιμο εισόδημα νοικοκυριών

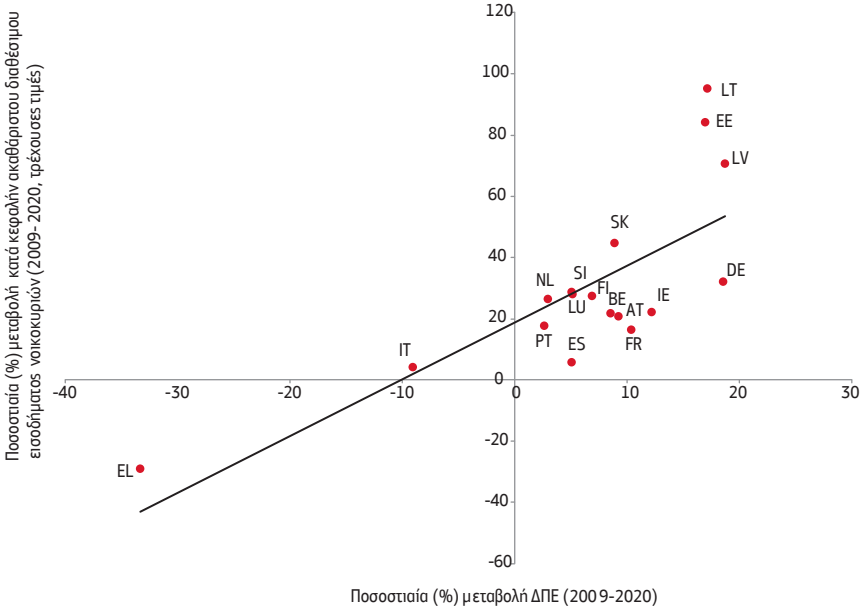

Πηγή: Eurostat και OECD (επεξεργασία συγγραφέα)

Για παράδειγμα, το Διάγραμμα 3.18 αποτυπώνει εμπειρικά τη σχέση μεταξύ ποιότητας της εργασίας και διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών την περίοδο 2009-2020 στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης. Από την εξέταση του διαγράμματος παρατηρούμε ότι οι χώρες που κατέγραψαν την εν λόγω περίοδο τη σημαντικότερη βελτίωση των συνθηκών απασχόλησης είναι αυτές που σημείωσαν κατά βάση και τη μεγαλύτερη αύξηση του κατά κεφαλήν διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση χωρών της Βαλτικής, όπως η Λεττονία και η Λιθουανία, όπου η άνοδος του Δείκτη Ποιότητας της Εργασίας κατά 18,7% και 17,2% συνδυάστηκε με μια αύξηση του κατά κεφαλήν ακαθάριστου διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών της τάξης του 70,5% και 95%, αντίστοιχα. Εξίσου εντυπωσιακή είναι η ενίσχυση του κατά κεφαλήν διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών και στην τρίτη χώρα της Βαλτικής, την Εσθονία (84%), όπου ο ΔΠΕ ενισχύθηκε την περίοδο 2009-2020 κατά 17%.

Διαφορετική είναι η εικόνα που διαμορφώνεται στη χώρα μας, όπου η σημαντική υποβάθμιση των συνθηκών απασχόλησης την περίοδο εφαρμογής των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής (υποχώρηση του ΔΠΕ το διάστημα 2009-2020 κατά 33,3%) συνοδεύτηκε και με μια ραγδαία πτώση του κατά κεφαλήν ακαθάριστου διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών κατά 29,2%. Αρνητική όμως είναι και η επίδοση της Ιταλίας, όπου η επιδείνωση της ποιότητας της απασχόλησης, το διάστημα 2009-2020, κατά 9,1% συνδυάστηκε με μια πολύ πιο συγκρατημένη αύξηση του κατά κεφαλήν διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών συγκριτικά με τα υπόλοιπα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης. Αντίστοιχα, μικρή αύξηση του συγκεκριμένου μεγέθους σημειώθηκε και στην Πορτογαλία, δεδομένης της πολύ ήπιας ανόδου του ΔΠΕ εκεί. Τα στοιχεία φαίνεται να επιβεβαιώνουν τη θετική επίδραση που έχει η βελτίωση της ποιότητας της εργασίας στο εισόδημα και κατ' επέκταση στο βιοτικό επίπεδο των νοικοκυριών.

Η παραπάνω παρατήρηση επιβεβαιώνεται από το Διάγραμμα 3.19 που αποτυπώνει την εμπειρική συσχέτιση μεταξύ ποιότητας της εργασίας και καταναλωτικής ζήτησης. Από τα στοιχεία του διαγράμματος είναι εμφανές ότι τα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης με τις καλύτερες επιδόσεις όσον αφορά τις συνθήκες απασχόλησης είναι πράγματι εκείνα που καταγράφουν και τη μεγαλύτερη αύξηση της κατανάλωσης ανά κάτοικο.

Έτσι, οι βαλτικές χώρες, οι οποίες, μαζί με τη Γερμανία, σημείωσαν την περίοδο 2009-2020 τη μεγαλύτερη αύξηση του ΔΠΕ, κατέγραψαν αύξηση της κατά κεφαλήν ιδιωτικής κατανάλωσης της τάξης άνω του 64,8%, ακολουθούμενες από τη Σλοβακία, τη Φινλανδία, χώρες δηλαδή που επίσης επιδεικνύουν υψηλά επίπεδα ποιότητας της

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.19

ΔΠΕ και κατά κεφαλήν ιδιωτική κατανάλωση

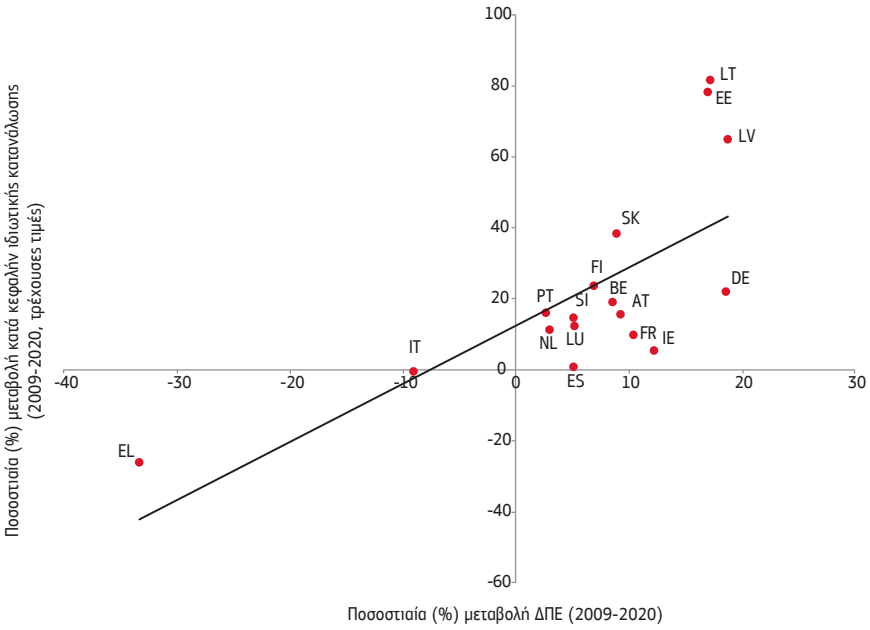

Πηγή: Eurostat και OECD (επεξεργασία συγγραφέα)

εργασίας. Στην Ελλάδα, αντίθετα, όπου ο ΔΠΕ κατέγραψε την περίοδο 2009-2020 αρνητική μεταβολή, η κατά κεφαλήν ιδιωτική κατανάλωση σημείωσε πτώση 26,1%, η μεγαλύτερη μεταξύ των υπό εξέταση κρατών-μελών της ζώνης του ευρώ. Είναι χαρακτηριστικό ότι το επίπεδο της κατά κεφαλήν ιδιωτικής κατανάλωσης στη χώρα μας αντιστοιχούσε το 2020 μόλις στο 62,4% του μέσου όρου της Ευρωζώνης, όταν το 2009 αντιστοιχούσε στο 93,7% .

Επηρεάζοντας θετικά την εξέλιξη βασικών συνιστωσών της εγχώριας ζήτησης, η ποιότητα της εργασίας αναμένεται να ενισχύσει και τις ροές ρευστότητας του δημόσιου τομέα, σταθεροποιώντας με αυτόν τον τρόπο τη χρηματοοικονομική του κατάσταση. Το Διάγραμμα 3.20 επιβεβαιώνει εμπειρικά την επίδραση αυτή, αποτυπώνοντας τη θετική συσχέτιση μεταξύ του ΔΠΕ και των συνολικών εσόδων της Γενικής Κυβέρνησης την περίοδο 2009-2020 στα 17 υπό εξέταση κράτη-μέλη της Ευρωζώνης.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.20

ΔΠΕ και έσοδα Γενικής Κυβέρνησης

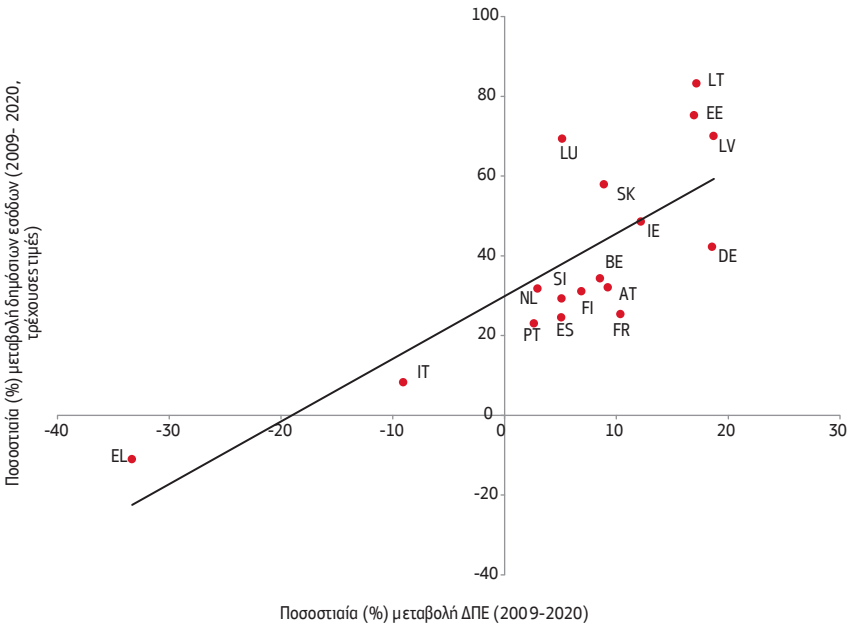

Πηγή: Eurostat και OECD (επεξεργασία συγγραφέα)

Για παράδειγμα, παρατηρούμε ότι στις βαλτικές οικονομίες η ενίσχυση του επιπέδου της ποιότητας της εργασίας συνοδεύτηκε από μια αύξηση των εσόδων της Γενικής Κυβέρνησης άνω του 70%. Αξιοσημείωτη αύξηση των δημόσιων εσόδων εμφανίζεται επίσης και στο Λουξεμβούργο (+69,3%), στη Σλοβακία (+57,9%), στην Ιρλανδία (+48,6%) και στη Γερμανία (+42,2%), σε οικονομίες δηλαδή που κατέγραψαν το ίδιο διάστημα βελτίωση του ΔΠΕ άνω του 5%.

Στον αντίποδα, σχετικά συγκρατημένη είναι η ενίσχυση των εσόδων της Γενικής Κυβέρνησης στην Ιταλία, όπου οι συνθήκες απασχόλησης επιδεινώθηκαν συγκριτικά με την περίοδο πριν από το ξέσπασμα της κρίσης δημόσιου χρέους. Στην Ελλάδα, τέλος, όπου ο ΔΠΕ υποχώρησε την περίοδο 2009-2020 κατά 33,3%, τα δημόσια έσοδα κατέγραψαν μείωση 11%, παρά τη λήψη σειράς φορολογικών μέτρων στο πλαίσιο εφαρμογής των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής.

Η εμπειρική εικόνα που προκύπτει από τα στοιχεία του Διαγράμματος 3.20 υποδεικνύει τη συνεισφορά που μπορεί να έχουν μέτρα που βελτιώνουν τις συνθήκες απασχόλησης σε μια οικονομία στον βαθμό φερεγγυότητας του εθνικού δημοσιονομικού της συστήματος. Επομένως, μπορεί να αποτελέσει τη βάση για μια νέα αντίληψη βιώσιμης δημοσιονομικής προσαρμογής, στο επίκεντρο της οποίας θα βρίσκονται μέτρα και παρεμβάσεις που θα προάγουν τη βελτίωση του όγκου και των όρων της απασχόλησης, και όχι την επίτευξη προκαθορισμένων –και πολλές φορές αυθαίρετων– ποσοτικών δημοσιονομικών στόχων. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε ένα εναλλακτικό πλαίσιο οικονομικής πολιτικής που κινείται προς αυτήν την κατεύθυνση.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.21

ΔΠΕ και κέρδη μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων

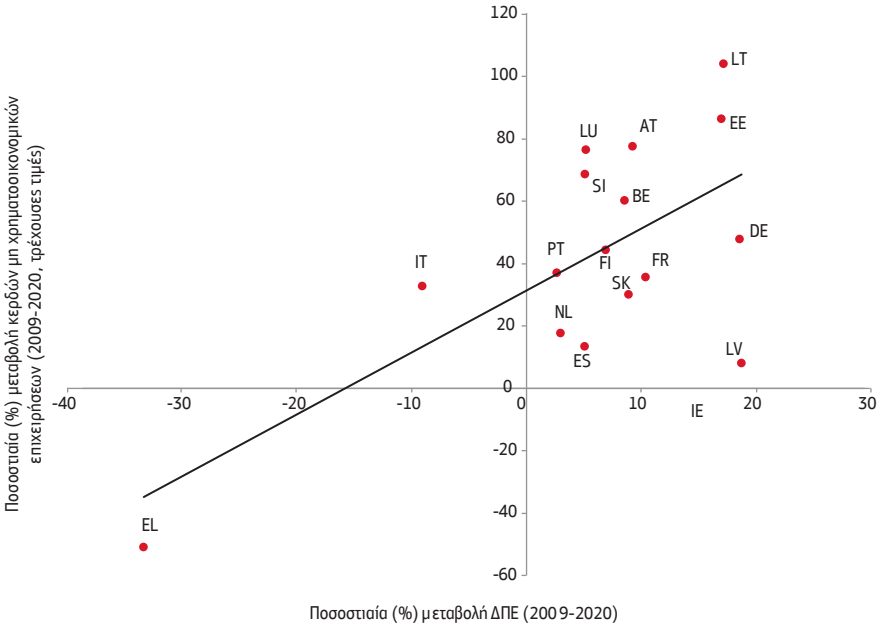

Πηγή: Eurostat και OECD (επεξεργασία συγγραφέα)
Σημείωση: Από το δείγμα εξαιρείται η ειδική περίπτωση της Ιρλανδίας.

Εκτός από την τόνωση των ροών ρευστότητας των νοικοκυριών και του δημόσιου τομέα, η βελτίωση των όρων απασχόλησης των εργαζομένων αναμένεται να έχει και θετικά αποτελέσματα και στη ρευστότητα των επιχειρήσεων. Η επίδραση αυτή επιβεβαιώνεται εμπειρικά από το Διάγραμμα 3.21 που αποτυπώνει τη συσχέτιση μεταξύ του ΔΠΕ και των επιχειρηματικών κερδών. Από τα στοιχεία του διαγράμματος προκύπτει ότι οι οικονομίες της Ευρωζώνης που επέδειξαν την περίοδο 2009-2020 σημαντική βελτίωση στις συνθήκες απασχόλησης των εργαζομένων ήταν αυτές στις οποίες καταγράφηκε και η μεγαλύτερη αύξηση κερδών των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων. Για παράδειγμα, σε δύο βαλτικές οικονομίες, τη Λιθουανία και την Εσθονία, καθώς και στη Γερμανία, η ενίσχυση του ΔΠΕ σε ποσοστό άνω του 17% συνδυάστηκε με μια αύξηση των εταιρικών κερδών μεταξύ 47,8% και 104,1%. Εξίσου θετική ήταν η εξέλιξη των επιχειρηματικών κερδών και σε άλλες χώρες, όπως στη Γαλλία και στην Αυστρία, που σημείωσαν βελτίωση των συνθηκών εργασίας την περίοδο 2009-2020. Η Ελλάδα αντίθετα, που είναι η μοναδική χώρα που εμφάνισε την περίοδο 2009-2020 μείωση του ΔΠΕ, αποτελεί αντίστοιχα και τη μοναδική περίπτωση κράτους-μέλους της Ευρωζώνης όπου τα κέρδη των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων σημείωσαν υποχώρηση (-50,9%).

Στο Κεφάλαιο 1 ισχυριστήκαμε ότι, στηρίζοντας τη ρευστότητα του ιδιωτικού τομέα και το επίπεδο της καταναλωτικής ζήτησης στην οικονομία, η βελτίωση της ποιότητας της εργασίας μπορεί να αποτελέσει μέσο ενεργοποίησης των ιδιωτικών επενδύσεων. Το Διάγραμμα 3.22 επιβεβαιώνει τον ισχυρισμό αυτό παρουσιάζοντας την εξέλιξη του ΔΠΕ και του ακαθάριστου σχηματισμού παγίου κεφαλαίου του ιδιωτικού τομέα την περίοδο 2009-2020 στις υπό μελέτη οικονομίες της Ευρωζώνης. Από τα στοιχεία του διαγράμματος είναι εμφανής η θετική συσχέτιση μεταξύ των εν λόγω μεταβλητών, με τις οικονομίες που καταγράφουν τη μεγαλύτερη βελτίωση των συνθηκών απασχόλησης να είναι και εκείνες που καταγράφουν και τη μεγαλύτερη αύξηση της επενδυτικής δραστηριότητας.

Ως εκ τούτου, στην Εσθονία, όπου σημειώθηκε μεγάλη αύξηση του ΔΠΕ, οι ιδιωτικές επενδύσεις αυξήθηκαν εντυπωσιακά (+191,3%), ενώ, πλην των υπόλοιπων βαλτικών κρατών, σημαντική αύξηση των επενδυτικών δαπανών των επιχειρήσεων καταγράφεται και στη Γερμανία, την Αυστρία, τη Σλοβακία και το Λουξεμβούργο. Αντίθετα, στην Ελλάδα τα μέτρα δημοσιονομικής και εισοδηματικής λιτότητας, η απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων και η συνεπαγόμενη πτώση του επιπέδου της ποιότητας της εργασίας συνδυάστηκαν με τη μείωση της ιδιωτικής επενδυτικής δραστηριότητας της τάξης του 60,6%. Συγκρατημένη ήταν, τέλος, η αύξηση των ιδιωτικών επενδύσεων και σε άλλες χώρες της περιφέρειας.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.22

ΔΠΕ και ιδιωτικές επενδύσεις

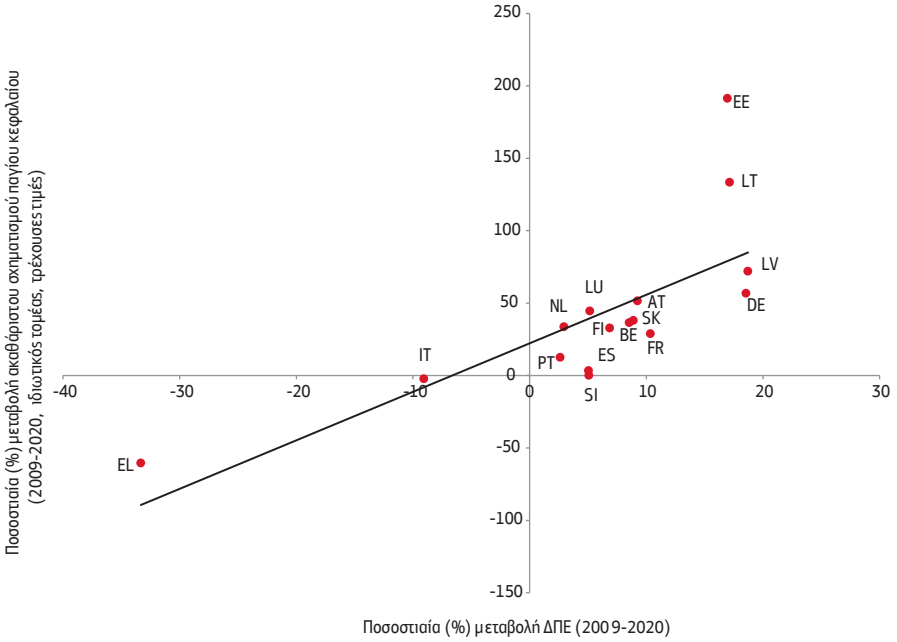

Πηγή: Eurostat, OECD και AMECO (επεξεργασία συγγραφέα)
Σημείωση: Από το δείγμα εξαιρείται η ειδική περίπτωση της Ιρλανδίας.

Η βελτίωση των συνθηκών απασχόλησης σε αρκετές οικονομίες της Ευρωζώνης την περίοδο 2009-2020 συνδυάστηκε επίσης και με μια αύξηση του λόγου προϊόντος ανά εργάτη, αποτυπώνοντας έτσι τη θετική επίδραση της ποιότητας της απασχόλησης στην παραγωγικότητας της εργασίας.

Έτσι, σημαντικά κέρδη όσον αφορά την παραγωγικότητα της εργασίας καταγράφονται, μεταξύ άλλων, στις βαλτικές χώρες, στη Σλοβακία και στη Γερμανία. Ιδιαίτερα ασθενική είναι, αντίθετα, η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας στην Ιταλία, όπου την ίδια περίοδο σημειώνεται πτώση του ΔΠΕ κατά 9,1%. Η Ελλάδα, αντίθετα, αποτελεί τη μοναδική χώρα-μέλος της Ευρωζώνης όπου η παραγωγικότητα της εργασίας την περίοδο 2009-2020 σημείωσε πτώση, εξέλιξη που συνδυάστηκε με την υποχώρηση του ΔΠΕ κατά 33,3%.

Η συμβολή που μπορεί να έχει η βελτίωση των όρων απασχόλησης τόσο στις συνθήκες διαβίωσης και την υλική ευμάρεια των εργαζομένων όσο στο σύνολο της οικονομίας αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 3.24, το οποίο καταγράφει την εμπειρική συσχέτιση του ΔΠΕ με τη μεταβολή του ονομαστικού ΑΕΠ. Από τα στοιχεία του διαγράμματος φαίνεται ότι, με εξαίρεση την Ιρλανδία, η μεγαλύτερη αύξηση του πραγματικού ΑΕΠ την περίοδο 2009-2020 καταγράφεται στην Εσθονία (+90,1%) και ακολουθούν, μεταξύ άλλων, η Λιθουανία (+84%), το Λουξεμβούργο (+64,2%), η Λεττονία (+56,1%) και η Σλοβακία (+43,7%), χώρες, δηλαδή, όπου η βελτίωση του ΔΠΕ ήταν ισχυρή, κυμαινόμενη μεταξύ 5,2% και 18,7%. Αξιοσημείωτη είναι το ίδιο διάστημα και η μεγέθυνση του ΑΕΠ στη Γερμανία (+37,7%), στο Βέλγιο (31,8%) και στην Αυστρία (+31,7%), όπου ο ΔΠΕ ενισχύθηκε πάνω από 8,5%.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.23

ΔΠΕ και παραγωγικότητα της εργασίας

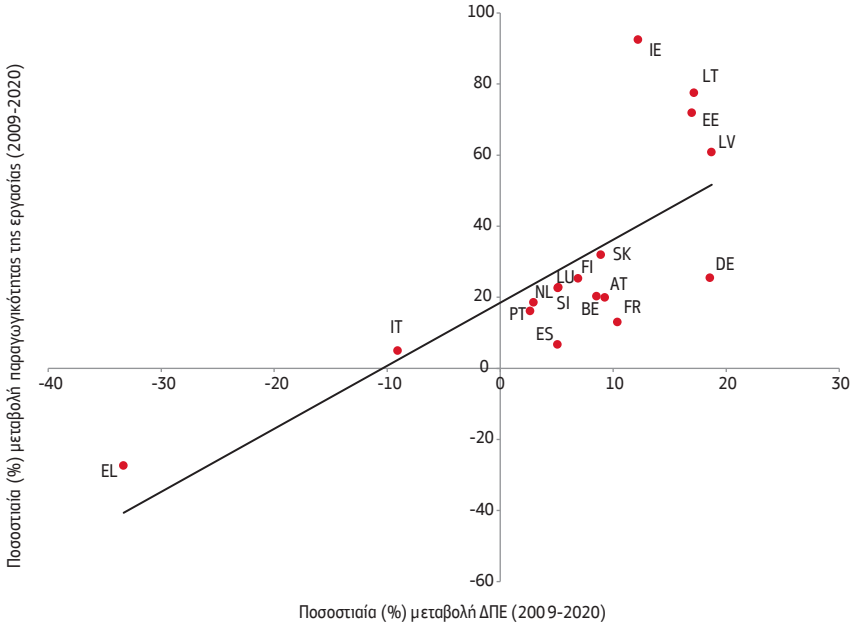

Πηγή: Eurostat και OECD (επεξεργασία συγγραφέα)

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.24

ΔΠΕ και ρυθμός μεταβολής ονομαστικού ΑΕΠ

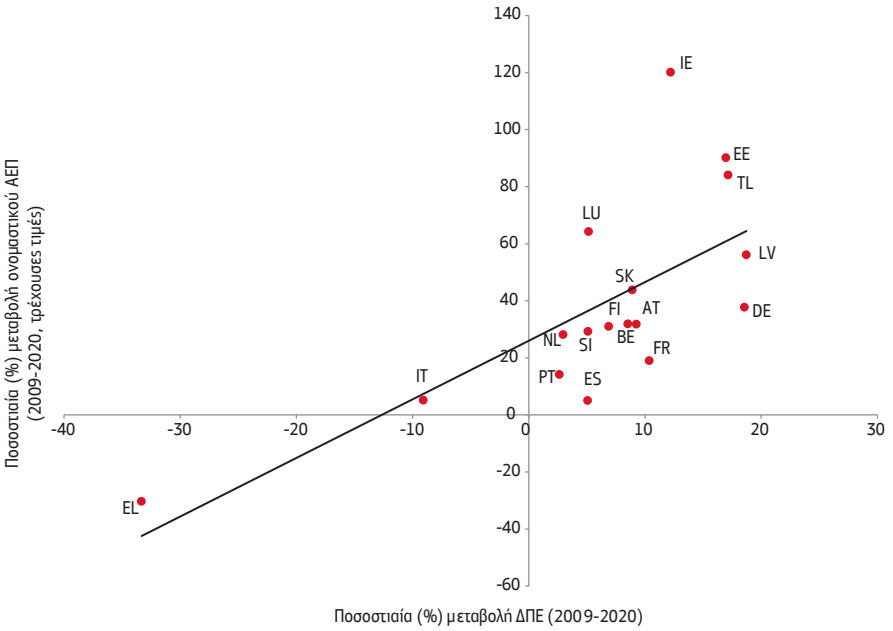

Πηγή: Eurostat, OECD και AMECO (επεξεργασία συγγραφέα)

Αντίθετη ήταν την ίδια περίοδο η εξέλιξη σε ορισμένες περιφερειακές οικονομίες της Ευρωζώνης (όπως στην Πορτογαλία και την Ισπανία), όπου η πολύ ήπια βελτίωση του ΔΠΕ σε αυτές συνοδεύτηκε με ασθενικούς ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης. Η πιο βραδεία αύξηση του ονομαστικού ΑΕΠ καταγράφεται στην Ισπανία (4,9%) όπου ο ΔΠΕ ενισχύθηκε κατά 5,1%, ενώ η Πορτογαλία, στην οποία ο ΔΠΕ σημείωσε βελτίωση κατά 2,6%, ο ρυθμός μεγέθυνσης του ονομαστικού ΑΕΠ δεν ξεπέρασε το 14,1%. Τις χειρότερες επιδόσεις εμφάνισαν η Ελλάδα μαζί με την Ιταλία. Ειδικότερα, στην Ιταλία η αύξηση του ονομαστικού ΑΕΠ το διάστημα 2009-2020 ανήλθε μόλις στο 5,1%, υποβοηθούμενη από την υποχώρηση του ΔΠΕ κατά 9,1%, ενώ στην Ελλάδα η βαθιά ύφεση του ονομαστικού ΑΕΠ κατά 30,4% την περίοδο 2009-2019 συνδυάστηκε με πτώση του ΔΠΕ κατά 33,3%.

Εκτός των μακροοικονομικών και χρηματοπιστωτικών συνθηκών, η ποιότητα της εργασίας φαίνεται να σχετίζεται εμπειρικά και με τις συνθήκες διαβίωσης των πολιτών. Για

παράδειγμα, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3.25, όσα από τα υπό εξέταση κράτη-μέλη της Ευρωζώνης προσφέρουν αξιοπρεπείς θέσεις απασχόλησης εμφανίζουν, κατά βάση, και τα χαμηλότερα ποσοστά υλικής στέρησης στέγασης μεταξύ των νοικοκυριών. Έτσι στο Λουξεμβούργο και στην Ολλανδία όπου το 2019 ο ΔΠΕ υπερέβαινε το 0,70, το ποσοστό υλικής στέρησης στέγασης κυμάνθηκε μόλις στο 2% και στο 1,5%, αντίστοιχα.

Αξιοσημείωτα χαμηλά ποσοστά σοβαρής υλικής στέρησης στέγασης εμφανίζουν επίσης, μεταξύ άλλων, και η Φινλανδία, το Βέλγιο και η Ισπανία, όπου οι τιμές του ΔΠΕ –με εξαίρεση την Ισπανία- είναι από τις υψηλότερες μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης. Σχετικά υψηλά ποσοστά σοβαρής υλικής στέρησης στέγασης παρουσιάζουν, αντίθετα, η Λεττονία και η Λιθουανία όπου, παρά τη σημαντική βελτίωση των συνθηκών απασχόλησης, ο ΔΠΕ παραμένει χαμηλός συγκριτικά με την πλειονότητα των κρατών-μελών της Ευρωζώνης. Η χώρα μας, τέλος, που κατέγραψε το 2019 τον χαμηλότερο ΔΠΕ συγκαταλέγεται μεταξύ εκείνων των κρατών με τα υψηλότερα ποσοστά σοβαρής στέρησης στέγασης.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.25

ΔΠΕ και ποσοστό υλικής στέρησης στέγασης (2019)

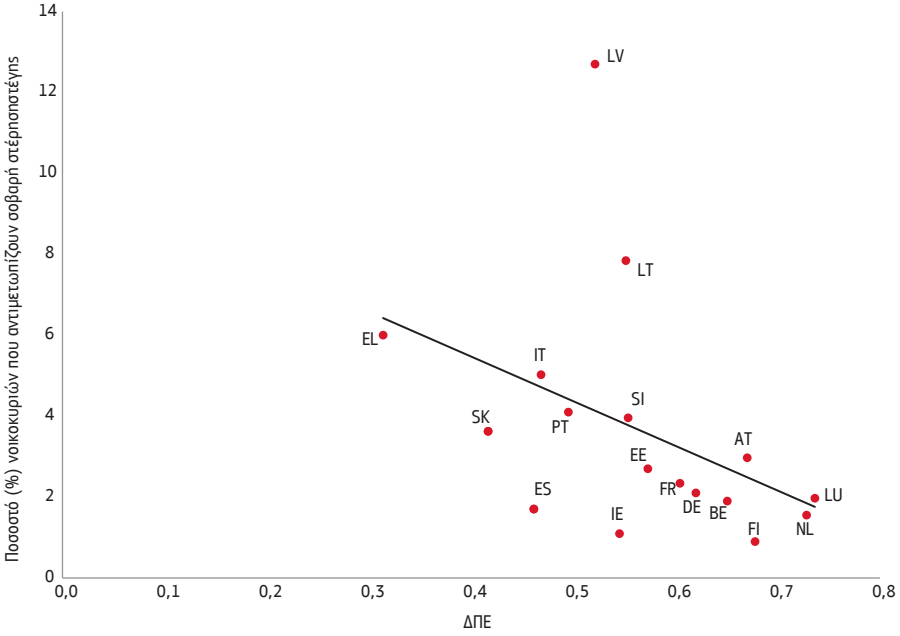

Πηγή: Eurostat και OECD (επεξεργασία συγγραφέα)

Η εξέλιξη αυτή, όπως είναι φυσικό, είναι αποτέλεσμα της περιορισμένης δυνατότητας των νοικοκυριών να ανταποκριθούν στα οικονομικά βάρη που σχετίζονται με τη στέγασή τους. Το Διάγραμμα 3.26 αποτυπώνει την εμπειρική συσχέτιση μεταξύ ΔΠΕ και του ποσοστού των νοικοκυριών που αντιμετωπίζουν υψηλό κόστος στέγασης. Από την εξέταση των στοιχείων είναι εμφανές ότι οι χώρες που επιδεικνύουν τις χαμηλότερες τιμές του ΔΠΕ είναι εκείνες στις οποίες το ποσοστό των νοικοκυριών που αντιμετωπίζουν μεγάλα βάρη στέγασης είναι το υψηλότερο. Συγκεκριμένα, στην Ελλάδα, όπου ο ΔΠΕ το 2019 ήταν μόλις 0,31, το ποσοστό αυτό κυμαινόταν κοντά στο 53%, ενώ στην Ισπανία και στην Ιταλία στο 46,9% και στο 38,4%, αντίστοιχα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.26

ΔΠΕ και ποσοστό νοικοκυριών που αντιμετωπίζουν υψηλό κόστος στέγασης (2019)

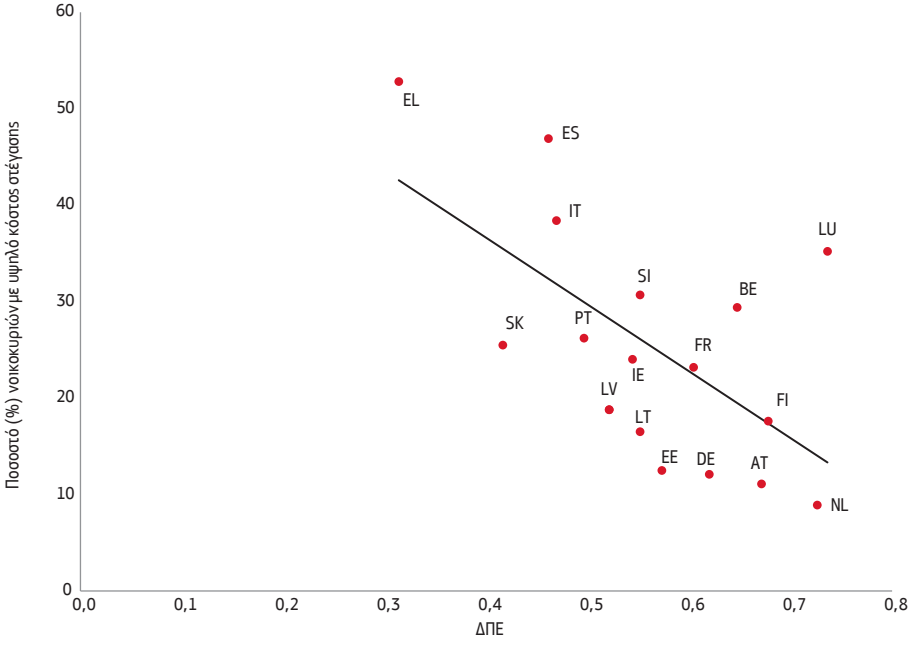

Πηγή: Eurostat και OECD (επεξεργασία συγγραφέα)

Η εμπειρική αυτή εικόνα, που αποτυπώνει την επίδραση που έχουν οι συνθήκες απασχόλησης στο εισόδημα και στην υλική ευμάρεια των πολιτών, επιβεβαιώνεται και από την κατάσταση που επικρατεί στις πλουσιότερες οικονομίες της Ευρωζώνης, οι οποίες χαρακτηρίζονται από σχετικά υψηλότερα επίπεδα ποιότητας της εργασίας. Εκεί, όπως βλέπουμε στο Διάγραμμα 3.26, ο υψηλός ΔΠΕ συνδυάζεται με χαμηλά ποσοστά νοικοκυριών που αντιμετωπίζουν δυσκολίες όσον αφορά το κόστος στέγασης. Ενδεικτικό είναι ότι στη χώρα μας το ποσοστό αυτό είναι περίπου 5 φορές υψηλότερο έναντι εκείνου στην Ολλανδία και την Αυστρία, ενώ αντίστοιχα μεγάλη έναντι της χώρας μας είναι και η απόκλιση του ποσοστού αυτού στη Γερμανία, στην Εσθονία και στη Φινλανδία.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.27

ΔΠΕ και ποσοστό εργαζομένων που διαβιούν σε συνθήκες απόλυτης υλικής και κοινωνικής στέρησης (2019)

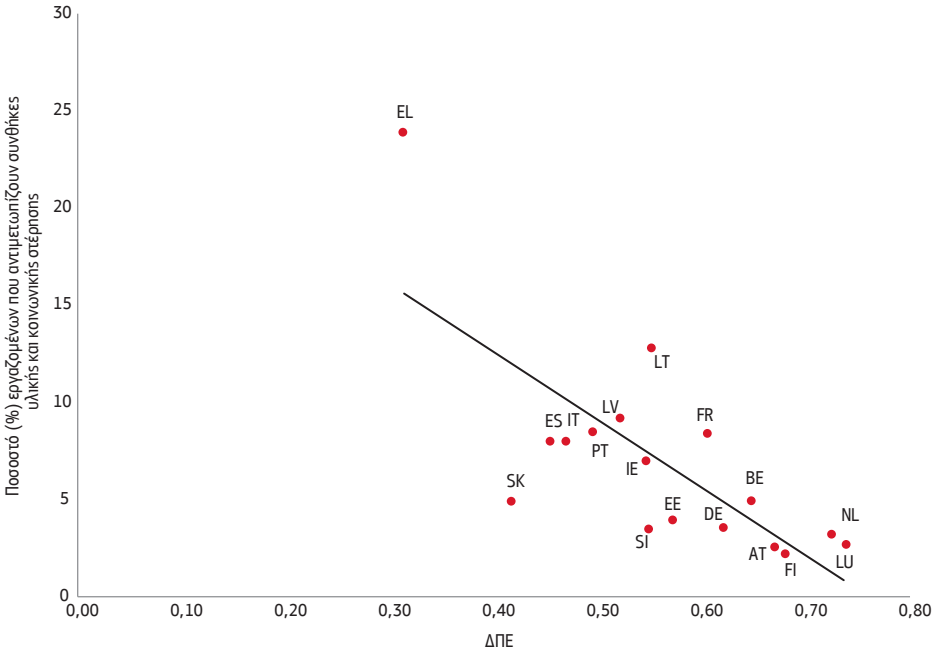

Πηγή: Eurostat και OECD (επεξεργασία συγγραφέα)

Αντίστοιχα είναι τα ευρήματα σχετικά με τη συσχέτιση ποιότητας εργασίας και σοβαρής υλικής και κοινωνικής στέρησης των νοικοκυριών. Όπως προκύπτει από τα στοιχεία του Διαγράμματος 3.27, στις χώρες της Ευρωζώνης στις οποίες ο ΔΠΕ ήταν το 2019 υψηλότερος, το ποσοστό σοβαρής υλικής και κοινωνικής στέρησης κυμάνθηκε, κατά βάση, σε χαμηλά επίπεδα. Έτσι, το χαμηλότερο ποσοστό εμφανίζεται στη Φινλανδία (2,1%), στο Λουξεμβούργο (2,4%), στην Αυστρία (2,5%) και στην Ολλανδία (3,3%), οικονομίες δηλαδή που κατέγραψαν το ίδιο έτος τιμές ΔΠΕ υψηλότερες από 0,67. Αρκετά χαμηλό είναι και το ποσοστό των νοικοκυριών που διαβιούσαν το 2019 σε συνθήκες σοβαρής υλικής και κοινωνικής στέρησης στη Γερμανία (3,6%) και στο Βέλγιο (5%), όπου ο ΔΠΕ ήταν 0,62 και 0,65, αντίστοιχα.

Σε αντίθεση με τις αντίστοιχες του βορρά, οι οικονομίες της περιφέρειας της Ευρωζώνης, όπου οι συνθήκες απασχόλησης είναι συγκριτικά πιο υποβαθμισμένες, εμφανίζουν αρκετά υψηλότερα ποσοστά σοβαρής υλικής και κοινωνικής στέρησης. Συγκεκριμένα, στην Ιταλία και την Ισπανία το ποσοστό αυτό το 2019 ανήλθε στο 8%, στην Πορτογαλία στο 8,4%, ενώ στη χώρα μας στο 23,9%, που είναι το υψηλότερο με διαφορά μεταξύ όλων των υπό εξέταση οικονομιών.

Η άποψη ότι η ποιότητα της εργασίας αποτελεί μια βασική παράμετρο προσδιορισμού των συνθηκών διαβίωσης και της ευημερίας των πολιτών επιβεβαιώνεται εμπειρικά και από την ανάλυση των στοιχείων που συσχετίζουν την ποιότητα της απασχόλησης με μια σειρά από παράγοντες που προσδιορίζουν τον βαθμό ικανοποίησης από τη ζωή. Για παράδειγμα, το Διάγραμμα 3.28 αποτυπώνει τη σχέση μεταξύ συνθηκών απασχόλησης και βαθμού ικανοποίησης των πολιτών για την οικονομική τους κατάσταση. Από την ανάλυση των στοιχείων παρατηρούμε ότι όσο υψηλότερος είναι ο ΔΠΕ τόσο πιο μεγάλη είναι και η ικανοποίηση των πολιτών αναφορικά με την οικονομική τους κατάσταση. Έτσι, σε οικονομίες, όπως το Λουξεμβούργο, η Ολλανδία και η Αυστρία, που προσφέρουν ποιοτικές θέσεις απασχόλησης, οι πολίτες φαίνεται να είναι περισσότερο ευτυχισμένοι όσον αφορά το επίπεδο της υλικής τους ευμάρειας.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.28

ΔΠΕ και δείκτης ικανοποίησης πολιτών από την οικονομική τους κατάσταση (2018)

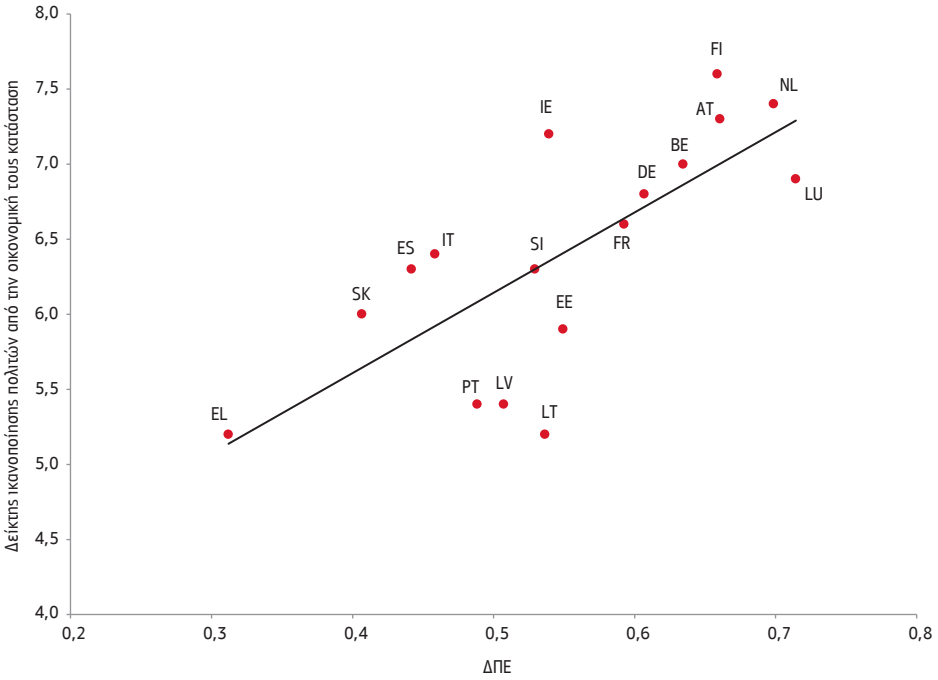

Πηγή: Eurostat και OECD (επεξεργασία συγγραφέα)

Στις τρεις οικονομίες της Βαλτικής (Λεττονία, Λιθουανία και Εσθονία), αντίθετα, η ικανοποίηση των πολιτών για την οικονομική τους κατάσταση εξακολουθεί να είναι χαμηλότερη συγκριτικά με εκείνη των πλουσιότερων οικονομιών της Ευρωζώνης, δεδομένου ότι, παρά τη μεγάλη αύξηση του ΔΠΕ παραμένει σχετικά χαμηλός, με εξαίρεση ίσως την Εσθονία. Όσον αφορά τις οικονομίες της περιφέρειας της Ευρωζώνης, η Ελλάδα, η οποία το 2018 κατέγραψε με διαφορά τον χαμηλότερο ΔΕΠ, είναι η χώρα όπου οι πολίτες της δηλώνουν λιγότερο ικανοποιημένοι από την οικονομική τους θέση. Με δεδομένο ότι το εισόδημα των εργαζομένων αποτελεί έναν από τους βασικότερους προσδιοριστικούς παράγοντες της ποιότητας της εργασίας, η εξέλιξη αυτή αποτυπώνει το εύρος των επιπτώσεων που είχε η εφαρμογή των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής στις συνθήκες απασχόλησης και στο εισόδημα των πολιτών στην Ελλάδα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.29

ΔΠΕ και δείκτης ικανοποίησης πολιτών από τον διαθέσιμό τους χρόνο (2018)

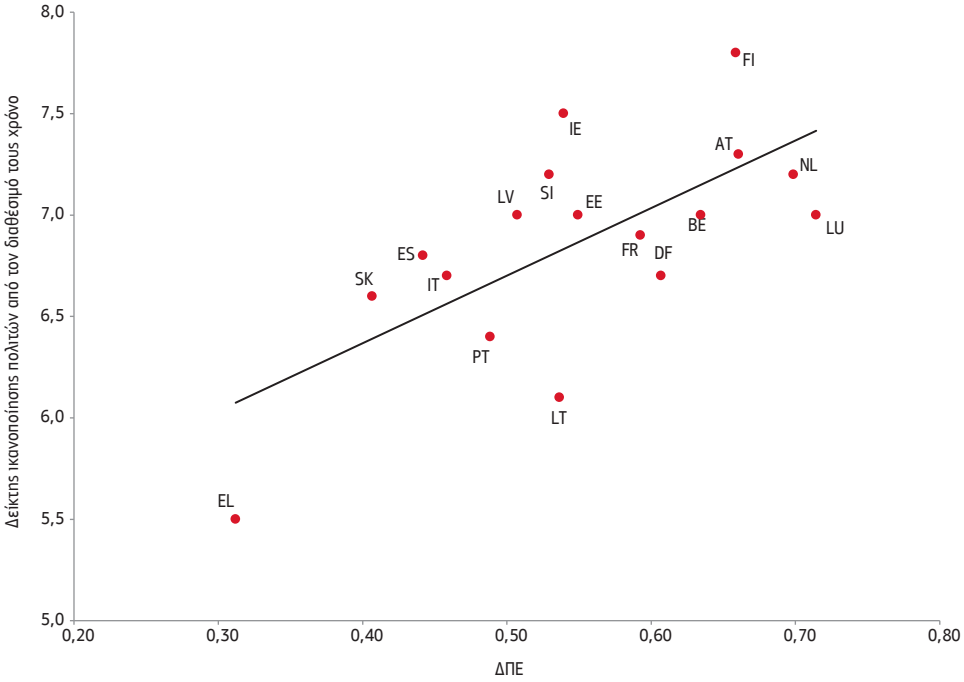

Πηγή: Eurostat και OECD (επεξεργασία συγγραφέα)

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης τα εμπειρικά ευρήματα του Διαγράμματος 3.29. Από την εξέταση των στοιχείων προκύπτει ότι το πόσο ποιοτικές ή όχι είναι οι θέσεις απασχόλησης σε μια χώρα σχετίζεται και με τον βαθμό ικανοποίησης των πολιτών σχετικά με το πώς αξιοποιούν τον διαθέσιμό τους χρόνο. Για παράδειγμα, κράτη-μέλη, όπως η Φινλανδία, η Αυστρία και η Ολλανδία, όπου ο ΔΠΕ το 2018 ήταν από τους υψηλότερους στην Ευρωζώνη, εμφανίζουν και τον υψηλότερο βαθμό ευτυχίας και ικανοποίησης των πολιτών σχετικά με τον χρόνο που έχουν στη διάθεσή τους.

Αρκετά υψηλά ποσοστά ικανοποίησης εμφανίζονται και στο Βέλγιο και στη Γαλλία, όπου ο ΔΠΕ το 2018 διαμορφώθηκε στο 0,63 και 0,59, αντίστοιχα. Αντίθετα, τη χαμηλότερη επίδοση όσον αφορά τον βαθμό ικανοποίησης των πολιτών για τον διαθέσιμό τους χρόνο παρουσίασαν, με εξαίρεση τη Λιθουανία, η Ελλάδα και η Πορτογαλία,

χώρες δηλάδη με τα χαμηλότερα επίπεδα ποιοτικής απασχόλησης στην Ευρωζώνη. Τα εμπειρικά ευρήματα επιβεβαιώνουν εμπειρικά τη συμβολή που έχει η ποιότητα της εργασίας στην καλύτερη ισορροπία ελεύθερου χρόνου-εργασίας.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.30

ΔΠΕ και βαθμός ικανοποίησης από τη ζωή (2018)

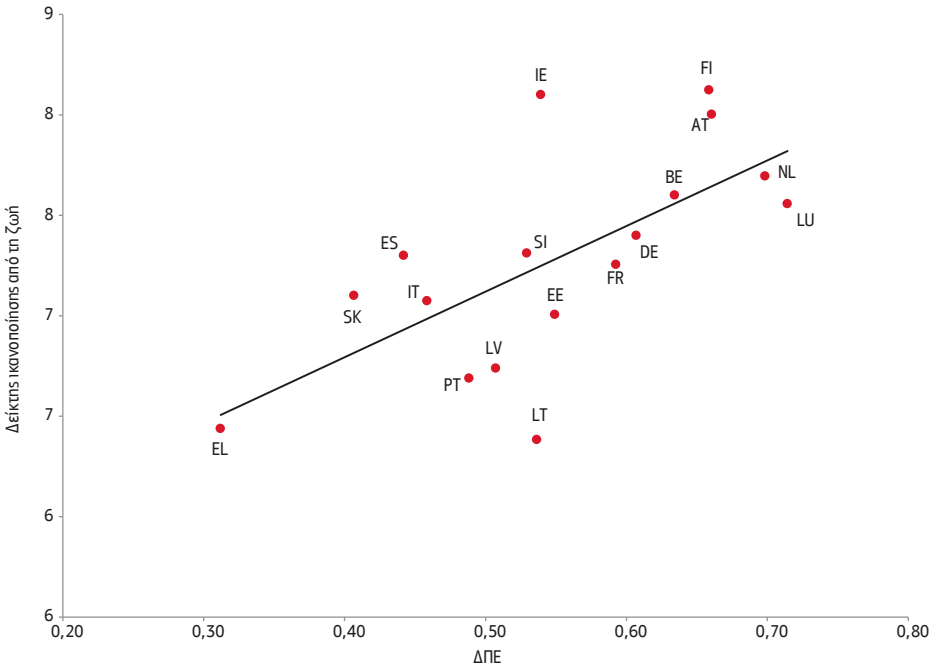

Πηγή: Eurostat και OECD (επεξεργασία συγγραφέα)

Αποτέλεσμα των παραπάνω είναι ότι οι συνθήκες απασχόλησης σε μια χώρα συνδέονται στενά με το γενικότερο επίπεδο ευτυχίας των πολιτών της. Το Διάγραμμα 3.30 αποτυπώνει εμπειρικά αυτή τη σχέση, καταγράφοντας τον ΔΠΕ και ικανοποίησης από τη ζωή το 2018 στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης. Από τα στοιχεία του διαγράμματος είναι εμφανής η συμβολή της βελτίωσης των όρων απασχόλησης σε μια χώρα στον βαθμό ικανοποίησης των πολιτών για τις συνθήκες ζωής σε αυτή. Τα υψηλότερα επί-

πεδα ευτυχίας καταγράφονται στη Φινλανδία, στην Αυστρία και στην Ιρλανδία, όπου ο ΔΠΕ, με εξαίρεση την Ιρλανδία, είναι ένας από τους υψηλότερους στην Ευρωζώνη, ενώ ακολουθούν η Ολλανδία και το Βέλγιο, χώρες δηλαδή με υψηλά στάνταρτς όσον αφορά τις συνθήκες απασχόλησης. Πιο χαμηλά, από την άλλη πλευρά, είναι τα επίπεδα ευτυχίας στις περισσότερες περιφερειακές οικονομίες της Ευρωζώνης και ειδικά στην Ελλάδα και στην Πορτογαλία, οι οποίες καταγράφουν και τα χαμηλότερα ποσοστά ποιοτικής απασχόλησης. Στη χώρα μας οι πολίτες βαθμολογούν το επίπεδο ικανοποίησης από τη ζωή τους μόλις 6,4, ενώ στην Πορτογαλία λίγο υψηλότερα (6,7).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 3.31

ΔΠΕ και Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης ΟΗΕ (2018)

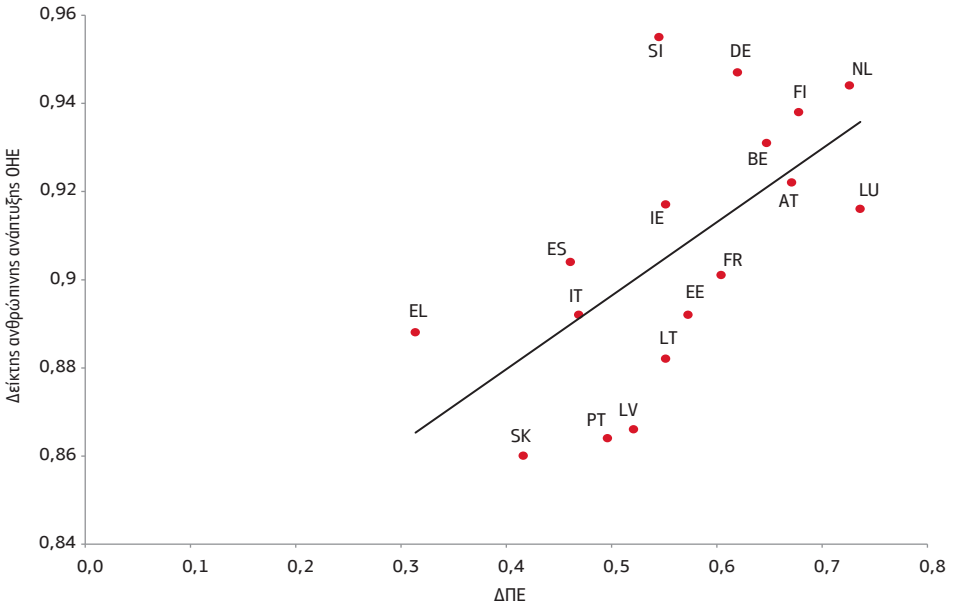

Πηγή: Eurostat, OECD και UN (επεξεργασία συγγραφέα)

Η ποιότητα εργασίας, επιδρώντας πάνω σε διάφορες πτυχές της ανθρώπινης ζωής που σχετίζονται με τις συνθήκες διαβίωσης, την ποιότητα του ανθρώπινου κεφαλαίου και την υγεία, φαίνεται να επηρεάζει και τον Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξηστου ΟΗΕ.

Στο Διάγραμμα 3.31 καταγράφεται ο υψηλός βαθμός συσχέτισης που παρουσιάζουν οι δύο συγκεκριμένοι δείκτες, με τον Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης να εμφανίζει το 2018 μέγιστες τιμές στη Σλοβενία, στη Γερμανία, στην Ολλανδία και στη Φινλανδία, όπου ο ΔΠΕ είναι εξίσου από τους υψηλότερους.

Σχετικά υψηλές τιμές καταγράφει ο Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης και σε άλλες οικονομίες που προσφέρουν ποιοτικές θέσεις απασχόλησης, όπως το Βέλγιο (0,931) και η Αυστρία (0,922). Χαμηλές αντίθετα επιδόσεις καταγράφονται, μεταξύ άλλων, στη Σλοβακία και στην Πορτογαλία, όπου ο Δείκτης Ανθρώπινης Ανάπτυξης κυμαινόταν το 2018 στο 0,864 και 0,862 αντίστοιχα, ενώ ο ΔΕΠ δεν ξεπερνούσε το 0,50. Η Ελλάδα εμφανίζει την 5η χειρότερη επίδοση μεταξύ των 17 υπό μελέτη οικονομιών της Ευρωζώνης όσον αφορά τον Δείκτη Ανθρώπινης Ανάπτυξης το 2018, ο οποίος ανήλθε στο 0,888.

Συμπερασματικά, η παραπάνω ανάλυση φαίνεται να επιβεβαιώνει τη θετική επίδραση που έχει η ποιότητα της εργασίας σε μια σειρά από κρίσιμους οικονομικούς και κοινωνικές δείκτες που προσδιορίζουν το επίπεδο ζωής και ευημερίας μιας χώρας. Η ανάλυση, όμως, που προηγήθηκε αποκάλυψε επίσης και τη ραγδαία υποβάθμιση που υπέστησαν οι συνθήκες απασχόλησης στην Ελλάδα την προηγούμενη δεκαετία. Στο πλαίσιο αυτό και με δεδομένες τις επιπτώσεις που έχει η εξέλιξη αυτή στο βιοτικό επίπεδο των πολιτών και στην οικονομική κατάσταση της χώρας ευρύτερα, καθίσταται κρίσιμη η άμεση ανάληψη συγκεκριμένων πρωτοβουλιών προς την κατεύθυνση της βελτίωσης των συνθηκών απασχόλησης στην Ελλάδα. Στο επόμενο κεφάλαιο παρουσιάζουμε μια τέτοια παρέμβαση δημοσιονομικού χαρακτήρα, η οποία θα μπορούσε να συμβάλει καθοριστικά στην επίτευξη του συγκεκριμένου στόχου.

04

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Δημοσιονομική πολιτική, ποιότητα εργασίας και ευημερία

4.1 Εισαγωγή

Στα προηγούμενα κεφάλαια αναφερθήκαμε στη σταδιακή μετατόπιση του πολιτικού ενδιαφέροντος, που καταγράφεται διεθνώς, προς το ζήτημα της ευημερίας και την ανάγκη διαμόρφωσης ενός νέου βιώσιμου πλαισίου οικονομικής πολιτικής που θα τοποθετεί την προαγωγή της στο επίκεντρο των κεντρικών επιδιώξεών του. Υπογραμμίσαμε, επίσης, τον σημαντικό ρόλο που θα μπορούσε να έχει η βελτίωση της ποιότητας της εργασίας στο συγκεκριμένο εγχείρημα μέσω των θετικών επιδράσεών της στις οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες σε μια χώρα. Με δεδομένη τη ραγδαία υποβάθμιση των συνθηκών απασχόλησης στην Ελλάδα την τελευταία δεκαετία, σκοπός του παρόντος κεφαλαίου είναι να προτείνει μια συγκεκριμένη παρέμβαση δημόσιας πολιτικής που θα μπορούσε να συμβάλει στη βελτίωση της ποιότητας της εργασίας στη χώρα μας και διά μέσου αυτού στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου των πολιτών και στη σταθεροποίηση της οικονομίας. Η δημοσιονομική αυτή παρέμβαση που, κατά την άποψή μας, διασφαλίζει την επίτευξη του παραπάνω στόχου είναι τα Προγράμματα Εγγυημένης Απασχόλησης (ΠΕΑ).

4.2 Δημοσιονομικές παρεμβάσεις για την αύξηση της απασχόλησης

Το ξέσπασμα της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης το 2007/2008, οι δριμείες επιπτώσεις της στα οικονομικά συστήματα πολλών χωρών και η αποτυχία, ειδι-

κά στην Ευρώπη, των πολιτικών λιτότητας να διασφαλίσουν όρους ταχείας ανάταξής τους έχουν αυξήσει σημαντικά τον πολιτικό και επιστημονικό προβληματισμό σχετικά με τον βαθμό ρεαλισμού και αποτελεσματικότητας του κυρίαρχου σήμερα σταθεροποιητικού πλαισίου μακροοικονομικής διαχείρισης.[33] Στο πλαίσιο της προβληματικής αυτής, ετερόδοξα θεωρητικά σχήματα που ήταν για πολλές δεκαετίες στο περιθώριο και τα οποία προτείνουν ένα τελείως διαφορετικό από το εφαρμοζόμενο έως σήμερα καθεστώς οικονομικής πολιτικής βρίσκουν σταδιακά θέση στον δημόσιο διάλογο και προβάλλονται ως λύση για την επίτευξη συνθηκών διατηρήσιμης μακρο-χρηματοπιστωτικής σταθερότητας με υψηλά επίπεδα απασχόλησης, ευημερίας και ανθεκτικότητας.[34] Στο πεδίο της δημοσιονομικής πολιτικής, ένα τέτοιο θεωρητικό σχήμα είναι η «θεωρία της λειτουργικής χρηματοδότησης» (Lerner, 1943).

Σε αντίθεση με τη συμβατική οικονομική θεωρία και τις πολιτικές λιτότητας που προτείνει,[35] η λειτουργική χρηματοδότηση υιοθετεί μια πολύ συγκεκριμένη πολιτική φιλοσοφία όσον αφορά τη θέση και τον ρόλο του κράτους στις σύγχρονες καπιταλιστικές οικονομίες. Για τους υποστηρικτές της συγκεκριμένης προσέγγισης, ο παρεμβατικός ρόλος του κράτους στην οικονομία δεν αποτελεί θεσμικό εμπόδιο στην κατά τα άλλα εύρυθμη και αποτελεσματική λειτουργία των αγορών, όπως θεωρούν οι υποστηρικτές των πολιτικών λιτότητας. Οι αγορές αντίθετα νοούνται εγγενώς μη αποτελεσματικές και η λειτουργία τους διέπεται από αστοχίες, οι οποίες καθιστούν την πιθανότητα ύπαρξης ανεπαρκών επιπέδων ζήτησης και καταστάσεων παρατεταμένης ανεργίας υπαρκτή. Συνεπώς, για τους υποστηρικτές της λειτουργικής χρηματοδότησης στις σύγχρονες οικονομίες υπάρχει τόσο σκοπιμότητα όσο και αναγκαίος χώρος για την εφαρμογή κρατικών πολιτικών που θα εγγυώνται περισσότερη απασχόληση, χρηματοπιστωτική σταθερότητα και ευημερία. Ειδικότερα, οι βασικές αρχές της λειτουργικής χρηματοδότησης είναι συνοπτικά οι ακόλουθες (Forstater 1999· Forstater 2011):[36]

1. Βασική προτεραιότητα του κράτους πρέπει να είναι η διασφάλιση ενός επιπέδου δαπάνης στην οικονομία που να εγγυάται διαρκώς την πλήρη αξιοποίηση των παραγωγικών συντελεστών, συμπεριλαμβανομένης της εργασίας. Η προτεραιοποίηση του στόχου της πλήρους απασχόλησης σχετίζεται με τα σημαντικά οικονομικά

33. Για μια κριτική περιγραφή των πολιτικών λιτότητας, βλ. Botta (2016)· Theodoropoulou and Watt (2015). Βλ. επίσης Μιχοπούλου (2014)· Αργείτης (2012).

34. Βλ. ενδεικτικά Hannsgen and Papadimitiou (2012)· Tcherneva (2013).

35. Στη σχετική βιβλιογραφία, η ετερόδοξη θεωρία της λειτουργικής χρηματοδότησης αντιπαραβάλλεται με την αντίστοιχη συμβατική της «υγιούς χρηματοδότησης» (sound finances).

36. Βλ. επίσης Colander (2002)· Esposito and Mastromatteo (2015)· Ülgen (2013).

οφέλη που προκύπτουν από αυτή. Σε αυτά συγκαταλέγονται, μεταξύ άλλων, η τόνωση της εγχώριας ζήτησης, του πραγματικού εισοδήματος και του δυνητικού προϊόντος στην οικονομία, η μείωση της αβεβαιότητας των επιχειρήσεων για τη μελλοντική απόδοση των επενδυτικών τους αποφάσεων και η συνεπαγόμενη αύξηση των ιδιωτικών επενδύσεων, καθώς και η ενθάρρυνση δραστηριοτήτων έντασης κεφαλαίου που αυξάνουν την παραγωγικότητα της οικονομίας. Παράλληλα, όμως, η πλήρης απασχόληση προάγει και την κοινωνική πρόοδο και ευημερία. Στον βαθμό που η ανεργία αποτελεί πηγή σοβαρών οικονομικών-πολιτικών προβλημάτων (φτώχεια, εγκληματικότητα, κοινωνικές διακρίσεις, πολιτική αστάθεια κ.ά.), η αντιμετώπισή τους και η αύξηση των θέσεων απασχόλησης στην οικονομία συμβάλλουν στην άμβλυνση των προβλημάτων αυτών, προάγοντας την κοινωνική σταθερότητα και συνοχή.

2. Η ανεργία είναι αποτέλεσμα του ελλείμματος ρευστότητας στην οικονομία, όχι της ανεπάρκειας πόρων και παραγωγικών συντελεστών. Ως φαινόμενο, δηλαδή, οφείλεται στο χαμηλό επίπεδο δαπάνης που προκαλεί στην οικονομία η ανεπάρκεια χρηματικών πόρων στον ιδιωτικό τομέα σε ένα περιβάλλον αναξιοποίητου παραγωγικού δυναμικού. Στο πλαίσιο αυτό, η αντιμετώπισή της προϋποθέτει την αύξηση των δημόσιων δαπανών ή/και τη μείωση της φορολογίας ώστε να ενισχυθούν οι ροές ρευστότητας και εισοδήματος του ιδιωτικού τομέα, η ιδιωτική δαπάνη και η απασχόληση. Συμβολή σε αυτό μπορεί να έχει και η Κεντρική Τράπεζα, αγοράζοντας χρεόγραφα από τον ιδιωτικό τομέα ή αποπληρώνοντας χρέος που έχει εκδώσει ο τελευταίος, με συνέπεια τη μείωση των επιτοκίων και την αύξηση των ιδιωτικών επενδύσεων. Το γεγονός όμως ότι η πλήρης απασχόληση αντιπροσωπεύει τον πρωταρχικό στόχο της οικονομικής πολιτικής δεν σημαίνει ότι οι αρχές δεν πρέπει να ενδιαφέρονται για τη σταθερότητα των τιμών. Σε περιπτώσεις που η αύξηση της ρευστότητας στην οικονομία τροφοδοτεί –εξαιτίας περιορισμών προσφοράς που δημιουργεί η πλήρης απασχόληση των παραγωγικών συντελεστών– πληθωριστικές πιέσεις στην οικονομία, οι αρχές θα πρέπει να λάβουν περιοριστικά δημοσιονομικά και νομισματικά μέτρα ώστε να αποτραπεί ο πληθωριστικός κίνδυνος και να διασφαλιστεί η νομισματική σταθερότητα.

3. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι, σύμφωνα με τη θεωρία της λειτουργικής χρηματοδότησης, το πλαίσιο άσκησης της οικονομικής πολιτικής δεν πρέπει να προκαθορίζεται από αυθαίρετες υποθέσεις και αντιλήψεις για το τι συνιστά συνετή πολιτική, αλλά να απαντά στις προκλήσεις που διαμορφώνουν οι εκάστοτε συνθήκες που επικρατούν σε μια οικονομία. Η επιτυχία, συνεπώς, κάθε οικονομικής πολιτικής, για τους υποστηρικτές της συγκεκριμένης προσέγγισης, δεν αξιολογεί-

ται από το εάν είναι σύμφωνη με συγκεκριμένες αρχές και ιδέες αλλά βάσει αποτελέσματος· δηλαδή, από το εάν και κατά πόσο τα εφαρμοζόμενα μέτρα πολιτικής συνέβαλαν στην επίτευξη στόχων που διαμορφώνει η ίδια η οικονομική πραγματικότητα. Έτσι, στο επίκεντρο της λειτουργικής χρηματοδότησης βρίσκεται ο πραγματισμός της οικονομικής πολιτικής. Ένα μέτρο πολιτικής δεν είναι εκ προοιμίου καλό ή κακό, εντός ή εκτός πλαισίου, αποδεκτό ή απορριπτέο. Οι αρχές θα πρέπει να εφαρμόζουν οποιεσδήποτε παρεμβάσεις κρίνουν ότι, βάσει των συνθήκων που επικρατούν, θα συμβάλουν στην οικονομική και κοινωνική ευημερία. Ως εκ τούτου, στο πλαίσιο της συγκεκριμένης προσέγγισης, η καταγραφή δημοσιονομικών ελλειμμάτων δεν προτείνεται δογματικά και χωρίς αιτιολόγηση, αλλά ως λύση του υπαρκτού προβλήματος της ανεπάρκειας ζήτησης και της ανεργίας στις σύγχρονες οικονομίες.

4. Σε αντίθεση με τη συμβατική προσέγγιση της υγιούς χρηματοδότησης, τα δημοσιονομικά ελλείμματα και η συσσώρευση δημόσιου χρέους δεν συνιστούν παράγοντες χρηματοπιστωτικής αστάθειας, ούτε η εξυπηρέτηση του χρέους επιβαρύνει τις μελλοντικές γενεές. Εφόσον οι ασκούντες την οικονομική πολιτική λαμβάνουν αποφάσεις σε μια οικονομία που διαθέτει κυρίαρχο νομισματικό σύστημα και δυνατότητα έκδοσης δικού της εθνικού νομίσματος, το οποίο είναι ευρέως αποδεκτό από το κοινό και τις αγορές ως βασικό μέσο συναλλαγών, τότε οι αρχές μπορούν επί της αρχής να δαπανούν οποιοδήποτε ποσό απαιτείται για την εξυπηρέτηση των υποχρεώσεων του κράτους και την επίτευξη του στόχου της πλήρους απασχόλησης. Σε ένα τέτοιο νομισματικό σύστημα, οι φόροι δεν αποτελούν μέσο για τη χρηματοδότηση των δαπανών του κρατικού προϋπολογισμού. Αντίθετα, ο ρόλος τους περιορίζεται, μεταξύ άλλων, στον έλεγχο του επιπέδου της ρευστότητας στην οικονομία με σκοπό την αποτροπή πιθανών πληθωριστικών πιέσεων, εφόσον αυτό απαιτηθεί.

4.3 Η «συμβατική» προσέγγιση της διαχείρισης της συναθροιστικής ζήτησης

Παρά το γεγονός ότι εντός των ετερόδοξων οικονομικών σχολών διαπιστώνεται μια ευρεία σύγκλιση σχετικά με τη συμβολή που θα είχε η διαμόρφωση συνθηκών πλήρους απασχόλησης στο επίπεδο ευημερίας και στη μακρο-χρηματοπιστωτική κατάστα-

ση μιας οικονομίας, ο τρόπος με τον οποίο οι περισσότερες εξ αυτών[37] προτείνουν την επίτευξή τους παρουσιάζει μια σειρά από μειονεκτήματα και ανεπάρκειες που τον καθιστούν αναποτελεσματικό. Ο λόγος είναι ότι, όπως και στο συμβατικό πλαίσιο άσκησης σταθεροποιητικής πολιτικής, το προτεινόμενο καθεστώς δημοσιονομικής παρέμβασης εστιάζει σχεδόν αποκλειστικά στη διαχείριση της συναθροιστικής ζήτησης, υιοθετώντας μια αρκετά απλουστευμένη και μη ρεαλιστική υπόθεση σχετικά με την αντίδραση του ιδιωτικού τομέα στις μεταβολές της δημόσιας δαπάνης και την επίδραση που θα έχει αυτή σε βασικές συνιστώσες του ΑΕΠ, στο παραγωγικό σύστημα και τελικά στον όγκο της απασχόλησης.[38]

Ειδικότερα, η βασική υπόθεση που κάνει το συγκεκριμένο σχήμα είναι ότι η αύξηση των δημόσιων δαπανών ή/και η μείωση της φορολογίας θα αυξήσει την εγχώρια ζήτηση και τις ροές ρευστότητας προς τον ιδιωτικό τομέα σε τέτοιο βαθμό που θα ενισχύσει το επίπεδο της παραγωγής, τα κέρδη και τις προσδοκίες κερδοφορίας των επιχειρήσεων ώστε οι τελευταίες να επενδύσουν περισσότερο, αυξάνοντας έτσι τη ζήτηση εργασίας και την απασχόληση στην οικονομία. Στην αλληλουχία αυτή των γεγονότων, η δημοσιονομική επέκταση φαίνεται να επηρεάζει μόνο έμμεσα την αγορά εργασίας, καθώς η αύξηση της απασχόλησης αποτελεί το τελευταίο επεισόδιο μιας σειράς επιμέρους επιδράσεων. Επίσης, στο σχήμα αυτό, το εάν και κατά πόσο θα ενισχυθεί η απασχόληση εξαρτάται αποκλειστικά από την ανταπόκριση του ιδιωτικού τομέα στις μεταβολές της δημόσιας δαπάνης και από το πώς οι πρόσθετες ροές ιδιωτικής δαπάνης που ενεργοποιεί η δημοσιονομική επέκταση θα διαχυθούν στους επιμέρους κλάδους της οικονομίας.

Σύμφωνα με την Tcherneva (2011), ο συμβατικός αυτός τρόπος άσκησης επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής παρουσιάζει μια σειρά από μειονεκτήματα: Πρώτον, δεν εγγυάται την πλήρη απασχόληση, καθώς είναι πρακτικά αδύνατον για τους ασκούντες την οικονομική πολιτική να προϋπολογίσουν το ακριβές εύρος της δημοσιονομικής επέκτασης που θα απαιτηθεί ώστε να ενεργοποιηθεί η ιδιωτική επενδυτική δαπάνη, να αυξηθούν οι θέσεις εργασίας και να επιτευχθεί η πλήρης απασχόληση στην οικονομία. Επίσης, η συγκεκριμένη προσέγγιση αγνοεί μια σειρά από παράγοντες που επιδρούν στις αποφάσεις των επιχειρήσεων και επηρεάζουν τον όγκο των επενδύσεων, όπως η προτίμηση ρευστότητας, η θεμελιώδης αβεβαιότητα, η χρηματοπιστω-

37. Βλ., ενδεικτικά, Fazzari et al. (2015)· Harcout and Kriesler (2015).

38. Η κριτική ανάλυση των πολιτικών διαχείρισης της συναθροιστικής ζήτησης και η εναλλακτική πρόταση εφαρμογής επεκτακτικής δημοσιονομικής πολιτικής στηρίζονται στο Tcherneva (2011) και Tcherneva (2012). Για μια αντίστοιχη κριτική όσον αφορά τις πολιτικές διαχείρισης της συναθροιστικής ζήτησης, βλ., επίσης, Mitchell (2017)· Μιχοπούλου (2020).

τική δομή των επιχειρήσεων και το ευρύτερο οικονομικό περιβάλλον. Έτσι, εφόσον οι συνθήκες δεν ευνοούν την αύξηση της ιδιωτικής δαπάνης (π.χ. εξαιτίας υψηλής προτίμησης ρευστότητας ή υψηλού ποσοστού χρέους των επιχειρήσεων), δημοσιονομικές παρεμβάσεις που αποσκοπούν στην τόνωση της εγχώριας ζήτησης και του ΑΕΠ είναι πιθανό να οδηγήσουν μόνο σε αύξηση της κερδοφορίας και της ρευστότητας των επιχειρήσεων χωρίς μεταβολή των ιδιωτικών επενδύσεων, του εισοδήματος και της απασχόλησης στην οικονομία.

Δεύτερον, παρά την περί αντιθέτου προσδοκία, οι πολιτικές διαχείρισης της συναθροιστικής ζήτησης όχι μόνο μπορεί να αποτύχουν να διασφαλίσουν συνθήκες πλήρους απασχόλησης στην οικονομία, αλλά ενδέχεται και να συμβάλουν στη διαιώνιση του προβλήματος της ανεργίας σε αυτές. Οι λόγοι για αυτό είναι δύο. Βάσει του πρώτου, υποστηρίζεται ότι, ακόμη και αν οι συγκεκριμένες πολιτικές επιτύχουν να ενεργοποιήσουν νέες επενδύσεις στην οικονομία, θα δημιουργήσουν ευκαιρίες απασχόλησης κυρίως σε ομάδες ανέργων που αντιμετωπίζουν μικρότερο κίνδυνο να μείνουν άνεργοι για μεγάλο χρονικό διάστημα (π.χ. χαμηλότερης ηλικίας, υψηλής κατάρτισης και υψηλά αμειβόμενα άτομα), αφήνοντας έτσι στο περιθώριο άλλες κατηγορίες ανέργων που δεν διαθέτουν συσσωρευμένη εργασιακή εμπειρία (π.χ. μακροχρόνιοι ή αποθαρρυμένοι άνεργοι, άτομα χαμηλής ειδίκευσης και εκπαιδευτικού επιπέδου ή παρωχημένων δεξιοτήτων). Το γεγονός αυτό θεωρείται ότι ενισχύει τον κατακερματισμό της αγοράς εργασίας, εντείνοντας έτσι φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού και εισοδηματικής ανισότητας. Ο δεύτερος λόγος είναι ότι, συντηρώντας τα επίπεδα της ανεργίας υψηλά, οι πολιτικές διαχείρισης της συναθροιστικής ζήτησης διατηρούν χαμηλό το δυνητικό προϊόν της οικονομίας, με συνέπεια ο πληθωριστικός της φραγμός να παραμένει υψηλός. Το γεγονός αυτό, με τη σειρά του, περιορίζει περαιτέρω την επίδραση πολιτικών δημοσιονομικής επέκτασης στην πραγματική οικονομία και την απασχόληση, ενώ παράλληλα αυξάνει τον κίνδυνο εκδήλωσης πληθωριστικών πιέσεων και προσδοκιών από την εφαρμογή τους.[39]

Τρίτον, αποτυγχάνοντας να μειώσουν σε διατηρήσιμη βάση την ανεργία και να διασφαλίσουν συνθήκες πλήρους απασχόλησης στην οικονομία, οι πολιτικές διαχείρισης της συναθροιστικής ζήτησης θεωρούνται, επίσης, αναποτελεσματικές και όσον αφορά την αντιμετώπιση επεισοδίων φτώχειας και εισοδηματικής ανισότητας στις σύγχρονες κοινωνίες. Ακόμη χειρότερα, έχοντας ως κινητήριο μοχλό της θετικής επίδρασής τους στην απασχόληση την ενίσχυση των επιχειρηματικών κερδών και δημιουργώντας

39. Ενδεχομένως, με αυτόν τον τρόπο, μπορεί να συντηρούν και επιχειρήματα υπέρ της αναποτελεσματικότητας της άσκησης επεκτατικών πολιτικών συνολικά από την πλευρά της ζήτησης.

ταυτόχρονα ευκαιρίες απασχόλησης μόνο σε εκείνο το τμήμα του άνεργου πληθυσμού που θεωρείται ήδη σχετικά υψηλής απασχολησιμότητας, οι συγκεκριμένες πολιτικές θεωρούνται όχι μόνο ότι συντηρούν αλλά και ότι εντείνουν τις συνθήκες αδικίας και άνισης διανομής του εισοδήματος. Στον βαθμό που η ανισοδιανομή του εισοδήματος επηρεάζει αρνητικά τις ροές ρευστότητας, τη δαπάνη και τη φερεγγυότητα των θεσμικών τομέων της οικονομίας, η εξέλιξη αυτή μπορεί να έχει αρνητικό αντίκτυπο στη μακροοικονομική και χρηματοπιστωτική συνοχή της οικονομίας.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.1

Ποσοστό απασχόλησης (2000-2021, ηλιακή ομάδα 15-64 ετών)

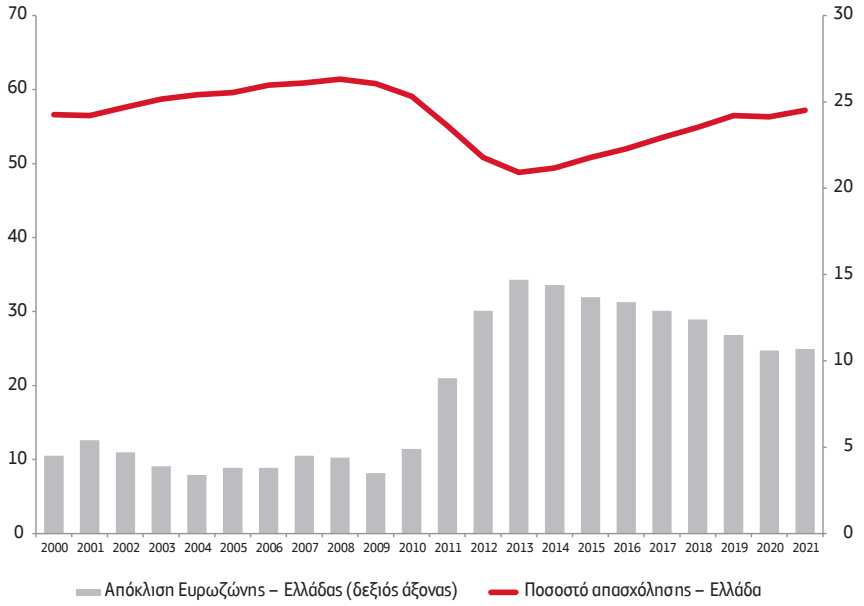

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία συγγραφέα)

Οι ανεπάρκειες αυτές της συμβατικής προσέγγισης άσκησης επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής έχουν ιδιαίτερη σημασία στην περίπτωση της χώρας μας, δεδομένου του έντονου κατακερματισμού που εμφανίζει η ελληνική αγορά εργασίας. Μια πτυχή του φαινομένου αυτού καταγράφεται στο Διάγραμμα 4.1 που απεικονίζει την εξέλιξη

του ποσοστού απασχόλησης μεταξύ των ατόμων ηλικίας 15-64 ετών στην Ελλάδα από το 2000 και ύστερα. Από τα στοιχεία του διαγράμματος παρατηρούμε ότι η χώρα μας εμφανίζει διαχρονικά ιδιαίτερα χαμηλά ποσοστά απασχόλησης, που δεν ξεπερνούν το 62%. Αξιοσημείωτο είναι, επίσης, ότι σχετικά χαμηλά ποσοστά απασχόλησης παρατηρούνται ακόμη και σε περιόδους, όπως αυτή μεταξύ 2000 και 2007, όταν η Ελλάδα κατέγραψε υψηλούς ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης.[40] Το διάστημα εφαρμογής των προγραμμάτων προσαρμογής, οι πολιτικές λιτότητας και το υφεσιακό σοκ που προκάλεσαν στην οικονομία περιόρισαν περαιτέρω τις ευκαιρίες εργασίας στη χώρα μας, με το μέσο ποσοστό απασχόλησης την περίοδο 2010-2018 να κυμαίνεται στο χαμηλό 52,7%. Πλέον, παρά τη σχετική ανάκαμψη της οικονομικής δραστηριότητας τα τελευταία έτη, το ποσοστό απασχόλησης δεν έχει επιστρέψει στα προ οικονομικής κρίσης επίπεδα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.2

Απόκλιση ποσοστού απασχόλησης μεταξύ ανδρών και γυναικών
(2000-2021, ηλιακή ομάδα 15-64 ετών)

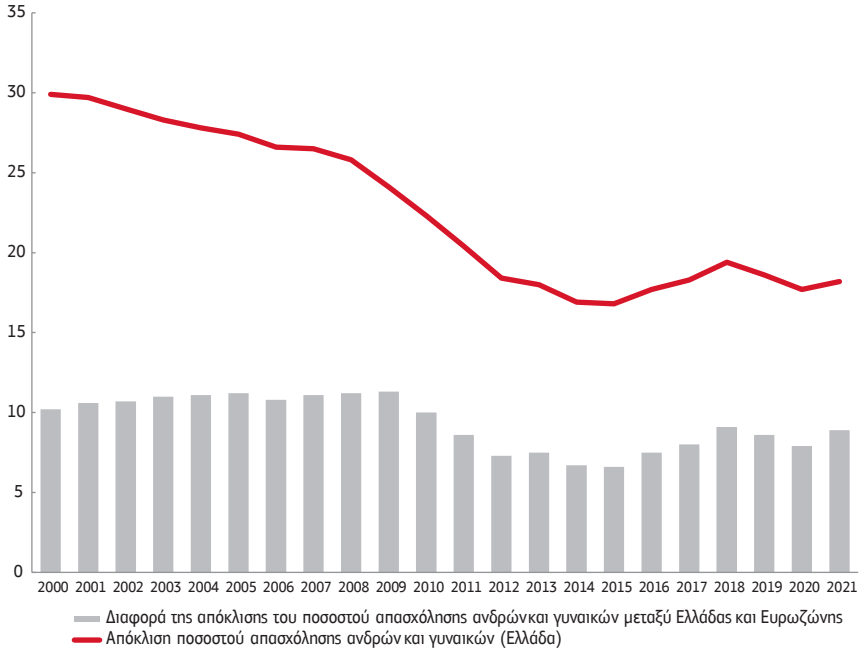

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία συγγραφέα)

40. Συγκεκριμένα, ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του πραγματικού ΑΕΠ την εν λόγω περίοδο υπερέβαινε το 4%.

Το πόσο χαμηλά είναι διαχρονικά τα ποσοστά απασχόλησης στη χώρα μας γίνεται πιο εμφανές όταν συγκρίνονται με τα αντίστοιχα του μέσου όρου της Ευρωζώνης. Από τα στοιχεία του διαγράμματος φαίνεται ότι η απόκλιση αυτή κυμαίνεται μεταξύ 3,4 (το 2004) και 14,7 (το 2013) ποσοστιαίων μονάδων, ενώ αξιοσημείωτο είναι ότι το 2021 το ποσοστό απασχόλησης στην Ελλάδα διαμορφώθηκε μόλις στο 57,2%. Το ποσοστό αυτό αποτελεί το χαμηλότερο μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης και είναι 10,7 ποσοστιαίες μονάδες χαμηλότερο του μέσου όρου στη ζώνη του ευρώ. Παράλληλα με τα χαμηλά ποσοστά απασχόλησης, στην Ελλάδα καταγράφονται και μεγάλες ανισότητες όσον αφορά τις ευκαιρίες απασχόλησης μεταξύ συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων, στοιχείο που αναδεικνύει τον έντονο κατακερματισμό της αγοράς εργασίας της.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.3

Απόκλιση ποσοστού απασχόλησης μεταξύ ηλικιακών ομάδων (2000-2021)

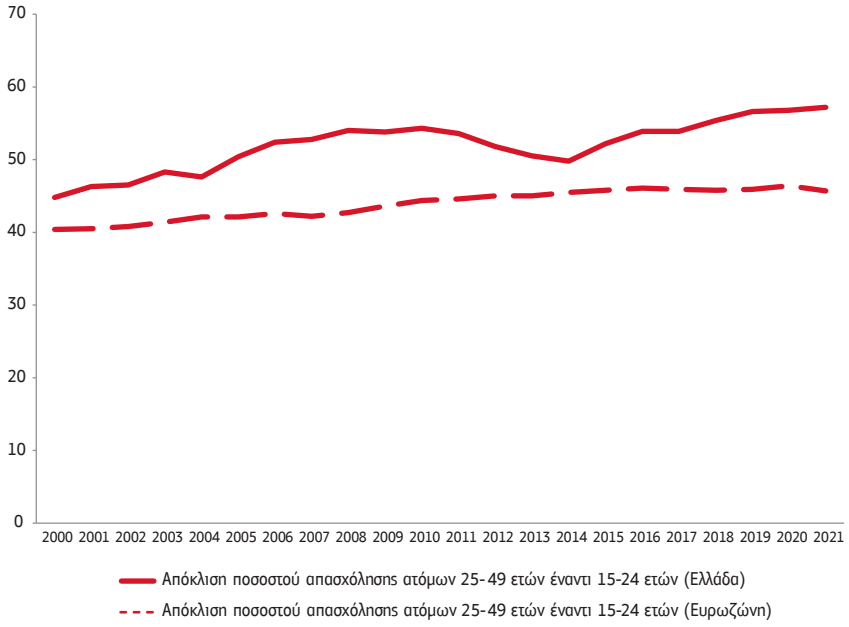

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία συγγραφέα)

Ενδεικτικά, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 4.2, στη χώρα μας την περίοδο 2000-2021 η απόκλιση του ποσοστού απασχόλησης μεταξύ των ανδρών και των γυναικών ήταν μεσοσταθμικά στις 22,6 ποσοστιαίες μονάδες (έναντι μόλις 13,3 ποσοστιαίων μονάδων στην Ευρωζώνη), με τη μεγαλύτερη απόκλιση να καταγράφεται το 2000 (29,9 ποσοστιαίες μονάδες) και τη μικρότερη το 2015 (16,8 ποσοστιαίες μονάδες). Αντίθετη τάση εμφανίζει η απόκλιση του ποσοστού απασχόλησης μεταξύ των ατόμων ηλικίας 25-49 και εκείνων ηλικίας 15-24 ετών (Διάγραμμα 4.3), η οποία από τις 44,8 ποσοστιαίες μονάδες που ήταν το 2000 αυξήθηκε στις 57,2 μονάδες το 2021 (έναντι απόκλισης 40,4 και 45,7 ποσοστιαίων μονάδων στην Ευρωζώνη τα αντίστοιχα έτη).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.4

Μετάβαση από καθεστώς ανεργίας σε καθεστώς απασχόλησης και παραμονή σε κατάσταση ανεργίας (2011-2020)

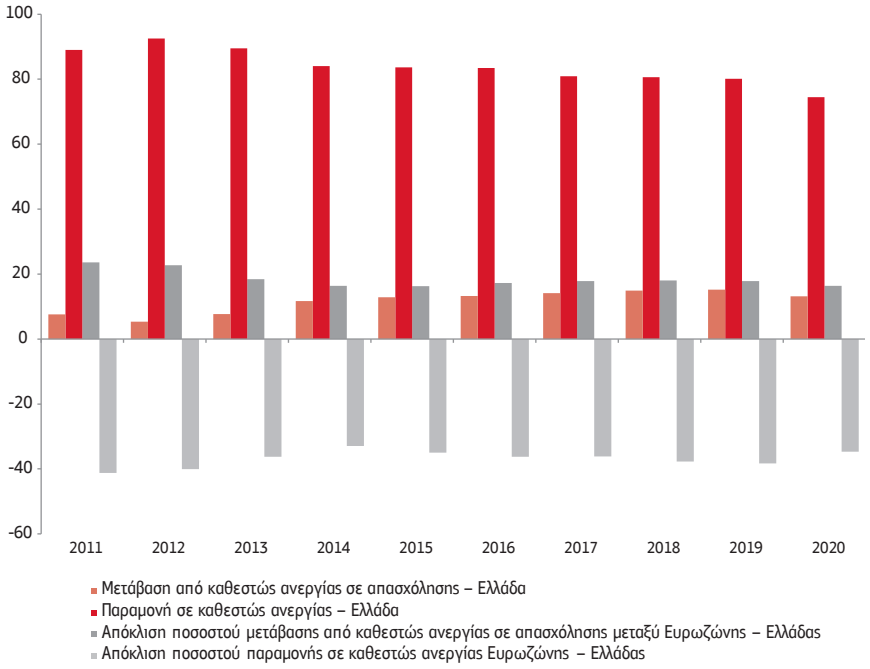

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία συγγραφέα)

Ενδεικτικά της ανελαστικότητας που επιδεικνύει η ελληνική αγορά εργασίας ως προς τη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης είναι τα στοιχεία του Διαγράμματος 4.4, τα οποία απεικονίζουν το ιδιαίτερα χαμηλό ποσοστό των ατόμων που μεταβαίνουν από καθεστώς ανεργίας σε καθεστώς απασχόλησης. Συγκεκριμένα, παρά την αυξητική του τάση από το 2012 και μετά, το ποσοστό αυτό το 2020 κυμάνθηκε στη χώρα μας στο χαμηλό 13,2%, όταν την ίδια στιγμή το αντίστοιχο ποσοστό στην Ευρωζώνη ήταν 29,6%, δηλαδή 16,4 ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερο. Η εξέλιξη αυτή είχε ως αποτέλεσμα να παρατηρούνται στην Ελλάδα ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά παραμονής ανέργων σε καθεστώς ανεργίας, το οποίο το 2020 ανερχόταν στο 74,5% συγκριτικά με μόλις 39,8% στον μέσο όρο της ζώνης του ευρώ.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.5

Ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας (2000-2021, ηλιακή ομάδα 15-74 ετών)

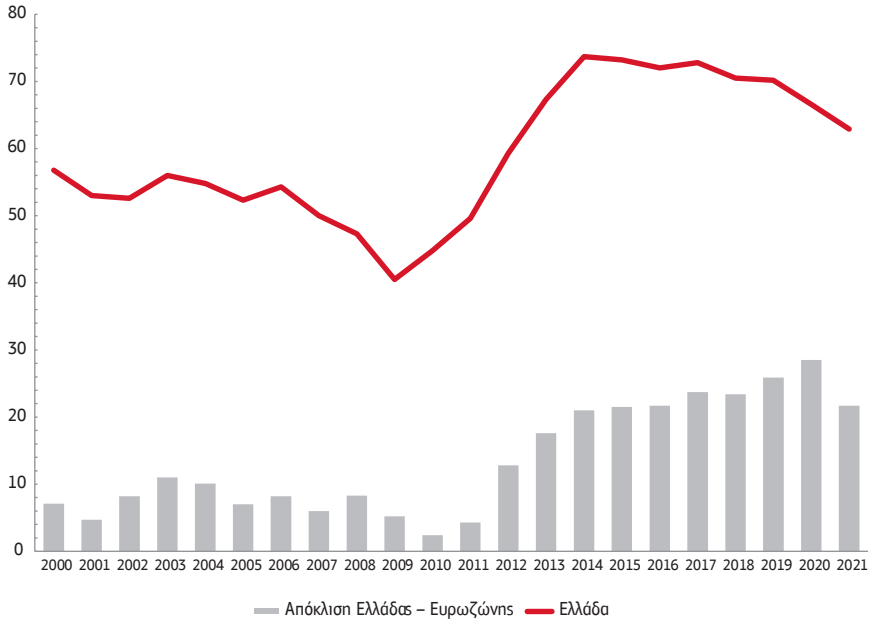

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία συγγραφέα)

Η αδυναμία αυτή της ελληνικής αγοράς εργασίας ως προς την ικανότητά της να απορροφά το άνεργο εργατικό δυναμικό συντηρεί, όπως είναι φυσικό, και τα πολύ υψηλά επίπεδα μακροχρόνιας ανεργίας που εμφανίζει διαχρονικά η Ελλάδα. Συγκεκριμένα, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 4.5, παρά τη σταδιακή αποκλιμάκωσή του τα τελευταία έτη, το 2021 το ποσοστό των ατόμων που παρέμεναν άνεργοι περισσότερο από 12 μήνες κυμαινόταν στη χώρα μας στο 62,9%, δηλαδή 21,7 ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερα σε σχέση με την Ευρωζώνη. Ιδιαίτερα υψηλό είναι το ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας μεταξύ των γυναικών ηλικίας 15-74 ετών, το οποίο το 2021 ανήλθε στο 65,8%, έναντι 61,4% το 2000, με τα αντίστοιχα ποσοστά στον μέσο όρο της Ευρωζώνης να είναι 41,6% και 51,2%, αντίστοιχα. Όσον αφορά τους άνδρες, το ποσοστό εκείνων που ήταν μακροχρόνια άνεργοι διαμορφώθηκε το 2021 στο 59,1%, καταγράφοντας αύξηση 9,4 ποσοστιαίες μονάδες έναντι του 2000. Αντίστοιχες αποκλίσεις εμφανίζει το ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας και μεταξύ των νέων και όσων βρίσκονται στην ηλιακή ομάδα 25-74 ετών, με την εν λόγω απόκλιση το 2021 να διαμορφώνεται στις 21,3 ποσοστιαίες μονάδες (έναντι 7,3 ποσοστιαίων μονάδων το 2000), οριακά μικρότερη από την αντίστοιχη στην Ευρωζώνη (21,6 ποσοστιαίες μονάδες).

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.6

Ποσοστό οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού (2000-2021, ηλικιακή ομάδα 15-64 ετών)

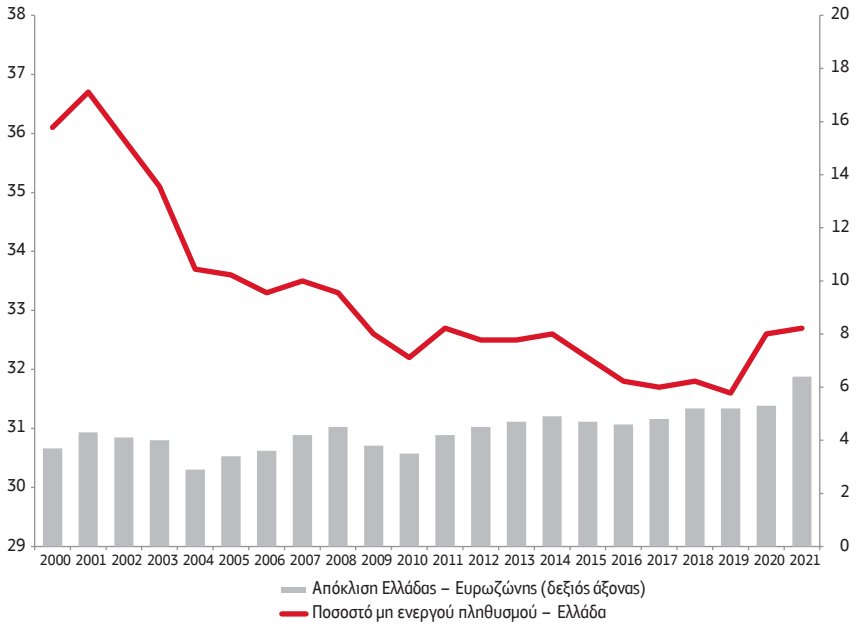

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία συγγραφέα)

Μια ανησυχητική πτυχή της κρίσης απασχόλησης που διαχρονικά αντιμετωπίζει η χώρα μας είναι το ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό ατόμων που παραμένουν οικονομικά μη ενεργά. Ειδικότερα, κατά την περίοδο 2000-2021 το μέσο ποσοστό μη άνεργου πληθυσμού κυμάνθηκε στην Ελλάδα στο 33,2%, παραμένοντας σταθερά πάνω από το 31,6% καθ' όλη τη διάρκεια της υπό εξέτασης περιόδου (Διάγραμμα 4.6). Ανησυχητικό ως προς το εύρος του φαινόμενου στη χώρα μας είναι το γεγονός ότι, αν και στην Ευρωζώνη το αντίστοιχο ποσοστό παρέμεινε το ίδιο χρονικό διάστημα ιδιαίτερα υψηλό, μεσοσταθμικά ήταν 4,4 ποσοστιαίες μονάδες χαμηλότερο έναντι της Ελλάδας. Αξιοσημείωτες είναι, επίσης, οι αποκλίσεις και όσον αφορά το ποσοστό του μη ενεργού πληθυσμού μεταξύ επιμέρους πληθυσμιακών ομάδων. Ειδικότερα, μεταξύ των γυναικών και των ανδρών η απόκλιση αυτή ανερχόταν το 2021 στις 15,4 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ μεταξύ αυτών που ανήκαν στην ηλικιακή ομάδα 15-39 ετών και όσων ήταν μεταξύ 40 και 64 ετών στις 13,2 ποσοστιαίες μονάδες.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.7

Εισοδηματικό μερίδιο μισθών (2000-2021)

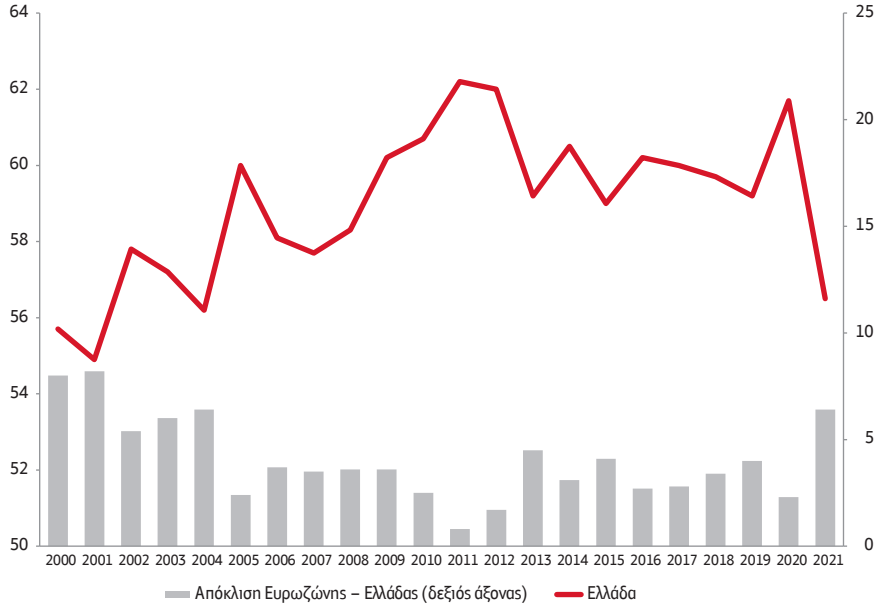

Πηγή: AMECO (επεξεργασία συγγραφέα)

Οι παραπάνω εξελίξεις έχουν αποτυπωθεί και στη λειτουργική διανομή του εισοδήματος, με το μερίδιο των μισθών στο συνολικό προϊόν της οικονομίας να κυμαίνεται το 2021 στο 56,5%, 6,4 ποσοστιαίες μονάδες χαμηλότερα έναντι εκείνου της Ευρωζώνης. Παρά την ανάκαμψη που εμφανίζει –μεσοσταθμικά– το εισοδηματικό μερίδιο της εργασίας στην Ελλάδα το διάστημα 2000-2011, καθ' όλη την υπό εξέταση περίοδο διαμορφώθηκε στο 59%, ποσοστό σημαντικά χαμηλότερο συγκριτικά με το αντίστοιχο στο σύνολο των οικονομιών της ζώνης του ευρώ (63%). Δεδομένης της χαμηλότερης ροπής προς αποταμίευση των χαμηλότερων εισοδηματικών κλιμακίων, ένα χαμηλό ποσοστό μισθών στο συνολικό εισόδημα της οικονομίας συνδέεται με χαμηλά επίπεδα εγχώριας δαπάνης και ΑΕΠ. Σχετίζεται όμως και με έναν υψηλότερο βαθμό χρηματοπιστωτικής αστάθειας, στον βαθμό που δυσχεραίνει την ομαλή εξυπηρέτηση μιας σειράς υποχρεώσεων των νοικοκυριών (π.χ. πληρωμή φόρων, αποπληρωμή δανείων κ.ά.) και τροφοδοτεί φαινόμενα περαιτέρω χρηματιστικοποίησης της οικονομίας.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.8

Ποσοστό φτώχειας εργαζομένων και ανέργων (2005-2020)

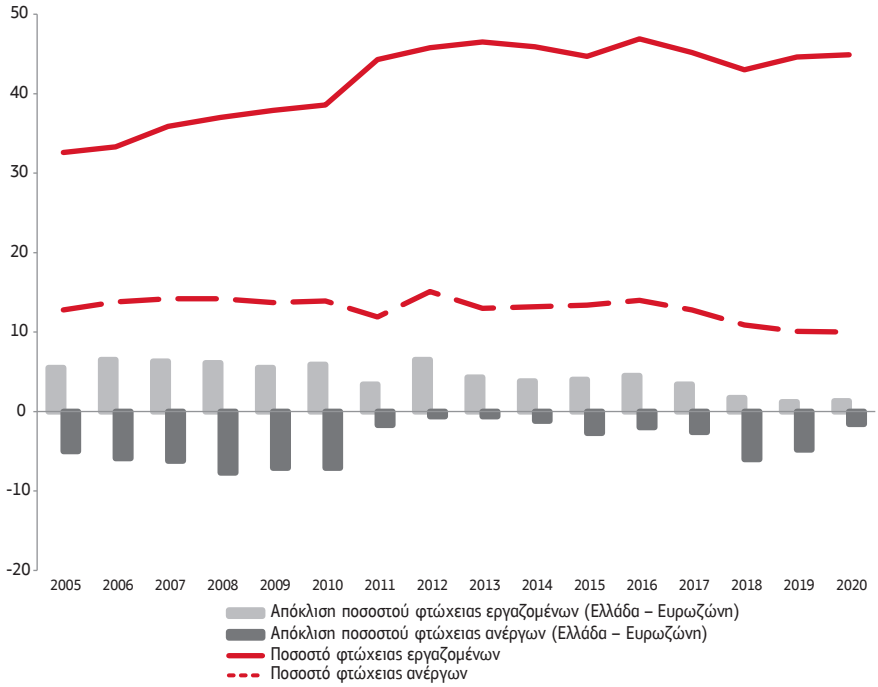

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία συγγραφέα)

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 4.9

Ποσοστό απόλυτης υλικής στέρησης ανέργων (2003-2020)

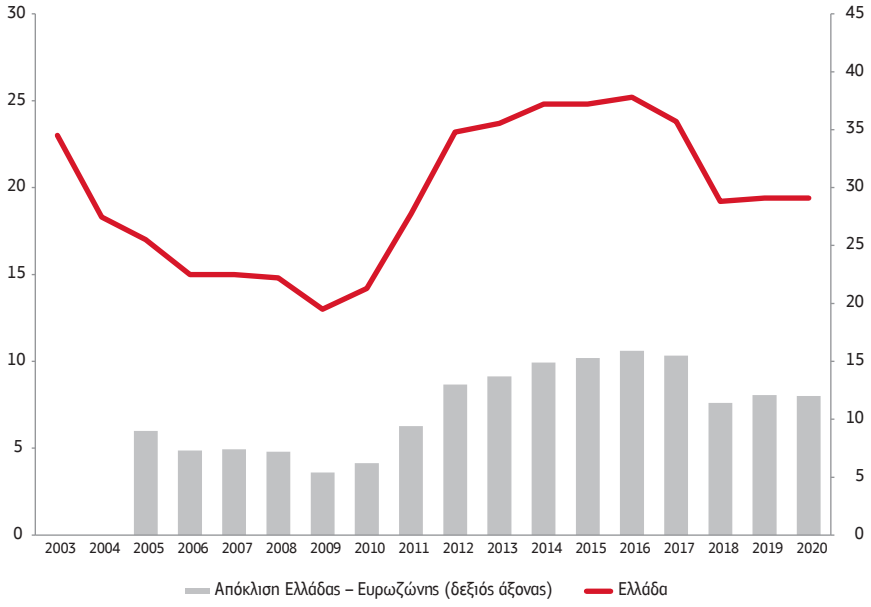

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία συγγραφέα)

Μια σημαντική επίπτωση των χαμηλών επιπέδων απασχόλησης και της ανισοδιανομής του εισοδήματος στην Ελλάδα είναι η υποβάθμιση των συνθηκών διαβίωσης νοικοκυριών και εργαζομένων. Ενδεικτικό αυτού είναι ότι η Ελλάδα κατέγραψε το 2020 το υψηλότερο ποσοστό φτώχειας μεταξύ των εργαζομένων στην Ευρωζώνη, το οποίο, αν και οριακά βελτιωμένο συγκριτικά με τα προηγούμενα έτη, διαμορφώθηκε στο 10%, δηλαδή 1,3 ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερα από τον μέσο όρο της Ευρωζώνης (Διάγραμμα 4.8). Δεδομένου του υψηλού ποσοστού μακροχρόνιας ανεργίας στη χώρα μας, καθώς και των ανεπαρκειών που εμφανίζει το σύστημα κοινωνικής προστασίας, πολύ υψηλό, αν και οριακά χαμηλότερο συγκρινόμενο με τον μέσο όρο στην Ευρωζώνη, είναι και το ποσοστό φτώχειας μεταξύ των ανέργων στην Ελλάδα, το οποίο το 2020 ανήλθε στο 44,9%. Παράλληλα, το ποσοστό των ανέργων που διαβιοί σε συνθήκες απόλυτης υλικής στέρησης ανήλθε το 2020 στη χώρα μας στο 19,4%, υψηλότερο κατά 12 ποσοστιαίες μονάδες έναντι της Ευρωζώνης (Διάγραμμα 4.9).

Από την παραπάνω ανάλυση των στατιστικών στοιχείων αποκαλύπτονται τα χρόνια προβλήματα που αντιμετωπίζει η ελληνική αγορά εργασίας, η επίπτωση αυτών στο βιοτικό επίπεδο και στην ευημερία των πολιτών, καθώς και η σημασία που θα είχε η ανάληψη στοχευμένων παρεμβάσεων δημόσιας πολιτικής για την ενίσχυση της απασχόλησης και τη βελτίωση της ποιότητας ζωής στη χώρα μας. Το εύρος και η ένταση, όμως, των προβλημάτων, σε συνδυασμό με την ανεπάρκεια των μέτρων διαχείρισης της συναθροιστικής ζήτησης στην αντιμετώπισή τους, υπογραμμίζουν την ανάγκη υιοθέτησης εναλλακτικών και πιο στοχο-κεντρικών μέτρων δημοσιονομικής πολιτικής που θα αυξάνουν με διατηρήσιμο τρόπο τις προοπτικές απασχόλησης, θα μειώνουν τις κοινωνικές και εισοδηματικές ανισότητες, θα σταθεροποιούν την οικονομία και θα θέτουν τις βάσεις μετάβασής της σε τροχιά ισόρροπης και πιο συμπεριληπτικής ανάπτυξης, με υψηλά επίπεδα ανθεκτικότητας και ευημερίας.

4.4 Προγράμματα Εγγυημένης Απασχόλησης (ΠΕΑ): Μια ολιστική πολιτική για τη βελτίωση της ποιότητας της εργασίας

Τα μειονεκτήματα που παρουσιάζει η προσέγγιση τόνωσης της οικονομικής δραστηριότητας και της απασχόλησης μέσω της διαχείρισης της συναθροιστικής ζήτησης έχουν αποτελέσει βάση για την εμφάνιση μιας νέας εναλλακτικής αντίληψης όσον αφορά την άσκηση σταθεροποιητικής δημοσιονομικής πολιτικής. Η αντίληψη αυτή, εκκινώντας από τη διαπίστωση ότι στις σύγχρονες οικονομίες ο ιδιωτικός τομέας όχι μόνο δεν μπορεί αυτοτελώς αλλά ούτε και υποβοηθούμενος μέσω κρατικών μέτρων στήριξης της ζήτησης να διασφαλίσει από μόνος του την πλήρη απασχόληση, θεωρεί ότι η επίτευξη της πλήρους απασχόλησης σε μια οικονομία απαιτεί την απευθείας παρέμβαση του κράτους στην αγορά εργασίας με σκοπό την κάλυψη οποιουδήποτε κενού απασχόλησης υπάρχει σε αυτή. Με άλλα λόγια, στόχος των δημοσιονομικών παρεμβάσεων πρέπει να είναι η κάλυψη οποιουδήποτε κενού ζήτησης εργασίας υπάρχει στην αγορά εργασίας και όχι του ελλείμματος της συναθροιστικής ζήτησης ή του παραγωγικού κενού στην οικονομία, όπως προτάσσει η συμβατική μέθοδος της διαχείρισης της συναθροιστικής ζήτησης (Tcherneva, 2011· Tcherneva, 2013).

Η προσέγγιση αυτή αντλεί έμπνευση από την ιδέα του Minsky (1986) για τον ρόλο του κράτους ως «εργοδότη ύστατης καταφυγής»· ρόλος ο οποίος μαζί με εκείνον της

Κεντρικής Τράπεζας ως «δανειστή έσχατης προσφυγής» συνθέτουν για τον Minsky τους δύο βασικούς μακρο-χρηματοπιστωτικούς σταθεροποιητές των σύγχρονων καπιταλιστικών οικονομιών.[41] Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της, η πρακτική αυτή εμφανίζει μια σειρά από πλεονεκτήματα που την καθιστούν αρκετά πιο αποτελεσματική έναντι εκείνης της ενεργού διαχείρισης της συναθροιστικής ζήτησης (Tcherneva, 2013). Πρώτον, αντί η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας στην οικονομία να αποτελεί το τελικό προσδοκώμενο αποτέλεσμα μιας σειράς άλλων επιδράσεων που προκαλούν τα μέτρα αύξησης της συναθροιστικής ζήτησης, η πρακτική της απευθείας κάλυψης από το κράτος του κενού ζήτησης της εργασίας είναι, από τη φύση της, περισσότερο στοχοκεντρική, καθώς θέτει την προσφορά νέων θέσεων απασχόλησης από το κράτος σε όλους όσοι είναι άνεργοι ή οικονομικά μη ενεργοί και επιθυμούν να εργαστούν ως τον πρώτο και μοναδικό στόχο των δημοσιονομικών αρχών. Έτσι, δεν επιτυγχάνεται μόνο πιο αποτελεσματικά η αύξηση των θέσεων απασχόλησης στην οικονομία, αλλά, επίσης, διασφαλίζονται σε διατηρήσιμη βάση συνθήκες πλήρους απασχόλησης, δεδομένου ότι η εφαρμογή της συγκεκριμένης πολιτικής συνεπάγεται την απορρόφηση όλων αυτών που μένουν άνεργοι σε μια οικονομία λόγω ύφεσης είτε άλλων παραγόντων που επηρεάζουν τις αποφάσεις του ιδιωτικού τομέα.

Προτεραιοποιώντας την κάλυψη οποιουδήποτε κενού απασχόλησης υπάρχει στην οικονομία έναντι του ελλείμματος ζήτησης ή του παραγωγικού κενού, η πιο στοχοθετημένη αυτή προσέγγιση στην άσκηση δημοσιονομικής πολιτικής λειτουργεί επίσης αποτελεσματικά και ως μέσο σταθεροποίησης της οικονομίας: με δεδομένο ότι η πλήρωση των κενών θέσεων εργασίας στην οικονομία χρηματοδοτείται απευθείας από το κράτος, η εφαρμογή της σε περιόδους ύφεσης και ανεργίας συνεπάγεται την άμεση και χωρίς σημαντικές χρονικές υστερήσεις αύξηση της δημόσιας δαπάνης, της απασχόλησης και του εισοδήματος των πολιτών, αντισταθμίζοντας έτσι την επίπτωση πιθανών διαταραχών στο επίπεδο της οικονομικής δραστηριότητας. Αντίθετα, σε περιόδους θετικών προσδοκιών και οικονομικής άνθησης όταν η ιδιωτική δαπάνη στην οικονομία αυξάνεται και η ανεργία μειώνεται, η σταδιακή άρση των κρατικών αυτών μέτρων στήριξης της απασχόλησης συγκρατεί το ύψος της δημόσιας δαπάνης στην οικονομία, αποτρέποντας έτσι πιθανές ανισορροπίες του δημοσιονομικού ισοζυγίου. Η αντι-κυκλική ιδιότητα της συγκεκριμένης προσέγγισης ενισχύεται, επίσης, και από το γεγονός ότι η εφαρμογή της δεν γίνεται αποσπασματικά αλλά αυτόματα, οποτεδήποτε καταγράφεται μείωση της ζήτησης εργασίας από τις ιδιωτικές επιχειρήσεις.

41. Θεσμικά οι δύο αυτές λειτουργίες αναφέρονται ως η Μεγάλη Τράπεζα (Big Bank) και η Μεγάλη Κυβέρνηση (Big Government).

Αντίθετα με την πρακτική διαχείρισης της συναθροιστικής ζήτησης, που θεωρεί τα επιμέρους διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της οικονομίας δεδομένα και επιδρά στην απασχόληση μέσω της ενίσχυσης της κερδοφορίας των επιχειρήσεων που προκαλούν τα μέτρα δημοσιονομικής επέκτασης, η άσκηση σταθεροποιητικής δημοσιονομικής πολιτικής μέσω της παροχής θέσεων εργασίας από το κράτος μεταβάλλει, επίσης, τόσο τον τρόπο δημιουργίας όσο και τη διανομή του εισοδήματος στην οικονομία. Ειδικότερα, προσφέροντας θέσεις απασχόλησης έναντι κοινωνικών επιδομάτων ως μέσο στήριξης του εισοδήματος των ανέργων, η δημοσιονομική αυτή παρέμβαση στην αγορά εργασίας επεκτείνει την παραγωγή και το πλήθος των παρεχόμενων αγαθών και υπηρεσιών. Επιπλέον, επιτρέποντας στοχευμένες παρεμβάσεις σε κλάδους οικονομικής δραστηριότητας, μπορεί να υπηρετήσει και ως άξονας μετασχηματισμού της τομεακής διάρθρωσης της οικονομίας, ενισχύοντας ενεργά τομείς της οικονομίας που εμφανίζουν ή δυνητικά μπορεί να εμφανίσουν συγκριτικά πλεονεκτήματα. Στηρίζοντας, τέλος, την απασχόληση και εντάσσοντας στην αγορά εργασίας άτομα που διαφορετικά θα βρίσκονταν στο περιθώριο, η πολιτική αυτή αυξάνει τη συνολική αμοιβή της εργασίας και το μερίδιό της στο συνολικό προϊόν της οικονομίας (Tcherneva, 2014). Το γεγονός αυτό βοηθά στην αντιμετώπιση των επεισοδίων φτώχειας και αποκλεισμού στην κοινωνία, με περαιτέρω ευεργετικά αποτελέσματα όσον αφορά τη μακρο-χρηματοπιστωτική συνοχή της οικονομίας.

Η ιδέα της άμεσης δημιουργίας θέσεων εργασίας από το κράτος με σκοπό την κάλυψη του κενού απασχόλησης στην οικονομία έχει βρει πρακτική εφαρμογή σε μια σειρά από δημοσιονομικές παρεμβάσεις στην αγορά εργασίας. Η πιο γνωστή από αυτές είναι τα ΠΕΑ (Tcherneva, 2012· Kelton, 2020· Wray et al., 2018). Παρά τις διαφοροποιήσεις που εμφανίζουν ως προς τα κριτήρια επιλεξιμότητας των δικαιούχων και άλλες επιμέρους πτυχές της εφαρμογής τους, στη βασική τους μορφή κύριο χαρακτηριστικό των προγραμμάτων αυτών είναι η δέσμευση του κράτους να παρέχει μια θέση εργασίας σε οποιονδήποτε πολίτη επιθυμεί και μπορεί να εργαστεί αλλά δεν βρίσκει εργασία (Wray, 2009· Kelton, 2020· Murray and Forstater, 2017). Για τους υποστηρικτές της, η ενεργητική αυτή πολιτική στην αγορά εργασίας αποτελεί την αποτελεσματικότερη ίσως απάντηση στο πρόβλημα της ανεργίας, της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού που αντιμετωπίζουν οι σύγχρονες οικονομίες, καθώς δημιουργώντας ελαστική ζήτηση εργασίας μετουσιώνει σε πράξη το θεμελιώδες δικαίωμα για ένταξη και ίσες ευκαιρίες στην εργασία για τον καθένα χωρίς διακρίσεις και αποκλεισμούς.[42] Όντας ευέλικτα στον σχεδιασμό τους, τα ΠΕΑ μπορούν επίσης να ανταποκριθούν σε

42. Βλ. http://www.billmitchell.org/Job_Guarantee.php.

ανάγκες συγκεκριμένων πληθυσμιακών ομάδων, περιοχών και οικονομικών κλάδων, βελτιώνοντας έτσι το ανθρώπινο κεφάλαιο της οικονομίας, τον όγκο και την ποιότητα των δημόσιων αγαθών και εντέλει τη χρηστή και αποτελεσματική αξιοποίηση των δημόσιων πόρων (Tcherneva, 2012· Kaboub, 2017).

Ως μια παρέμβαση που αποσκοπεί στην κάλυψη του κενού ζήτησης εργασίας στην οικονομία, το μέγεθος των ΠΕΑ μεταβάλλεται, επίσης, ανάλογα με τη φάση του οικονομικού κύκλου, συντελώντας έτσι στην εξομάλυνση ενδεχόμενων διαταραχών στο επίπεδο του εισοδήματος και της απασχόλησης (Murray and Forstater, 2017). Επιπρόσθετα, καθώς ο μισθός των συμμετεχόντων σε αυτά μπορεί να αλλάξει διοικητικά, τα ΠΕΑ μπορούν να αξιοποιηθούν και ως μέσο άσκησης εισοδηματικής πολιτικής, συμβάλλοντας στην αποτροπή μιας καθοδικής δυναμικής μισθών-τιμών σε περιόδους ύφεσης ή στην ανάσχεση πιθανών πληθωριστικών πιέσεων σε περιόδους υψηλής οικονομικής μεγέθυνσης (Ehnts and Höfgen, 2019). Σε αυτό βοηθά και το ότι τα ΠΕΑ, αυξάνοντας τις θέσεις εργασίας σε ένα ευρύ φάσμα παραγωγικών δραστηριοτήτων, επεκτείνουν το παραγωγικό δυναμικό της χώρας και την προσφορά αγαθών και υπηρεσιών σε αυτή, γεγονός που με τη σειρά του χαλαρώνει τον πληθωριστικό φραγμό της οικονομίας (Kaboub, 2017).

Λόγω όμως της ευελιξίας που επιδεικνύουν ως προς τον σχεδιασμό και των επιμέρους ευεργετικών κοινωνικο-οικονομικών τους επιδράσεων, η εφαρμογή ΠΕΑ θεωρείται ότι θα μπορούσε να συνεισφέρει καθοριστικά και στην αντιμετώπιση μιας σειράς αναπτυξιακών προκλήσεων που αντιμετωπίζουν σήμερα οι σύγχρονες οικονομίες. Για παράδειγμα, παράλληλα με την αύξηση της απασχόλησης, τα συγκεκριμένα προγράμματα θα μπορούσαν να γίνουν μέρος ενός σχεδίου για την πράσινη μετάβαση της οικονομίας, καθώς ως δημόσιες παρεμβάσεις ο σχεδιασμός τους μπορεί να καταρτιστεί βάσει αυστηρών –και συχνά δαπανηρών για τον ιδιωτικό τομέα– περιβαλλοντικών προτύπων ή να εστιάσει σε δραστηριότητες που συμβάλλουν απευθείας στην περιβαλλοντική διατηρησιμότητα (Forstater, 2004). Επιπλέον, στο πλαίσιο της κρίσης δημόσιου χρέους της Ελλάδας, τα ΠΕΑ προτάθηκαν ως μέσο υπέρβασης της κρίσης απασχόλησης που προκάλεσαν οι πολιτικές λιτότητας στη χώρα μας (Αντωνοπούλου κ.ά., 2014· Ιωαννίδης και Πιέρρος, 2015), καθώς και ως άξονας ενός κοινωνικά βιώσιμου προγράμματος για την ανάταξη της δημοσιονομικής φερεγγυότητας της ελληνικής οικονομίας (Argitis et al., 2017). Ο Yajima (2021), από την άλλη πλευρά, επισημαίνει τη συμβολή που θα μπορούσαν να έχουν τα ΠΕΑ στην αντιστάθμιση του αντίκτυπου που θα προκαλούσαν στην αγορά εργασίας και την απασχόληση οι πολιτικές ενεργειακής μετάβασης των οικονομιών. Τέλος, ο Κορατζάνης (2020) προτείνει

τη θεσμοθέτηση των ΠΕΑ στην Ευρωπαϊκή Ένωση ως φορέα προαγωγής της βιώσιμης ανάπτυξης και της ευημερίας, λαμβάνοντας υπόψη τη συμβολή τους στην απασχόληση, στη μακρο-χρηματοπιστωτική σταθερότητα, στην ποιότητα ζωής, στην ανθεκτικότητα και στον οικο-τεχνολογικό μετασχηματισμό των οικονομιών.

Το σημαντικότερο όμως είναι ότι τα ΠΕΑ, παράλληλα με τη συμβολή τους στην επίτευξη επιμέρους οικονομικών, κοινωνικών και αναπτυξιακών στόχων, θα μπορούσαν να καταστούν και μέσο βελτίωσης της ποιότητας της απασχόλησης.[43] Ο λόγος είναι ότι η εφαρμογή τους, όπως θα αναλύσουμε στη συνέχεια, επηρεάζει καθένα από τους επτά επιμέρους προσδιοριστικούς παράγοντες της ποιότητας της εργασίας που εξετάσαμε στο Κεφάλαιο 2 της παρούσας μελέτης. Ως εκ τούτου, και με δεδομένη τη στενή συσχέτιση μεταξύ ποιότητας της εργασίας και ευημερίας, η θεσμοθέτηση των συγκεκριμένων προγραμμάτων θα μπορούσε να καταστεί μέρος ενός φιλόδοξου εγχειρήματος ευρύτερου επανασχεδιασμού της οικονομικής πολιτικής που θα είχε ως βασική προτεραιότητα τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου και της ευημερίας των πολιτών στις σύγχρονες κοινωνίες. Λαμβάνοντας, όμως, υπόψη τις θετικές επιδράσεις που μπορεί να έχει η ενίσχυση της ποιότητας της εργασίας σε πολλές πτυχές της κοινωνικής και οικονομικής ζωής μιας χώρας που άπτονται της βιώσιμης ανάπτυξης, η εφαρμογή των ΠΕΑ θα μπορούσε σε πιο βραχυπρόθεσμο ορίζοντα να ενεργήσει και ως ένας αποτελεσματικός μηχανισμός για τη συμμόρφωση μιας οικονομίας με τους Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης της Ατζέντας 2030 του ΟΗΕ, αφήνοντας έτσι το αποτύπωμά τους στον βιώσιμο αναπτυξιακό μετασχηματισμό της.

Ειδικότερα, οι λόγοι για τους οποίους τα ΠΕΑ προάγουν την ποιότητα της απασχόλησης είναι οι εξής:

Α. Συμβάλλουν στην ενίσχυση του εισοδήματος των εργαζομένων. Όπως ήδη αναφέρθηκε, τα ΠΕΑ είναι μια δημόσια παρέμβαση, ανοιχτή σε όλους όσοι μπορούν και επιθυμούν να εργαστούν, η οποία στοχεύει στην απευθείας κάλυψη από το κράτος οποιουδήποτε κενού ζήτησης εργασίας υπάρχει στην οικονομία (Tcherneva, 2012). Επομένως, προσφέροντας ευκαιρίες απασχόλησης σε όλους ανεξαιρέτως τους ανέργους, η εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων μπορεί να βοηθήσει καθοριστικά στην αύξηση της απασχόλησης και, επομένως, στην ενίσχυση των μισθών και του εισοδήματος των εργαζομένων σε μια χώρα. Σε αυτό συμβολή έχει η επίδραση των ΠΕΑ στη μακροοικονομική σταθερότητα και τη σταθερότητα των τιμών. Έτσι, η αύξηση των

43. Για μια σχετική αναφορά της συμβολής των ΠΕΑ στη βελτίωση των συνθηκών απασχόλησης, βλ. Forstater (2004).

προσφερόμενων θέσεων στα προγράμματα σε περιόδους ύφεσης και υψηλής ανεργίας μπορεί καταστεί μοχλός στήριξης του διαθέσιμου εισοδήματος νοικοκυριών και εργαζομένων, ενώ η μείωση του αριθμού τους –και άρα και της δημόσιας δαπάνης για τη χρηματοδότησή τους– σε περιόδους υψηλών ποσοστών απασχόλησης μπορεί να περιορίσει το ενδεχόμενο εμφάνισης πληθωριστικών πιέσεων, στηρίζοντας έτσι τις πραγματικές αποδοχές και την αγοραστική δύναμη των εργαζομένων (Ehnts and Höfgen, 2019).

Η συμβολή των ΠΕΑ στη στήριξη του εισοδήματος των εργαζομένων προκύπτει, επίσης, και από το γεγονός ότι, με δεδομένο ότι κάθε πολίτης –είτε είναι άνεργος είτε εργάζεται στον ιδιωτικό τομέα– έχει δικαίωμα να ενταχθεί σε αυτά, ο μισθός του προγράμματος καθίσταται εκ των πραγμάτων ο κατώτατος μισθός της οικονομίας (Paul et al., 2018). Συνεπώς, ο διοικητικός προσδιορισμός της αμοιβής των δικαιούχων του προγράμματος μπορεί να λειτουργήσει ως ένα αποτελεσματικό εργαλείο άσκησης εισοδηματικής πολιτικής, αποτρέποντας έτσι, όταν η οικονομία βρίσκεται σε ύφεση, ένα αποσταθεροποιητικό καθοδικό σπιράλ μισθών-τιμών και τις επιπτώσεις του στο βιοτικό επίπεδο των εργαζομένων και στη χρηματοοικονομική συνοχή της οικονομίας (Mitchell, 2017).[44]

Ενισχύοντας την εγχώρια ζήτηση και τη μακρο-χρηματοπιστωτική σταθερότητα της οικονομίας, τα ΠΕΑ μπορούν ταυτόχρονα να συμβάλλουν και στη διαμόρφωση ευνοϊκών συνθηκών για την ανάληψη νέων ιδιωτικών επενδύσεων, ενισχύοντας έτσι την απασχόληση στον ιδιωτικό τομέα και, άρα, και το εισόδημα και την ποιότητα της εργασίας των εργαζομένων. Σε πιο μεσο-μακροπόθεσμο ορίζοντα, τα συγκεκριμένα προγράμματα, δρώντας ως μακρο-χρηματοπιστωτικοί σταθεροποιητές και ευνοώντας την ιδιωτική επένδυση, θα μπορούσαν να γίνουν μέρος ενός ολοκληρωμένου σχεδίου οικο-τεχνολογικού μετασχηματισμού της οικονομίας που θα δημιουργεί ποιοτικές, υψηλής εξειδίκευσης και καλά αμειβόμενες θέσεις απασχόλησης, ενισχύοντας έτσι την παραγωγικότητα και τον βαθμό ανθεκτικότητας της οικονομίας (Κορατζάνης, 2020).

Εμπειρικές μελέτες στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας επιβεβαιώνουν τα σημαντικά πολλαπλασιαστικά οφέλη σε όρους απασχόλησης και ΑΕΠ που μπορεί να προκύψουν από την εφαρμογή των ΠΕΑ, καθώς και τη στενή συσχέτιση των ωφελειών αυτών με το εύρος της παρέμβασης και το ύψος του μισθού των συμμετεχόντων (Αντωνοπούλου κ.ά., 2014). Στον βαθμό που η ενεργοποίηση νέων ροών εισοδήματος και ρευστότητας, λόγω της εφαρμογής των ΠΕΑ, θα στηρίξει τη φερεγγυότητα

44. Αντίστοιχα, σε συνθήκες πλήρους απασχόλησης, η μείωση του μισθού του προγράμματος μπορεί να ανακόψει την πιθανή εκδήλωση πληθωριστικών πιέσεων στην οικονομία λόγω διαταραχών από την πλευρά της ζήτησης.

του ιδιωτικού τομέα, η συγκεκριμένη παρέμβαση θα μπορούσε επίσης να επηρεάσει ευεργετικά και τη χρηματοπιστωτική κατάσταση του Δημοσίου, στηρίζοντας τα έσοδα, το πρωτογενές ισοζύγιο και τη βιωσιμότητα του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης. Επομένως, τα ΠΕΑ θα μπορούσαν να βελτιώσουν τη βιωσιμότητα του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας, επιτρέποντας τη χρηματοδότηση κοινωνικών παροχών που ενισχύουν το διαθέσιμο εισόδημα των εργαζομένων.

Β. Βελτιώνουν τις προοπτικές απασχόλησης των πολιτών. Ως στοχο-κεντρική παρέμβαση που αποσκοπεί στην άμεση δημιουργία νέων θέσεων εργασίας στην οικονομία, τα ΠΕΑ συμβάλλουν, όπως είναι φυσικό, καθοριστικά στη μείωση της ανεργίας και στη βελτίωση των προοπτικών απασχόλησης των πολιτών. Επιπρόσθετα, σε αντίθεση με άλλες ενεργητικές πολιτικές στην αγορά εργασίας που στοχεύουν στην ενίσχυση της απασχόλησης μέσω κινήτρων μείωσης του κόστους λειτουργίας των επιχειρήσεων (π.χ. κίνητρα έναρξης επιχειρηματικής δραστηριότητας, επιδότηση μισθού κ.ά.) ή/και βελτίωσης της προσφοράς εργασίας (π.χ. ενίσχυση δεξιοτήτων, προγράμματα κατάρτισης και εκπαίδευσης), η βελτίωση των προοπτικών απασχόλησης στην οικονομία από την εφαρμογή των ΠΕΑ είναι διασφαλισμένη, στον βαθμό που η δημιουργία των νέων θέσεων εργασίας σε αυτή είναι εγγυημένη από το κράτος και δεν εναπόκειται στις ευμετάβλητες προσδοκίες και αποφάσεις του ιδιωτικού επιχειρηματικού τομέα και συνεπώς σε απρόβλεπτους παράγοντες που διαμορφώνουν τη συμπεριφορά του, όπως η προτίμηση ρευστότητας, η κερδοφορία, η επιχειρηματική κουλτούρα, το φορολογικό περιβάλλον, οι χρηματοοικονομικές υποχρεώσεις των επιχειρήσεων, η μερισματική πολιτική κ.ά.

Απομπλέκοντας τον ιδιωτικό τομέα από την «ευθύνη» κάλυψης του κενού απασχόλησης και δημιουργώντας ελαστική ζήτηση εργασίας στην οικονομία, τα ΠΕΑ συμβάλλουν και στον περιορισμό φαινόμενων αποκλεισμού και διακρίσεων στους χώρους απασχόλησης, τα οποία εντείνουν τον κατακερματισμό της αγοράς εργασίας (Klosse and Muysken, 2016) και, όπως ήδη αναφέραμε, «πριμοδοτούνται» από τις πολιτικές διαχείρισης της συναθροιστικής ζήτησης (Tcherneva, 2012). Έτσι, με δεδομένο ότι η συμμετοχή στα ΠΕΑ είναι διοικητικά ανοικτή προς όλους όσοι θέλουν να ενταχθούν σε αυτά, ανεξάρτητα από το φύλο, την καταγωγή, την ηλικία, την κοινωνική τάξη κ.ά., τα προγράμματα αυτά διασφαλίζουν ίσες ευκαιρίες απασχόλησης και ανεμπόδιστη πρόσβαση στην αγορά εργασίας.

Με αυτόν τον τρόπο, τα ΠΕΑ όχι μόνο βελτιώνουν τις προοπτικές απασχόλησης συγκεκριμένων ομάδων πληθυσμού που μένουν στο περιθώριο και χαρακτηρίζονται

από χαμηλά επίπεδα απασχολησιμότητας, αλλά ταυτόχρονα ενισχύουν τον θεσμικό ρόλο της αγοράς εργασίας ως πεδίο κοινωνικής χειραφέτησης και ενσωμάτωσης των πολιτών και αποδόμησης κατεστημένων ιδεών και αντιλήψεων, προάγοντας έτσι την κοινωνική συνοχή, την ένταξη και τη συλλογική ευημερία. Στο Papadimitriou (2008) γίνεται αναφορά της συμβολής που είχε, παρά τις όποιες δυσκολίες αντιμετώπισε, η εφαρμογή των ΠΕΑ σε μια σειρά χωρών όσον αφορά την ένταξη αδύναμων και φτωχών κοινωνικών ομάδων στην αγορά εργασίας και την αντιμετώπιση συγκεκριμένων αναγκών. Στο Antonopoulos (2007) γίνεται αναφορά στη θετική επίδραση που δυνητικά θα είχε η εφαρμογή των ΠΕΑ στη Νότιο Αφρική κυρίως όσον αφορά τις προοπτικές απασχόλησης και το βιοτικό επίπεδο χαμηλής ειδίκευσης και χαμηλά αμειβόμενων γυναικών.

Σημειώνεται ότι η βελτίωση των προοπτικών απασχόλησης των πολιτών δεν αφορά μόνο θέσεις εργασίας στον δημόσιο τομέα αλλά και στον ιδιωτικό. Αυτό οφείλεται, κατά πρώτον, στις θετικές μακρο-χρηματοπιστωτικές επιδράσεις που προκαλεί η εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων στην οικονομία και στην τόνωση των ιδιωτικών επενδύσεων και άρα και της απασχόλησης ως αποτέλεσμα αυτών (Αντωνοπούλου κ.ά., 2014). Κατά δεύτερον, οι ιδιωτικές επιχειρήσεις έχουν τη δυνατότητα να αντλούν από τα ΠΕΑ, όποτε αυτές το επιθυμούν, εργατικό δυναμικό που απασχολείται σε αυτά και να το αξιοποιήσουν για την επέκταση των δραστηριοτήτων τους. Η πρόσληψη, μάλιστα, εργατικού δυναμικού που συμμετέχει ή συμμετείχε στο παρελθόν στα ΠΕΑ δημιουργεί και σημαντικά πλεονεκτήματα για τις επιχειρήσεις. Όντας ήδη καταρτισμένοι από τη συμμετοχή τους σε αυτά, οι νεο-προσληφθέντες είναι άτομα σχετικά υψηλής παραγωγικότητας, ενώ η εργασιακή τους εμπειρία σε δραστηριότητες συναφείς με εκείνες που ασχολούνται οι ιδιωτικές επιχειρήσεις απαλλάσσει τις τελευταίες από το πρόσθετο κόστος εκπαίδευσης και ανάπτυξης των δεξιοτήτων τους (Watts et al., 2017).

Παράλληλα, λόγω της ευελιξίας που υπάρχει ως προς τον σχεδιασμό των ΠΕΑ, η εφαρμογή τους θα μπορούσε να αντισταθμίσει τις επιπτώσεις μιας σειράς σύγχρονων αναπτυξιακών προκλήσεων στην απασχόληση, όπως, για παράδειγμα, η απορρόφηση εργατικού δυναμικού που κινδυνεύει να μείνει χωρίς εργασία σε κλάδους δραστηριότητας που πλήττονται από την αυξανόμενη αυτοματοποίηση της παραγωγής, την ενεργειακή και την πράσινη μετάβαση κ.ά.[45] Επίσης, τα ΠΕΑ θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την ενεργειακή ενίσχυση κτιρίων, αντισταθμίζοντας το περι-

45. Βλ. http://www.australianworkersparty.org/universal-job-guarantee.html καθώς και https://www.etui.org/events/job-guarantee-programmes-europe-tool-recovery-resilience-and-just-transition.

βαλλοντικό αποτύπωμα που θα είχε η αύξηση του εισοδήματος και της κατανάλωσης των νοικοκυριών από την εφαρμογή των ΠΕΑ (Godin, 2012). Οι Nersisyan and Wray (2020) θεωρούν ότι τα ΠΕΑ μπορούν να αποτελέσουν μέρος των δράσεων μιας «νέας πράσινης συμφωνίας» ενάντια στην κλιματική αλλαγή, αλλά και μέτρο προστασίας των νοικοκυριών από τις επιπτώσεις της πράσινης μετάβασης. Αντίστοιχα προγράμματα θα μπορούσαν, ασφαλώς, να εφαρμοστούν και για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της ψηφιοποίησης, όπως είναι η απώλεια θέσεων απασχόλησης, η εισοδηματική ανισότητα και ανασφάλεια, η εντατικοποίηση της εργασίας και η επιβάρυνση της ψυχικής υγείας των εργαζομένων (Ryder, 2020).

Γ. Περιορίζουν τις μη ηθελημένες άτυπες μορφές απασχόλησης. Ένα βασικό χαρακτηριστικό των ΠΕΑ είναι ότι προσφέρουν θέσεις απασχόλησης οι οποίες θα μπορούσαν σχετικά άμεσα και εύκολα να καλυφθούν· με άλλα λόγια, δημιουργούν θέσεις που πράγματι χρειάζονται και ζητούν οι πολίτες (Haim, 2021). Συνεπώς, τα ΠΕΑ, όντας ευέλικτα ως προς τον σχεδιασμό και την εφαρμογή τους και προσφέροντας θέσεις εργασίας που είναι ανοιχτές προς όλους, παρέχουν πρακτικά μια εναλλακτική προοπτική απασχόλησης σε κάθε πολίτη που εργάζεται σε καθεστώς μη ηθελημένης και συχνά χαμηλά αμειβόμενης, άτυπης απασχόλησης. Επομένως, η προσφορά θέσεων πλήρους απασχόλησης που διασφαλίζει σε κάθε συμμετέχοντα μισθό αξιοπρεπούς διαβίωσης, σε συνδυασμό με τη μείωση της εργασιακής ανασφάλειας που δημιουργεί η δυνατότητα επανένταξής τους στα ΠΕΑ όποτε το κρίνουν σκόπιμο, προσφέρει σε όσους εργάζονται σε επισφαλείς θέσεις εργασίας στον ιδιωτικό τομέα κίνητρα αποχώρησης από αυτές και αναζήτησης εργασίας στα συγκεκριμένα δημόσια προγράμματα με ευνοϊκότερους όρους απασχόλησης. Στο πλαίσιο αυτό, η θεσμοθέτηση των ΠΕΑ θα μπορούσε να λειτουργήσει ως μοχλός περιορισμού των επισφαλών μορφών απασχόλησης που συντηρούν χρόνιες εισοδηματικές ανισότητες στην οικονομία, αυξάνουν τον αριθμό των μακροχρόνια ανέργων ή των αποθαρρυμένων ανέργων και οδηγούν αρκετούς εξ αυτών είτε εκτός αγοράς εργασίας είτε στο εξωτερικό για την ανεύρεση πιο σταθερών και ποιοτικών μορφών απασχόλησης.

Με αυτόν τον τρόπο, η εισαγωγή τέτοιων προγραμμάτων σε μια οικονομία είναι δυνατόν να γίνει μέσο αποτροπής του ιδιότυπου προς τα κάτω ανταγωνισμού που υπάρχει συχνά μεταξύ των ιδιωτικών επιχειρήσεων όσον αφορά τις μορφές και τους όρους απασχόλησης που αυτές προσφέρουν, πιέζοντάς τες να περιορίσουν από μόνες τους πρακτικές που δεν ικανοποιούν τους εργαζόμενούς τους και δεν συνάδουν με την έννοια της ποιοτικής απασχόλησης, ώστε να αποφύγουν τον κίνδυνο εκροής κα-

ταρτισμένου εργατικού δυναμικού από αυτές και να διασφαλίσουν τη θέση τους στην αγορά με υψηλότερα επίπεδα παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας.[46] Με δεδομένη τη θετική επίδραση που μπορούν να έχουν τα ΠΕΑ στο μακρο-χρηματοπιστωτικό περιβάλλον μιας οικονομίας, η εφαρμογή τους ενδεχομένως να ενθάρρυνε και μια διαδικασία προς τα πάνω εναρμόνισης των όρων απασχόλησης που προσφέρουν στους εργαζόμενούς τους οι ιδιωτικές επιχειρήσεις, ενισχύοντας έτσι περαιτέρω την επίδραση των προγραμμάτων στη βελτίωση της ποιότητας της εργασίας.

Δ. Βελτιώνουν τον χρόνο εργασίας. Η συμβολή των ΠΕΑ στην επαναρρύθμιση βασικών όρων απασχόλησης δεν περιορίζεται μόνο σε ό,τι σχετίζεται με τη διάρκεια της σύμβασης εργασίας αλλά αφορά και άλλα κρίσιμα ζητήματα που άπτονται των συνθηκών απασχόλησης, όπως είναι το ωράριο εργασίας. Η ευελιξία που επιδεικνύουν τα προγράμματα αυτά και η απεμπλοκή τους, ως δημόσια παρέμβαση, από οποιαδήποτε κερδοσκοπική επιδίωξη περιορίζουν την πίεση που δέχονται οι εργαζόμενοι κατά την εκτέλεση των καθηκόντων τους για να επιτύχουν υψηλής επίδοσης αποτελέσματα, ενώ ταυτόχρονα επιτρέπουν την εισαγωγή διατάξεων που διασφαλίζουν, μεταξύ άλλων, την πιστή τήρηση των όρων απασχόλησης, σταθερά ωράρια εργασίας, σεβασμό του δικαιώματος αδείας (τυπική, ασθενείας, γονική κ.ά.) και αποσύνδεσης, βελτιώνοντας έτσι την ισορροπία μεταξύ εργασιακού και προσωπικού χρόνου, αλλά και ευρύτερα την ποιότητα των προσφερόμενων από τα προγράμματα θέσεων απασχόλησης σε σύγκριση με εκείνες που προσφέρει ο ιδιωτικός τομέας.

Η συνεισφορά των ΠΕΑ στην καλύτερη ισορροπία μεταξύ εργασιακής και προσωπικής ζωής προκύπτει, επίσης, και από τη συμβολή τους στην αύξηση του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών, καθώς έτσι περιορίζεται και η ανάγκη των μελών τους να αναζητήσουν μια δεύτερη θέση εργασίας ή να αυξήσουν τις ώρες εργασίας τους ώστε να στηριχθεί το οικογενειακό εισόδημα και να καλυφθούν οι άμεσες ανάγκες διαβίωσής τους. Επιπρόσθετα, με δεδομένο ότι ο σχεδιασμός των ΠΕΑ μπορεί να περιλαμβάνει πλήθος κοινωφελών δραστηριοτήτων, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που σχετίζονται με την καθημερινότητα ενός νοικοκυριού (Kaboub, 2017), όπως η παροχή υπηρεσιών δημιουργικής ενασχόλησης και εκπαίδευσης παιδιών, η φροντίδα ηλικιωμένων κ.ά., η εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων θα μπορούσε να ελαττώσει τον «διπλό φόρτο» εργασίας που συνεπάγεται η επιπρόσθετη απασχόληση –επί πληρωμή ή μη– των μελών ενός νοικοκυριού ώστε να ικανοποιηθούν σχετικές με τις παραπάνω ανάγκες του (Haim, 2021).

46. Για τον ρόλο των δημόσιων ΠΕΑ ως ενός θεσμού διαμόρφωσης των όρων απασχόλησης στον ιδιωτικό τομέα, βλ. Forstater (2004).

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί ότι με δεδομένο ότι οι επιχειρήσεις που προσφέρουν ένα ελκυστικό εργασιακό περιβάλλον με καλύτερα ωράρια απασχόλησης είναι πολύ πιθανό να προσελκύουν και περισσότερους –και συχνά πιο καταρτισμένους– υποψήφιους εργαζομένους, η παροχή καλύτερων όρων εργασίας, συμπεριλαμβανομένου του ωραρίου, μπορεί να ωθήσει τις υπόλοιπες επιχειρήσεις να προβούν σε αντίστοιχες βελτιωτικές ρυθμίσεις. Κάτι τέτοιο δεν θα ωφελήσει μόνο τους εργαζόμενους αλλά και τις ίδιες τις επιχειρήσεις· στον βαθμό που εμπειρικά στοιχεία δείχνουν, όπως αναφέραμε στο Κεφάλαιο 1, ένας υψηλότερος βαθμός ικανοποίησης των εργαζομένων από τη δουλειά ενισχύει το κίνητρο των τελευταίων για εργασία, περιορίζει τα επεισόδια εργασιακού άγχους, ασθένειας και απουσίας από τους χώρους δουλειάς, με θετικά αποτελέσματα στην αποδοτικότητα και στην παραγωγικότητα της εργασίας.

Ε. Βελτιώνουν τους όρους απασχόλησης. Δημιουργώντας ευκαιρίες απασχόλησης σε όλους αδιακρίτως τους άνεργους (ανεξαρτήτως φύλου, ηλικίας, εργασιακής εμπειρίας, καταγωγής κ.ά.) και παρέχοντας προς αυτούς ισότιμους όρους και συνθήκες ποιοτικής εργασίας, τα ΠΕΑ είναι δυνατόν να συνεισφέρουν στην εξάλειψη –τουλάχιστον για τους συμμετέχοντες σε αυτά– μιας σειράς μορφών διακρίσεων που επικρατούν στους χώρους εργασίας, συμπεριλαμβανομένου του μισθολογικού χάσματος μεταξύ ανδρών και γυναικών. Στον βαθμό, επίσης, που μεταβολές στους μισθούς του προγράμματος επηρεάζουν και τη διαμόρφωση των μισθών στον ιδιωτικό τομέα, ειδικά σε θέσεις χαμηλόμισθης εργασίας όπου η μισθολογική απόκλιση μεταξύ των δύο φύλων, αν και ηπιότερη συγκριτικά με τις θέσεις υψηλών προσόντων και αμοιβών (Eurofound 2021), παραμένει έντονη, η εφαρμογή των ΠΕΑ θα μπορούσε να συμβάλει στον περιορισμό του συγκεκριμένου φαινομένου ευρύτερα στην οικονομία. Στη δυναμική εναρμόνισης τόσο των αμοιβών όσο και άλλων όρων εργασίας μεταξύ ανδρών και γυναικών συμβάλλουν ασφαλώς και η αύξηση του ποσοστού απασχόλησης των γυναικών λόγω της εφαρμογής τέτοιων προγραμμάτων και η συνεπαγόμενη ενίσχυση των δεξιοτήτων και του επιπέδου κατάρτισής τους από τη συμμετοχή τους σε αυτά (Mastromatteo and Esposito, 2017). Το ίδιο ασφαλώς μπορεί να συμβεί και για άλλες κατηγορίες πολιτών που βιώνουν εντονότερα καταστάσεις αποκλεισμού από την αγορά εργασίας.

Στηρίζοντας την εγχώρια ιδιωτική δαπάνη, σταθεροποιώντας μακρο-χρηματοπιστωτικά την οικονομία και βελτιώνοντας το επιχειρηματικό κλίμα σε αυτή, η εφαρμογή εκτεταμένων ΠΕΑ σε μια οικονομία θα μπορούσε να μειώσει σημαντικά και την αβεβαιότητα των επιχειρήσεων, ωθώντας τες να υιοθετήσουν μια πιο μακροπρόθεσμη

οπτική στη λήψη των αποφάσεών τους, εξέλιξη που με τη σειρά της θα μπορούσε να βοηθήσει στον περιορισμό των συμβάσεων εργασίας μικρής διάρκειας και άρα και του αριθμού αυτών που εργάζονται σε συνθήκες εργασιακής επισφάλειας. Σε αυτό, βέβαια, μπορεί να συντελέσει και η δυνατότητα που έχουν όσοι εργάζονται επισφαλώς στον ιδιωτικό τομέα να εγκαταλείψουν τις υφιστάμενες θέσεις εργασίας τους και να μετακινηθούν ελεύθερα στις πιο σταθερές και ποιοτικές θέσεις που προσφέρουν τα ΠΕΑ (Forstater, 2004). Αν και αναμφίβολα ο αριθμός των επισφαλών θέσεων απασχόλησης σχετίζεται και με την κλαδική διάρθρωση της οικονομίας, η εφαρμογή των ΠΕΑ, στον βαθμό που θα ενταχθεί σε ένα ευρύτερο αναπτυξιακό σχέδιο το οποίο θα ευνοεί κλαδικές μετατοπίσεις προς πιο αποδοτικές δραστηριότητες εντάσεως κεφαλαίου και υψηλής προστιθέμενης αξίας, θα μπορούσε, επίσης, να βοηθήσει σημαντικά στη δημιουργία πιο σταθερών και ποιοτικά πιο αναβαθμισμένων θέσεων απασχόλησης, ενισχύοντας έτσι περαιτέρω το επίπεδο ευημερίας των εργαζομένων.

Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, η συμβολή των ΠΕΑ στη βελτίωση των όρων και των συνθηκών εργασίας εδράζεται στο γεγονός ότι η θεσμοθέτησή τους συνεπάγεται πρακτικά τη μείωση του ρίσκου απόλυσης για τους εργαζόμενους, περιορίζοντας έτσι και την πιθανότητα ενεργοποίησης ενός αποσταθεροποιητικού καθοδικού σπιράλ αποδόμησης εργασιακών δικαιωμάτων και όρων εργασίας. Το γεγονός ότι οι θέσεις που προσφέρουν τα ΠΕΑ είναι ανοιχτές προς όλους και οι όροι εργασίας που τις διέπουν μπορούν εύκολα να προσαρμοστούν ώστε να ενσωματώσουν μια σειρά από διατάξεις που βελτιώνουν τις συνθήκες απασχόλησης των συμμετεχόντων «επιβάλλει» στις ιδιωτικές επιχειρήσεις ένα ελάχιστο επίπεδο προτύπων ποιότητας στις προσφερόμενες από αυτές θέσεις εργασίας που θα πρέπει να το σέβονται ώστε να διατηρήσουν το υφιστάμενο εργατικό δυναμικό τους ή/και να προσελκύσουν νέο για την επέκταση των δραστηριοτήτων τους (Forstater, 2004). Ως εκ τούτου, το μέγεθος των ΠΕΑ και οι όροι απασχόλησης σε αυτά συγκροτούν έναν άτυπο μηχανισμό ρύθμισης των εργασιακών σχέσεων στον ιδιωτικό τομέα σε μια σειρά ζητημάτων που σχετίζονται με την αμοιβή των εργαζομένων, τη διάρκεια της σύμβασής τους, την προστασία από ατομικές ή συλλογικές απολύσεις κ.ά.

ΣΤ. Ενισχύουν τις δεξιότητες των εργαζομένων. Βασικό χαρακτηριστικό των ΠΕΑ είναι η εργασιακή αξιοποίηση του μη ενεργού ή άνεργου πληθυσμού της οικονομίας που επιθυμεί να εργαστεί αλλά δεν βρίσκει θέση εργασίας στον ιδιωτικό τομέα. Στο πλαίσιο αυτό, η παροχή θέσεων απασχόλησης σε πολίτες που βρίσκονται εκτός της αγοράς εργασίας δίνει τη δυνατότητα επαφής και δημιουργικής ενασχόλησής τους με

ένα αντικείμενο εργασίας στην εκτέλεση του οποίου αποκτώνται νέες γνώσεις, δεξιότητες και εμπειρίες (Kaboub, 2017). Σε αρκετές περιπτώσεις, η διαδικασία ένταξης στα συγκεκριμένα προγράμματα περιλαμβάνει και ένα προ-παρασκευαστικό στάδιο, κατά το οποίο οι συμμετέχοντες παρακολουθούν εξειδικευμένα προγράμματα εκπαίδευσης και κατάρτισης που σχετίζονται με το πεδίο της επικείμενης απασχόλησής τους (Kaboub, 2017). Επομένως, σε αντίθεση με πολλά τυπικά προγράμματα κατάρτισης και εκπαίδευσης, στο πλαίσιο της εφαρμογής των ΠΕΑ, η ανάπτυξη και η αξιοποίηση των δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού συνδέεται άρρηκτα με την ενεργό συμμετοχή του στην αγορά εργασίας, στην παραγωγική διαδικασία, αλλά και με τις ίδιες τις αναπτυξιακές ανάγκες και προτεραιότητες μιας οικονομίας.

Η κατάσταση αυτή δημιουργεί συνθήκες διατηρήσιμης και διαρκώς εξελίξιμης κατάρτισης του εργατικού δυναμικού, καθώς οι συμμετέχοντες στα ΠΕΑ δεν αποκτούν αποσπασματικά θεωρητική ή πρακτική κατάρτιση, εξαρτώντας την αξιοποίηση και εξέλιξή της από την αβέβαιη –λόγω των ασταθών επιχειρηματικών αποφάσεων– πρόσληψή τους από τον ιδιωτικό τομέα, αλλά στην πράξη συμμετέχοντας ενεργά στις δράσεις του προγράμματος. Όσον αφορά τους εργαζόμενους, η κατάσταση αυτή βελτιώνει τις προοπτικές απασχόλησης των συμμετεχόντων στα ΠΕΑ στον ιδιωτικό τομέα και τους όρους εργασίας σε αυτόν, συμβάλλοντας έτσι περαιτέρω στην προαγωγή του ανθρώπινου κεφαλαίου της οικονομίας και της ποιότητας της απασχόλησής του (Kaboub, 2017).

Ταυτόχρονα, όμως, δημιουργεί και θετικές εξωτερικότητες για τον ιδιωτικό τομέα, τόσο σε επίπεδο κόστους εκπαίδευσης όσο και παραγωγικότητας της εργασίας, δεδομένης της δυνατότητας που έχουν οι επιχειρήσεις να αντλούν κατά το δοκούν καταρτισμένο εργατικό δυναμικό από τα συγκεκριμένα προγράμματα απασχόλησης. Το γεγονός αυτό, με τη σειρά του, μπορεί να λειτουργήσει και ως επιταχυντής ενός εγχειρήματος πράσινου και τεχνολογικού μετασχηματισμού του παραγωγικού συστήματος της οικονομίας. Και αυτό διότι, μέσω της υλοποίησης στοχευμένων δημόσιων ΠΕΑ, οι γνώσεις και οι εμπειρίες που θα συλλέξουν οι συμμετέχοντες σε αυτά και η αξιοποίησή τους από τον ιδιωτικό τομέα θα διευκόλυναν την προσαρμογή των επιχειρήσεων στο νέο, πιο σύνθετο, οικονομικό περιβάλλον που δημιουργούν, μεταξύ άλλων, η ψηφιοποίηση και η κλιματική αλλαγή, επιτρέποντας έτσι την ομαλή μετάβαση της οικονομίας προς ένα πιο βιώσιμο και τεχνολογικά αναβαθμισμένο παραγωγικό πρότυπο, με υψηλά επίπεδα παραγωγικότητας, ανθεκτικότητας και ποιοτικής απασχόλησης.[47]

47. Στο Forstater (2004) γίνεται ειδική αναφορά στη συμβολή που μπορεί να έχει στον πράσινο μετασχηματισμό των επιχειρήσεων η αξιοποίηση των δεξιοτήτων που αποκτούν οι εργαζόμενοι σε «πράσινα» ΠΕΑ.

Ζ. Ενίσχυση των δομών συλλογικής εκπροσώπησης των εργαζομένων. Επαναντάσσοντας ανέργους ή/και οικονομικά μη ενεργούς πολίτες στην αγορά εργασίας και αυξάνοντας τις προοπτικές απασχόλησής τους στον ιδιωτικό τομέα, τα ΠΕΑ δίνουν, όπως είναι φυσικό, σε περισσότερους πολίτες το δικαίωμα ένταξης σε εργατικά σωματεία και επαγγελματικές ενώσεις, συμβάλλοντας έτσι δυνητικά στην αύξηση της συνδικαλιστικής πυκνότητας σε μια οικονομία. Με αυτόν τον τρόπο, η εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων μπορεί να οδηγήσει στην ισχυροποίηση των θεσμών συλλογικής εκπροσώπησης των εργαζομένων και στην προβολή των αιτημάτων και των διεκδικήσεών τους, δημιουργώντας έτσι ένα αίσθημα συμμετοχικής δράσης στους χώρους εργασίας αλλά και ένα δίκτυ ελέγχου έναντι πρακτικών εργοδοτικής αυθαιρεσίας σε αυτούς. Παράλληλα, η ενίσχυση των δομών συλλογικής εκπροσώπησης των εργαζομένων εμπεδώνει μια κουλτούρα διαπραγμάτευσης μεταξύ των κοινωνικών εταίρων. Το γεγονός αυτό δεν προάγει μόνο την έννοια της δημοκρατίας σε μια σύγχρονη κοινωνία. Επιτρέπει, επίσης, την ταχεία προσαρμογή της αγοράς εργασίας στις μεταβαλλόμενες συνθήκες του οικο-κοινωνικού περιβάλλοντος, ενισχύει τον βαθμό συλλογικής ευθύνης για τους θεσμούς που διέπουν το σύστημα των εργασιακών σχέσεων, αυξάνει τον βαθμό συμμόρφωσης όλων των εμπλεκομένων στην αγορά εργασίας (επιχειρήσεις, εργαζόμενοι και κράτος) με τα κοινά συμφωνημένα πρότυπα λειτουργίας της, ενισχύοντας έτσι τελικά την ανθεκτικότητα της αγοράς εργασίας και της οικονομίας ευρύτερα έναντι ενδεχόμενων διαταραχών (ILO, 2022).

Ωστόσο, η αύξηση της συνδικαλιστικής πυκνότητας λόγω της ένταξης περισσότερων πολιτών στην αγορά εργασίας μπορεί, επίσης, να ενισχύσει τη διαπραγματευτική ισχύ των εργαζομένων στο πλαίσιο (Keune, 2021), συμβάλλοντας έτσι δυνητικά στη διαμόρφωση παραγόντων που επηρεάζουν την ποιότητα της εργασίας. Για παράδειγμα, μπορεί να διαμορφώσει θεσμούς που επιδρούν στο ύψος των μισθών, των επιδομάτων και στο ωράριο εργασίας των εργαζομένων· που ρυθμίζουν ζητήματα ισότητας, συμπερίληψης, ασφάλειας και υγιεινής στους χώρους εργασίας· που επηρεάζουν την οργάνωση και ανταποδοτικότητα του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, τους όρους μετάβασης σε νέα επαγγέλματα, την ανίχνευση και ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων (ILO, 2022).

Η ενδυνάμωση των θεσμών συλλογικής εκπροσώπησης των εργαζομένων και διαπραγμάτευσης μπορεί, τέλος, να αποτελέσει επίσης τη βάση για μια συνολική αναμόρφωση του πλαισίου ρύθμισης της αγοράς εργασίας, ειδικά όσον αφορά το ποσοστό κάλυψης των εργαζομένων από συλλογικές συμβάσεις, την επεκτασιμότητα, τη διαιτησία και άλλα ζητήματα που επηρεάζουν τους όρους απασχόλησης, όπως, μεταξύ άλλων, είναι η διάρκεια των συμβάσεων εργασίας, η περίοδος δοκιμαστικής πρακτικής

απασχόλησης των εργαζομένων, οι προθεσμίες ειδοποίησης για απόλυση και η αποζημίωση απόλυσης (ILO, 2022), διευρύνοντας έτσι το θετικό αποτύπωμα των ΠΕΑ στην ποιότητα της εργασίας.

05

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

Επίλογος

Η ελληνική οικονομία και κοινωνία κλυδωνίζονται ακόμη από τις επιπτώσεις που άφησε πίσω τους η εφαρμογή των τριών διαδοχικών Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής την προηγούμενη δεκαετία. Η παρούσα μελέτη επιχείρησε να αξιολογήσει τις συνέπειες που είχαν οι πολιτικές λιτότητας που επιβλήθηκαν στη χώρα μας στην ποιότητα της εργασίας, με δεδομένο ότι, όπως τονίστηκε, η εξέλιξή της συνιστά βασικό προσδιοριστικό παράγοντα του επιπέδου ευημερίας των πολιτών σε μια οικονομία αλλά και δείκτη διαμόρφωσης της μακρο-χρηματοπιστωτικής συμπεριφοράς της. Με τη χρήση ενός σύνθετου Δείκτη Ποιότητας της Εργασίας, η μελέτη κατέδειξε τη ραγδαία επιδείνωση των συνθηκών απασχόλησης στη χώρα μας την περίοδο εφαρμογής των Προγραμμάτων Οικονομικής Προσαρμογής, αναδεικνύοντας έτσι μια επιπρόσθετη πτυχή των πολυ-επίπεδων επιπτώσεων που είχε η υλοποίησή τους στην Ελλάδα.

Λαμβάνοντας υπόψη τις θετικές κοινωνικο-οικονομικές επιδράσεις που μπορεί να έχει δυνητικά η βελτίωση της ποιότητας της εργασίας σε μια οικονομία, η μελέτη πρότεινε έναν επαναπροσδιορισμό του ευρύτερου πλαισίου άσκησης οικονομικής πολιτικής, το οποίο, σε αντίθεση με το κυρίαρχο που εστιάζει σχεδόν αποκλειστικά στην ενίσχυση του εισοδήματος και της υλικής ευμάρειας των πολιτών, θα δίνει έμφαση συνολικά στην προαγωγή του βιοτικού επιπέδου των εργαζομένων μέσω, μεταξύ άλλων, της βελτίωσης των συνθηκών απασχόλησής τους. Στο πλαίσιο αυτό, η μελέτη υπογράμμισε τον ρόλο και τη συμβολή που θα μπορούσε να έχει η εφαρμογή εκτεταμένων ΠΕΑ στην επίτευξη των στόχων του νέου αυτού βιώσιμου καθεστώτος μακροοικονομικής διαχείρισης και αναπτυξιακής πολιτικής, δεδομένου ότι τα συγκεκριμένα προγράμματα επηρεάζουν βασικές διαστάσεις της ποιότητας της εργασίας.

Θα πρέπει, όμως, καταληκτικά να τονιστεί ότι, ειδικά στην περίπτωση της Ελλάδας, η εφαρμογή τόσο εκτεταμένων ΠΕΑ συνθέτει αναμφίβολα μια σοβαρή πρόκληση. Ένας λόγος για αυτό είναι ότι η ελληνική οικονομία βρίσκεται σε ένα ενδιάμεσο στάδιο ανάπτυξης, αντιμετωπίζοντας μια σειρά από προβλήματα παρόμοια με εκείνα πολλών αναπτυσσόμενων οικονομιών. Μεταξύ αυτών είναι η αδύναμη παραγωγική της βάση, η μεγάλη εξάρτησή της από τις εισαγωγές και η αδυναμία του παραγωγικού της συστήματος να ανταποκριθεί σε μεταβολές της ζήτησης (Mitchell, 2009). Σε ένα τέτοιο περιβάλλον, η εφαρμογή των ΠΕΑ και η συνεπαγόμενη αύξηση της εγχώριας δαπάνης θα μπορούσαν να προκαλέσουν πιέσεις στο εμπορικό ισοζύγιο της χώρας, υπονομεύοντας τη διατηρησιμότητα μιας τέτοιας πολιτικής επιλογής και τελικά την ίδια τη χρηματοοικονομική δομή της οικονομίας. Ένα επιπρόσθετο πρόσκομμα στην υλοποίηση τέτοιων προγραμμάτων ευρείας κλίμακας αποτελούν τα χρόνια οργανωτικά προβλήματα και οι αδυναμίες που διέπουν τη λειτουργία της ελληνικής δημόσιας διοίκησης, γεγονός που εγείρει ερωτηματικά σχετικά με την ικανότητά της να ανταποκριθεί στις υψηλές οργανωτικές και διαχειριστικές απαιτήσεις των ΠΕΑ.

Το βασικότερο, όμως, ίσως εμπόδιο είναι το χρηματοδοτικό (Landwehr, 2020). Η εφαρμογή φιλόδοξων ΠΕΑ και η ενεργοποίηση των θετικών επιδράσεών τους στην ποιότητα της εργασίας και την ευημερία συνεπάγονται, τουλάχιστον στην πρώτη φάση υλοποίησής τους, σημαντικό δημοσιονομικό κόστος που, ειδικά σε μια οικονομία σαν την ελληνική, μπορεί σχετικά γρήγορα να εγείρει ζητήματα δημοσιονομικής φερεγγυότητας και αξιοπιστίας. Η επίπτωση όμως αυτή δεν σχετίζεται με αυτή καθαυτή τη μη αποτελεσματικότητα των ΠΕΑ ή τη μικρή τους συμβολή στη μακρο-χρηματοπιστωτική σταθεροποίηση μιας οικονομίας, αλλά με την ιδιότυπη αρχιτεκτονική της νομισματικής ένωσης στην οποία συμμετέχει η χώρα μας.

Μία νομισματική ένωση που στηρίζεται στον απόλυτο διαχωρισμό μεταξύ νομισματικής πολιτικής και εθνικών δημοσιονομικών αρχών, που, παρά τις πρόσφατες ελπιδοφόρες θεσμικές εξελίξεις σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης,[48] απαγορεύει επί της αρχής οποιαδήποτε μεταφορά δημοσιονομικών πόρων προς τα κράτη-μέλη. Μια νομισματική ένωση, όπου η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) δεν ενεργεί πλήρως ως δανειστής ύστατης προσφυγής και στην οποία το ευρώ είναι πρακτικά ένα ξένο νόμισμα για τις συμμετέχουσες στην Ευρωζώνη οικονομίες, καθώς οι τελευταίες δεν

48. Σε αυτές συγκαταλέγονται τα προγράμματα ποσοτικής χαλάρωσης που εφάρμοσε η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα την περίοδο της κρίσης του ευρώ έως το ξέσπασμα της τρέχουσας πληθωριστικής κρίσης, και κυρίως η μερική αμοιβαιοποίηση του δημόσιου χρέους των κρατών-μελών στο πλαίσιο του προγράμματος NextGenerationEU για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της πανδημίας Covid-19.

έχουν δικαίωμα έκδοσής του ή έστω λόγο ως προς την κατεύθυνση της εφαρμοζόμενης νομισματικής πολιτικής. Σε μια τέτοια νομισματική ένωση, οι οικονομίες, ειδικά εκείνες με έντονα διαρθρωτικά προβλήματα και παραγωγικές ανεπάρκειες, όπως η ελληνική, εξαρτώνται χρηματοδοτικά σχεδόν αποκλειστικά από τις αγορές χρήματος, οι υποκειμενικές αξιολογήσεις των οποίων για τον βαθμό πιστοληπτικής ικανότητας των κρατών-μελών μπορεί να γίνουν αιτία χρηματοπιστωτικής αστάθειας και να οδηγήσουν δυνητικά σε μια γενικευμένη κρίση χρέους (Αργείτης, 2012), υπονομεύοντας όχι μόνο τη βιωσιμότητα της εφαρμογής των ΠΕΑ αλλά και τις ίδιες τις προοπτικές των εθνικών οικονομιών.

Η διαπίστωση αυτή, ωστόσο, δεν καθιστά απαγορευτική την εφαρμογή των ΠΕΑ στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας. Όπως τονίσαμε στο Κεφάλαιο 4, ένα από τα βασικά πλεονεκτήματα των ΠΕΑ είναι η συνεισφορά που μπορούν να έχουν στο επίπεδο ανταγωνιστικότητας του ιδιωτικο-επιχειρηματικού τομέα μιας οικονομίας και ευρύτερα στον παραγωγικό-αναπτυξιακό μετασχηματισμό της, μετριάζοντας έτσι σε βάθος χρόνου τις επιπτώσεις που θα μπορούσε να είχε η εφαρμογή τους στο εξωτερικό ισοζύγιο της οικονομίας. Επιπλέον, σχετικές εμπειρικές μελέτες έχουν δείξει ότι η εφαρμογή φιλόδοξων ΠΕΑ μπορεί να είναι δημοσιονομικά ουδέτερη, εφόσον η υλοποίησή τους χρηματοδοτηθεί μέσω της αύξησης φορολογίας εισοδήματος, δηλαδή μέσω μιας αναδιανομής του εισοδήματος προς όφελος των ανέργων (Murray, 2017).

Σε πιο βραχυ-μεσοπρόθεσμο ορίζοντα, η υλοποίηση μικρότερης κλίμακας και περισσότερο στοχευμένων ΠΕΑ, που θα απαντούν σε συγκεκριμένες τοπικές και πληθυσμιακές ανάγκες, θα μπορούσε, επίσης, να επιτρέψει την ενεργοποίηση των θετικών τους επιδράσεων, συμβάλλοντας έτσι, σε συνδυασμό με άλλες παράπλευρες δράσεις στην αγορά εργασίας, στην προαγωγή μιας πιο βιώσιμης αναπτυξιακής διαδικασίας με αυξημένα επίπεδα ποιοτικής απασχόλησης. Παράλληλα, μια τέτοια επιλογή θα επέτρεπε και τη σταδιακή προσαρμογή και εξοικείωση της δημόσιας διοίκησης στην εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων (Mitchell, 2009). Ο αναπροσανατολισμός των χρηματοδοτικών πόρων του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας και άλλων παρεμφερών αναπτυξιακών προγραμμάτων και η αξιοποίησή τους στην εφαρμογή ΠΕΑ που προωθούν την πράσινη και ψηφιακή μετάβαση θα μπορούσαν να συμβάλουν σε αυτό.

Η σημαντικότερη όμως πρόκληση είναι η εισαγωγή ενός μόνιμου μηχανισμού ΠΕΑ στη θεσμική δομή της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η εξέλιξη αυτή θα υπερκέραζε τα εμπόδια εφαρμογής των συγκεκριμένων προγραμμάτων σε περιφερειακές οικονομίες της Ένωσης, ενώ ταυτόχρονα θα δημιουργούσε τους όρους και τις προϋποθέσεις για την ενεργοποίηση μιας δυναμικής διατηρήσιμης σύγκλισης μεταξύ των κρατών-με-

λών, συμβάλλοντας τελικά στην ισόρροπη ευημερία των οικονομιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ιδέες προς αυτήν την κατεύθυνση και το θεωρητικό παράδειγμα που να τις υποστηρίζει υπάρχουν (Wray, 2020) και μάλιστα τα ΠΕΑ έχουν προταθεί να αποτελέσουν συνεκτικό τμήμα ενός ευρύτερου προγράμματος για την πράσινη μετάβαση στην Ευρώπη (Ehnts and Höfgen, 2019) αλλά και θεσμικό μηχανισμό ενσωματωμένο στην ίδια την αρχιτεκτονική της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Argitis and Koratzanis, 2021· Tcherneva and Lalucq, 2022). Η υλοποίηση μιας τέτοιας προοπτικής εναπόκειται στην πολιτική βούληση και στην υπέρβαση συμφερόντων που ευνοούνται από την παρούσα κατάσταση (Tymoigne, 2013).

Βιβλιογραφία

Aitken, A. (2019). "Measuring welfare beyond GDP", *National Institute Economic Review*, 249, pp. 3-16.

Antonopoulos, R. (2007). "The right to a job, the right types of projects: Employment guarantee policies from a gender perspective", Working Paper 516, The Levy Economics Institute at Bard College, Annandale-on-Hudson, NY.

Argitis, G. and Koratzanis, N. (2021). "A European Job Guarantee to foster wellbeing", *Social Europe*, https://www.socialeurope.eu/a-european-job-guarantee-to-foster-wellbeing.

Argitis, G., Koratzanis, N. and Pierros, C. (2017). "The Greek crisis: Outlook and an alternative economic policy", in *The elusive recovery: Special studies on Greece and Germany* (independent Annual Growth Survey – 5th report), iAGS.

Atkinson, A., Bagnall, A-M., Corcoran, R. and Curtis, S. (2020). "Being well together: individual subjective and community wellbeing", *Journal of Happiness Studies*, 21, pp. 1903-1921.

Berik, G. (2018). "Toward more inclusive measures of economic well-being: Debates and practices", Research Paper No. 2, ILO future of work research paper series, ILO.

Botta, A. (2016). "The short- and long-run inconsistency of the expansionary austerity theory: a post-keynesian/evolutionist critique", Working Paper 878, The Levy Economics Institute at Bard College, Annandale-on-Hudson, NY.

Brown, A., Charlwood, A., Forde, C. and Spencer, D. (2006). "Changing job quality in Britain 1998–2004", Paper No. 70, DTI Employment Relations Research, London.

Burgess, J. and Connell, J. (2008). "Introduction to special issue: HRM and job quality: An overview", *The International Journal of Human Resource Management*, 19(3), pp. 407-418.

Cazes, S., Hijzen, A. and Saint-Martin, A. (2016). "Measuring and assessing job quality: The OECD job quality framework", OECD Social, Employment and Migration Working Paper 174, OECD.

Chelli, F.M., Ciommi, M. and Gigliarano, C. (2013). "The index of sustainable economic welfare", *Social and Behavioral Sciences*, 81, pp. 443-448.

Chrysopoulou, A. (2020). "The vision of a well-being economy", *Stanford Social Innovation Review*, 16 (December).

CIPD (2017). "Understanding and measuring job quality", Research report, Chartered Institute of Personnel and Development, London.

Clark, A. (2005). "Your Money or Your Life: Changing Job Quality in OECD Countries", *British Journal of Industrial Relations*, 43(3), pp. 377-400.

Clark, A.E. (2015). "What makes a good job? Job quality and job satisfaction", IZA World of Labor No 215.

Collander, D. (2002). "Functional Finance, New Classical Economics and the great grandsons", Middlebury College Economics discussion paper No. 02-34.

Daly, H.E. and Cobb, J.B. (1989). *For the common good: redirecting the economy towards community, the environment, and a sustainable future*, Boston: Beacon Press.

Durand, M. (2015). "The OECD Better Life initiative: How's Life and the measuring of wellbeing", *The Review of Income and Wealth*, 61(1), pp. 4-17.

Dynan, K. and Sheiner, L. (2018). "GDP as a measure of economic well-being", Hutchins Center Working Paper No. 43, Hutchins Center on Fiscal & Monetary policy at Brookings.

EC (2009). "GDP and beyond. Measuring progress in a changing world", Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, COM(2009) 433 final, Brussels.

EC (2017). *European Pillar of Social Rights*, Brussels: European Commission, 16 November.

EC (2019). "The economy of Wellbeing-Executive summary of the OECD background Paper on 'Creating opportunities for people's well-being and economic growth'", Council of the European Union, 21 June.

Ehnts, D.H. and Höfgen, M. (2019). "The job guarantee: full employment, price stability and social progress", *Society Register*, 3(2), pp. 49-65.

Esposito, L. and Mastromatteo, G. (2015). "The two approaches to money: Debt, Central Banks, and Functional Finance", Levy Economics Institute, Working Paper 855, The Levy Economics Institute at Bard College, Annandale-on-Hudson, NY.

ESS (2015). *Measuring and reporting on European's Wellbeing: Findings from the European Social Survey*, London: European Social Survey ERIC.

ETUC (2015). "Towards a European strategy for quality employment" (Position adopted by the Executive Committee, 10-11 March), *ETUC*, https://www.etuc.org/en/document/towards-european-strategy-quality-employment.

ETUC (2020). "Adaptation to climate change and the world of work", *ETUC*, https://www.etuc.org/sites/default/files/publication/file/2020-08/ETUC-adaptation-climate-guide_EN_final.pdf.

Eurofound (2021). *Understanding the gender pay gap: What role do sector and occupation play?*, "European Jobs Monitor series", Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Fazzari, M.S., Morley, J. and Panovska, I. (2015). "State-dependent effects of fiscal policy", *Studies on Nonlinear Dynamics & Econometrics*, 19(3), pp. 285-315.

Feigl, G. (2017). "From growth to wellbeing: a new paradigm for EU economic governance", ETUI Policy Brief No 2/2017, ETUI, Brussels.

Findlay, P., Kalleberg, A.L. and Warhurst, C. (2013). "The challenge of job quality", *Human Relations*, 66(4), pp. 441-451.

Forstater, M. (1999). "Functional finance and full employment: lessons from Lerner for today?", Levy Economics Institute, Working Paper 772, The Levy Economics Institute at Bard College, Annandale-on-Hudson, NY.

Forstater, M. (2004). "Green jobs: addressing the critical issues surrounding the environment, workplace, and employment", *International Journal of Environment, Workplace and Employment*, 1(1), pp. 53-61.

Forstater, M. (2011). "The Freedom Budget at 45: Functional finance and full employment", Working Paper 688, The Levy Economics Institute at Bard College, Annandale-on-Hudson, NY.

Godin, A. (2012). "Guaranteed green jobs: sustainable full employment", Working Paper 722, The Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson, NY.

Government of Ireland (2021). *Wellbeing and the measurement of broader living standards in Ireland*, Budget 2021.

Green, F. (2009). "Job quality in Britain", *UKCES Praxis*, 1.

Gurría, A. (2019). "The economy of well-being" (Remarks by Angel Gurría OECD Secretary-General, 16 September, Reykjavik, Iceland), *OECD*, https://www.oecd.org/about/secretary-general/the-economy-of-well-being-iceland-september-2019.htm.

Haim, D. (2021). "What jobs should a public job guarantee provide? Lessons from Hyman P. Minsky", Working Paper 981, The Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson, NY.

Hannsgen, G. and Papadimitriou, D. (2012). "Fiscal traps and macro policy after the Eurozone crisis", Public policy brief 127, The Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson, NY.

Harcourt, G.C. and Kriesler, P. (2015). "Post-Keynesian theory and policy for modern capitalism", *Journal of Australian Political Economy*, 75, pp. 27-41.

Hidalgo, E.C., Ehnts, E. and Tcherneva, P.R. (2019). "Completing the Euro: The Euro Treasury and the Job Guarantee", *Revista de Economia Critica*, 27, pp. 100-111.

HM Government (2018). "Good Work Plan Industrial Strategy", Policy Paper, Department for Business, Energy and Industrial Strategy, London.

Hoekstra, R. (2020). "Measuring the well-being economy: how to go beyond GDP", Briefing Paper, Wellbeing Economy Alliance.

Holman, D. and McClelland, C. (2011). "Job quality in growing and declining economic sectors of the EU", WALQING Working Paper 2011.3, European Commission, European Research Area.

ILO (2013). "Draft statistical framework for measuring quality of employment" (Room document), in *19th International Conference of Labour Statisticians, International Labour Office, 2-11October 2013*, Geneva.

ILO (2022). *Social Dialogue Report 2022*: *Collective bargaining for inclusive, sustainable and resilient recovery*, Geneva: International Labour Organisation.

Kaboub, F. (2017). "Financial Sovereignty and the possibility of full employment in Saudi Arabia", in Murray, M.J. and Forstater, M. (eds.), *The Job Guarantee and Modern Money Theory: Realizing Keynes's Labor Standard*, Cham: Palgrave Macmillan.

Kalleberg, A.L. (2012). "Job quality and precarious work: Clarifications, controversies, and challenges", *Work and Occupations*, 39(4), pp. 427-448.

Kelton, S. (2020). *The Deficit Myth: Modern Money Theory and the Birth of People's Economy*, New York: Public Affairs.

Keune, M. (2021). "Inequality between capital and labour and among wage-earners: the role of collective bargaining and trade unions", *European Review of Labour and Research*, 27(1), pp. 29-46.

Klosse, S. and Muysken, J. (2016). "Curbing the labour market devide by fostering inclusive labour market through a Job Guarantee scheme", *Psychosociological Issues in Human Resource Management*, 4(2), pp. 185-219.

Kubiszewski, I., Costanza, P., Franco, C., Lawn, P., Talberth, J., Jackson, T. and Aylmer, C. (2013). "Beyond GDP: Measuring and achieving global genuine progress", *Ecological Economics*, 93, pp. 57-68.

Landwehr, J.J. (2020). "The case for a Job Guarantee policy in Germany – apolitical-economic analysis of the potential benefits and obstacles", Working Paper No. 150/2020, Institute for International Political Economy, Berlin School of Economics and Law, Berlin.

Lerner, A.P. (1943). "Functional finance and the federal debt", *Social Research*, 10(1), pp. 38-51.

Leschke, J., Watt, A. and Fin, M. (2008). "Job quality in Europe", ETUI-REHS Institute Working Paper 2008.07, ETUI for Research, Education and Health and Safety, Brussels.

Llena-Nozal, A. and Martin, N. (2019). "The economy of well-being: Creating opportunities for people's well-being and economic growth", SDD Working Paper No. 102, OECD.

Mastromatteo, G. and Esposito, L. (2017). "How to fight unemployment with the Minsky alternative in Italy and the EU", in Murray, M.J. and Forstater, M. (eds.), *The Job Guarantee and Modern Money Theory: Realizing Keynes's Labor Standard*, Cham: Palgrave Macmillan.

Minsky, H.P. (1986). *Stabilizing an Unstable Economy*, New Haven: Yale University Press.

Mitchell W. (2009). "Employment guarantees in developing countries", *BillMitchell.org*, http://bilbo.economicoutlook.net/blog/?p=2164

Mitchell, W. (2017). "The job guarantee: A superior buffer stock option for government price stabilization", in Murray, M.J. and Forstater, M. (eds.), *The Job Guarantee and Modern Money Theory: Realizing Keynes's Labor Standard*, Cham: Palgrave Macmillan.

Muñoz de Bustillo, R., Fernández-Macías, E., Esteve, F. and Antón, J.I. (2011). "E pluribus unum? A critical survey of job quality indicators", *Socio-economic Review*, 9(3), pp. 447-475.

Murray, J.M. (2017). "Public policy for working people", in Murray, M.J. and Forstater, M. (eds.), *The Job Guarantee and Modern Money Theory: Realizing Keynes's Labor Standard*, Cham: Palgrave Macmillan.

Murray, M.J. and Forstater, M. (2017). "Introduction", in Murray, M.J. and Forstater, M. (eds.), *The Job Guarantee and Modern Money Theory: Realizing Keynes's Labor Standard*, Cham: Palgrave Macmillan.

Nersisyan, Y. and Wray, L.R. (2020). "Can we afford the Green New Deal?", Policy Brief 148, The Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson, NY.

OECD (2001). *The well-being of nations*. *The role of human and social capital*, Paris: OECD Publishing.

Osberg, L. and Sharpe, A. (2005). "How should we measure the 'economic aspects' of wellbeing?", *Review of Income and Wealth*, 51(2), pp. 311-336.

Papadimitriou, D. (2008). "Promoting equality through an employment of last resort policy", Working Paper 545, The Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson, NY.

Paul, M., Darity, W. and Hamilton, D. (2018). "The federal job guarantee: a policy to achieve permanent full employment", Center on Budget and Policy Priorities, https://www.cbpp.org/sites/default/files/atoms/files/3-9-18fe.pdf

Piasna, A. (2017). "Bad jobs recovery? European job quality index 2005-2015", ETUI Working Paper 2017.06, ETUI, Brussels.

Piasna, A., Burchell, B. και Sehnbruch, K. (2019). "Job quality in European employment policy: one step forward, two steps back?", *The European Review of Labour and Research*, 25(2), pp. 165-180.

Ryder, G. (2020). "Digitalisation and decent work for all", *UNCTAD*, https://unctad.org/news/digitalisation-and-decent-work-all.

Schuknecht, L. (2016). "Why we need sound public finances", *Business Economics*, 51(3), pp. 155-157.

Steffgen, G., Sischka, P.E. and Fernandez de Henestrosa, M. (2020). "The Quality of Work Index and the Quality of Employment Index: A Multidimensional Approach of Job Quality and Its Links to Well-Being at Work", *International Journal of Environment Research and Public Health*, 21(21), https://www.mdpi.com/1660-4601/17/21/7771

Stiglitz, J.E. (2019). "Beyond GDP", *Social Europe*, https://www.socialeurope.eu/beyond-gdp

Stiglitz, J.E., Sen, A. and Fitoussi, J.-P. (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*, CMEPSP, https://ec.europa.eu/eurostat/documents/8131721/8131772/Stiglitz-Sen-Fitoussi-Commission-report.pdf

Stiglitz, J.E., Sen, A. and Fitoussi, J.-P. (2018). *Beyond GDP: Measuring what Counts for Economic and Social Performance*, Paris: OECD Publishing.

Tcherneva, P.R. (2011). "Fiscal policy: why aggregate demand management fails and what to do about it", Levy Economics Institute, Working Paper 650, The Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson, NY.

Tcherneva, P.R. (2012). "Beyond full employment: The Employer of Last Resort as an Institution of Change", Working Paper 732, The Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson, NY.

Tcherneva, P.R. (2013). "Reorienting fiscal policy: A critical assessment of fiscal fine-tuning", Working Paper 772, The Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson, NY.

Tcherneva, P.R (2014). "Growth for whom?", One-pager 47, The Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson, NY.

Tchernava, P.R. and Lalucq, A. (2022). "A Job Guarantee for Europe: Economic policy innovation for stability, security and sustainability" (Policy Brief), *FEPS*.

Theodoropoulou, S. and Watt, A. (2015). "An evaluation of the austerity strategy in the Eurozone: Was the first Greek bailout programme bound to fail?", in Karyotis, G. and Gerodimos G. (eds.), *The Politics of Extreme Austerity: Greece in the Eurozone Crisis*, Basingstoke: Palgrave MacMillan.

Treasury (2019). *The Wellbeing Budget 2019*, Wellington: The Treasury of New Zealand.

Tymoigne, E. (2013). "Job Guarantee and Its Critiques", *International Journal of Political Economy*, 42(2), pp. 63-87.

Ülgen, F. (2013). "Financial instability and functional finance: A Lerner-Minsky perspective", in *24th Annual Conference of the European Association for Evolutionary Political Economy "Economic policy in times of crisis", Cracow University of Economics, Cracovie, Poland*.

UN (2015). "Transforming our world: the 2030 Agenda for sustainable development", Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, A/RES/70/1, United Nations, New York.

UNDP (2022). *Human Development Report 2021/2022: Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World*, New York: United Nations Development Program.

UNECE (2015). *Handbook on Measuring Quality of Employment*, Geneva: United Nations Economic Commission for Europe.

Van den Bergh, J. (2007). "Abolishing GDP", Tinbergen Institute Discussion Paper TI-2007-019/3.

Watts, J.M., Sharpe, P.T. and Juniper, J. (2017). "The job guarantee and Eurozone stabilization", in Murray, M.J. and Forstater, M. (eds.), *The Job Guarantee and Modern Money Theory: Realizing Keynes's Labor Standard*, Cham: Palgrave Macmillan.

Western, M. and Tomaszewski, W. (2016). "Subjective Wellbeing, Objective Wellbeing and Inequality in Australia", *PLoS ONE* 11(10), https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0163345

Wray, R.L. (2009). "Job Guarantee", *New Economic Perspectives*, https://neweconomicperspectives.org/2009/08/job-guarantee.html

Wray, L.R. (2020). "The 'Kansas City' Approach to Modern Money Theory", Working Paper 961, The Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson, NY.

Wray, R.L., Kelton, S.A., Tcherneva, P.R., Fullwiller, S. and Dantas, F. (2018). "Guaranteed jobs through a public employment program", Policy note 2018/02, Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson, NY.

WWF (2020). "Towards an EU wellbeing economy: a fairer, more sustainable Europe after Covid-19", *WWF*, https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/wwf_eu_wellbeing_economy_report.pdf

Yajima, G.T. (2021). "The Employer of Last Resort Scheme and Energy Transition: A Stock-Flow Consistent Analysis", Working Paper 995, Levy Economics Institute of Bard College, Annandale-on-Hudson, NY.

Αντωνοπούλου, Ρ., Αδάμ, Σ., Kim, K., Masterson, T. και Παπαδημητρίου, Δ. (2014). *Συνοπτική παρουσίαση της μελέτης «Responding to the Unemployment Challenge: A Job Guarantee Program for Greece»,* Επιστημονική Έκθεση 12, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Αργείτης, Γ. (2002). *Παγκοσμιοποίηση, ΟΝΕ και οικονομική προσαρμογή. Η περίπτωση της Ελλάδας*, Αθήνα: Τυπωθήτω.

Αργείτης, Γ. (2012). *Χρεοκοπία και οικονομική κρίση. Αποτυχία και κατάρρευση του ελληνικού μοντέλου καπιταλισμου*, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Ιωαννίδης, Γ. και Πιέρρος, Χ. (2015). *Αντιμετωπίζοντας την κρίση της απασχόλησης: Μια πρόταση για τη μείωση του ποσοστού ανεργίας κατά δέκα ποσοστιαίες μονάδες εντός τριών ετών*, Μελέτη 32, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Κορατζάνης, Ν. (2020). *Προγράμματα εγγυημένης απασχόλησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Αντιμετωπίζοντας την κρίση απασχόλησης και τις αναπτυξιακές προκλήσεις της εποχής*, Κείμενο Πολιτικής 18, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Κορατζάνης, Ν. (2021). *Η ποιότητα της εργασίας στην Ελλάδα: Εξέλιξη και προοπτικές*, Κείμενο Πολιτικής 20, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Μιχοπούλου, Σ. (2014). *Κρίση χρέους, δημοσιονομική λιτότητα και οικονομική κρίση στην Ευρωζώνη*, Μελέτη 30, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Μιχοπούλου, Σ. (2020). *Απασχόληση, διανομή εισοδήματος και βιώσιμο υπόδειγμα ανάπτυξης χωρίς αποκλεισμούς*, Μελέτη 58, Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Παράρτημα

Η παρούσα μελέτη στηρίζεται στη μεθοδολογία εκτίμησης του σύνθετου ΔΠΕ που χρησιμοποιείται στο Κορατζάνης (2021). Ειδικότερα, ο σύνθετος ΔΠΕ αποτελεί τον μέσο όρο των επτά επιμέρους υποδεικτών της ποιότητας της εργασίας. Για τον υπολογισμό του κάθε υποδείκτη ακολουθήθηκε η προσέγγιση κανονικοποίησης min-max, σύμφωνα με τη σχέση:

$$I_{qc}^{t} = \frac{x_{qc}^{t} - min_{t\in T} min_{c}(x_{q}^{t})}{max_{t\in T} max_{c}(x_{q}^{t}) - min_{t\in T} min_{c}(x_{q}^{t})}$$

όπου, x_{qc}^{t} είναι η μεταβλητή για τη χώρα *c* το έτος *t*. Ο όρος $min_{t\in T} min_{c}(x_{q}^{t})$ αποτυπώνει την ελάχιστη τιμή της συγκεκριμένης μεταβλητής στο σύνολο των υπό εξέταση οικονομιών και ετών του δείγματος, ενώ αντίστοιχα ο όρος $max_{t\in T} max_{c}(x_{q}^{t})$ τη μέγιστη τιμή στο σύνολο των υπό εξέταση οικονομιών και ετών του δείγματος. Με τη χρήση της παραπάνω φόρμουλας, ο υποδείκτης I_{qc}^{t} λαμβάνει τιμές από 0 έως 1, ενώ επιτυγχάνεται η συμπερίληψη της επίδρασης των διακυμάνσεων της υπό εξέτασης μεταβλητής μεταξύ ετών και οικονομιών, με τρόπο που να διασφαλίζονται τιμές του υποδείκτη εντός του διαστήματος [0,1]. Ο υποδείκτης τριών εκ των επτά συνολικά υπό εξέταση διαστάσεων της ποιότητας της εργασίας αποτελεί τον σταθμισμένο μέσο όρο των τιμών των μεταβλητών που χρησιμοποιούνται για την εκτίμησή του. Οι αντίστοιχες μεταβλητές και οι συντελεστές στάθμισης παρουσιάζονται στο Διάγραμμα 3.1. Η πλήρωση των κενών δεδομένων έγινε βάσει της μέσης ετήσιας μεταβολής της κάθε μεταβλητής το χρονικό διάστημα για το οποίο δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία. Η πλήρωση κενών δεδομένων που αφορούν έτη στο τέλος (ή στην αρχή) της υπό εξέ-

ταση περιόδου έγινε βάσει της τελευταίας (ή της πρώτης) διαθέσιμης παρατήρησης. Τέλος, ο μέσος όρος της Ευρωζώνης δεν περιλαμβάνει την Κύπρο και τη Μάλτα και είναι σταθμισμένος βάσει του πληθυσμού των υπόλοιπων 17 κρατών-μελών της.

ISBN: 978-618-5668-62-4

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης